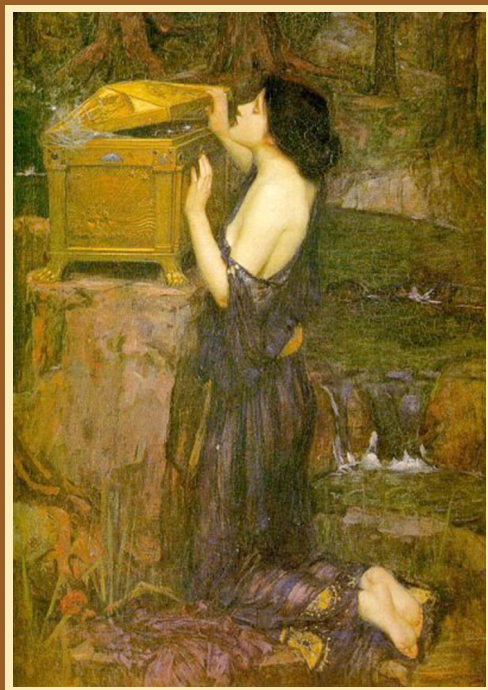

Pandora Könyvek 11.

V. Raisz Rózsa

**SZÖVEGSZERKEZET ÉS STÍLUS
MÁRAI SÁNDOR
KISPRÓZAI MŰVEIBEN**

V. Raisz Rózsa

SZÖVEGSZERKEZET ÉS STÍLUS
MÁRAI SÁNDOR
KISPRÓZAI MŰVEIBEN

Pandora Könyvek

11. kötet

V. Raisz Rózsa

SZÖVEGSZERKEZET ÉS STÍLUS
MÁRAI SÁNDOR
KISPRÓZAI MŰVEIBEN

Sorozatszerkesztő:

Mózes Mihály

A 2007. évi kötetek:

Éva Kovács

Exploring English Phrasal Verbs

(7. kötet)

Csaba Czeglédi

Issues in the Syntax and Semantics of Infinitives and Gerunds in English

(8. kötet)

Besze Tibor

Népesség és agrárgazdálkodás Gyöngyösön 1686 – 1848 között

(9. kötet)

Lőrincz Julianna

Kultúrák párbeszéde

(10. kötet)

V. Raisz Rózsa

**SZÖVEGSZERKEZET ÉS STÍLUS
MÁRAI SÁNDOR
KISPRÓZAI MŰVEIBEN**

Líceum Kiadó
Eger, 2008

Lektorálták:

Szikszainé dr. Nagy Irma

egyetemi docens

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített,
illetve rövidített változata kiadásának jogát is.

A kiadó hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában
(fotókópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

A borítón

John William Waterhouse: *Pandora* (1896)

című festményének részlete látható

ISSN: 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Liceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2008. június Példányszám: 100

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	7
1. A SZÖVEG SZERKEZETÉRŐL	8
1.1. Makro- és szuperstruktúrák a szövegben és a szövegtípus	8
1.2. Mondat és nyilatkozat	11
1.3. Mondattömb, konstrukciótípus és bekezdés.....	15
2. A VÁLASZTOTT SZÖVEGEKRŐL.....	20
2.1. A műfajról	21
2.2. Az egyik választott kötet: a Füves könyv stilisztikai-retorikai, szövegszerkezeti elemzése	24
2.2.1. Összefüggő mű-e a Füves könyv?	24
2.2.2. A retorizáltság.....	27
2.2.3. A generikus jelentésről	28
2.2.4. Logikai kapcsolások	29
2.2.5. A szövegek szerkezetéről	33
3. A SZÖVEG MIKROSZINTJÉNEK VIZSGÁLATA	37
3.1. Szövegmondattípusok szerkezeti jellemzése.....	37
3.1.1. A mondathosszúság	37
3.1.2. Átmeneti mondatformák és a mondatrend.....	40
3.2. Egymondatos szövegek a három Márai-kötetben	43
3.3. Halmozástípusok Márai-szövegekben.....	54
3.4. A körmondat: átmenet a mezoszerkezet felé.....	60
4. A MEZOSZERKEZETI SZINT ELEMZÉSE	71
4.1. Szentenciák és aforizmák szövegbe épülése	71
4.2. Szövegszerkezeti egységek logikai kapcsolásai és tömbösödése.....	77
4.3. Egy maxima és egy naplórészlet	95
4.4. Nézőpont, időviszonyok egy regényrészletben	98
4.5. Funkcionális mondatperspektíva: topik-komment-rendszer.....	104
5. A SZERKEZETI EGYSÉGEK ÉRINTKEZÉSE	111
5.1. Mindig a makroszerkezet tényezője a cím?	111
5.2. A cím és a szöveg viszonyának további vizsgálata az Órend című maximákban	114
5.3. Egy Krúdy-kisregény szerkezetéről: a makroszerkezet és a mezo-, mikrostruktúrák összefüggése	120
BEFEJEZÉS	130
IRODALOMJEGYZÉK.....	132
AZ ELEMZETT MŰVEK ADATAI.....	137
A SZERZŐ KORÁBBI, A KÖTETBE BEÉPÜLT DOLGOZATAI.....	138

BEVEZETÉS

A szöveg mikroszerkezeti egységeinek stiláris lehetőségeit kutatva a téma a szövegszerkezet általánosabb – főleg a mezoszerkezet, kisebb mértékben a makroszerkezet – vizsgálata irányába tágult. Ezt indokolja, hogy a szerkezet egységei sem grammatikai, sem szemantikai, sem pragmatikai szempontból nem határolhatók el egymástól élesen a szövegekben. Elhatárolásuk elsősorban elméleti szempontból lehetséges. Főként rövid szövegek vizsgálatával foglalkoztam, elsősorban Márai Sándor három, maximákat, illetve prózai költeményeket tartalmazó köteteit választva (A négy évszak. Költemények prózában. 1938. – Ég és föld. Maximák és reflexiók. 1942. Füves könyv. Maximák és reflexiók. 1943.), valamint az Egy polgár vallomásai két részletét elemeztem. Kontrollszövegként egy értékező prózai mű részlete (Szabolcsi Bence: Liszt Ferenc estéje és egy Krúdy-kisregény: Őszi versenyek) szerepel, ez utóbbi főként a makroszerkezet és a mikro- és mezoszerkezeti egységek összefüggésének bemutatására.

A szövegszerkezetet a funkcionalitás figyelembevételével (Szathmári 2002. 8–19), több szempontból vizsgáltam: az elbeszélő, „a beszélő én” nézőpontját az időviszonyokat és a tematikus struktúrát, a szemantikai, grammatikai struktúrát kutattam.

A mikroszerkezeti egységek vizsgálata a mondatszerkezet, a halmozástípusok, az egymondatos szövegek, a szentenciák és aforizmák elemzése által történt. Ide sorolható az adjekciós alakzatok bemutatása is. A körmondat mint szerkezeti egység a mezoszerkezet felé való átmenet. A makroszerkezeti tényezők elemzéséhez tartozik a cím és a szöveg viszonyának több helyütt való vizsgálata is. Ugyanakkor a címek – az elemzések tanúsága szerint – mikroszinten is hozzátartozhatnak a szövegekhez. Az elemzés módszere funkcionális, nem kerülve meg a retorikai, stilisztikai, pragmatikai szempontokat.

1. A SZÖVEG SZERKEZETÉRŐL

1.1. Makro- és superstruktúrák a szövegben és a szövegtípus

A szöveg szerkezeti vizsgálatának „legfontosabb kérdése az, hogy a szöveg milyen egységekből épül föl, ezek az egységek mennyiben nyelvi jellegűek, és milyen nyelvészeti vagy más módszerekkel írhatók le” (Tolcsvai Nagy 2001/a: 53). A makrostruktúra elméleti megközelítésében legegységesebben azt a véleményt képviseli a szakirodalom, mely szerint a globális kohéziót a makrostruktúrák (szövegszintű mélystruktúrák) adják, azaz egy szöveg alapjául szolgáló elvont logikai szerkezetek (Van Dijk 1980; Szabó Zoltán 1988: 46–7; Tolcsvai Nagy 1998: 114–5 stb.); szemiotikai szövegtani megközelítésben a makrostruktúra a szöveg(rész)hez hozzárendelhető, annak összefoglalását, tartalmi kivonatot nyújtó absztrakt. Egy és ugyanazon szöveghez több, egymástól különböző makrostruktúra is rendelhető (Vass 1990: 100). Tolcsvai Nagy (2001/a: 310–21) a szöveg makroszintjének egyik összetevőjét az általános szerkezetében, másikat értelemszerkezetében látja, azaz egyrészt szemantikai-pragmatikai tényező, mintegy az absztrakt gondolat váza, másrészt a szöveg (vagy részszoveg, esetleg szövegrész) szerkezete, a szöveg egységei. Ezek a mondatok (illetve mezo-, illetve mikroszerkezeti egységek) nem a nyelvi rendszer, hanem a kommunikáció elemei (Van Dijk 1980., Békési 1986.).

A makrostruktúrák funkcionális egységek; szövegfajtatól és szövegterjedelemtől függ, hogy a szövegegészen kívül a részszovegeknek is megvan-e a maguk makrostruktúrája. A szövegtani kutatások kapcsán sokszor felvetődik a kérdés: a nyelvészet hatókörébe tartozik-e a mondatnál nagyobb egységek vizsgálata: a nyelvészet számára mitől »egységek« és milyen egységek azok, amelyek túlmutatnak a mondaton; Petőfi S. János szempontként jelöli meg: „feltéve, ha az adott elmélet keretein belül a mondat a nyelvi rendszer egysége, az adott elméleti kereten belül történik-e kísérlet valamilyen több mondatból álló, de még rendszerszerűnek tartható egység leírására?” (Petőfi 1997: 14.)

Az említett funkcionális egységek (makroegységek) a szöveg felszíni szerkezetében is felismerhetők (Eöry 1999: 172.). A szöveg globális egységét a makrostruktúrák adják az egész szövegre kiterjedő kapcsolatrendszer által (értelemhálozat és általános szövegszerkezet) Tolcsvai Nagy szerint (2001: 119–120). Az általános szerkezetnek lehet hagyományos, rögzített formája, de lehet spontán is (mindkét formában érvényesülnek a szövegkezdő és a szövegbejező elemek). Az értelemszerkezet pedig az állandó szövegtopik/szövegfókusz értelemrendszerére épül (uó. 321).

Tolcsvai Nagy Gábor átfogó szövegtant alkotott (2001/a;) szövegtipológiai fejezete azonban nem foglalkozik a szövegnek egy fontos jellemzőjével, terjedelmével. A mikro-, mezo- és makroegységek megítélésekor ugyanis szempont lehet, hogy „autonóm teljes szöveget” vagy „autonóm részsöveget” vizsgálunk-e (ezek a megnevezések Petőfi S. Jánostól erednek, 1990: 6). Az autonóm teljes szöveg ugyanis a klasszikus retorikából ismert, a nem minden szövegtípusban kötelező hármasságon kívül, illetve azokon az egységeken belül még mindig tagolódhat – ha nagy terjedelmű szövegről, esetleg könyv méretű műről van szó – autonóm részsövegekre, például fejezetekre művészi, értekező vagy hivatalos stb. szöveg esetén. Ha elfogadjuk a mikro- és mezoegységek olyan meghatározását, amilyen a jelenlegi szakirodalomból ismeretes (Tolcsvai Nagy 2001, Eöry 1999 stb.), akkor a nagyobb egységeket (az előbb említett fejezeteket is) nemcsak makroegységként, hanem „autonóm részsövegként” is kell kezelnünk. Deme László szerint a szöveg általános felépítettségét – mind a szövegegészét, mind egységeit, le egészen a mondatig – ballisztikus görbével lehet szemléltetni: bevezetés – előkészítés – tárgyalás – kifejtés: fokozatosan felfelé ívelő szakasz, majd gyors lefelé íveléssel: befejezés. Deme az ettől a sémától való eltérést vagy egyes elemeinek elhagyását stílusértékű változásnak vagy hibának tekinti (1974: 113–8). Ha léteznek szuperstruktúrák, azaz szövegfajták szerint eltérő makrostruktúrák, akkor Deme László nézetét ki kell egészítenünk azzal, hogy a szöveg általános felépítettségét a szövegfajta befolyásolja, s Vater véleményével egyetértve (elemzi Eöry 1999: 173) mondhatjuk, hogy a makrostruktúra részsövegeinek jellege, sorrendje, kapcsolódása – hozzáteszem: megléte vagy hiánya – jellemzi a szövegtípusokat. „Általános szövegelmélet helyett különböző szövegek különböző megközelítése nyújt követhető kutatási lehetőséget” (Kocsány 1989: 36).

Vannak nézetek, melyek szerint a **szövegtípusba** tartozás szempontjából csak a **makrostruktúra** meghatározó, a mikroszerkezeti, sőt: a mezoszerkezeti egységek már nem relevánsak sem szövegtipológiai, sem a szövegtípus stílusa szempontjából, legfeljebb a szövegpéldányra, illetve annak stílusára lehetnek jellemzők (Eöry 1999: 175, Szikszainé 1999: 246).

Ezzel szemben Tolcsvai Nagy (2001/b: 123) elemzései lehetőséget adnak arra a következtetésre, hogy „a mondatszerkezet fajtái és a szövegtípusok között bizonyos összefüggéseket tudunk kimutatni”.

A szakirodalom sokféle szempontból osztályozza a szövegeket. Eöry (1996: 130–151) szerint a szöveg belső jellemzőin alapuló felfogások, a szövegen kívüli tényezőkön alapuló felfogások; Szikszainé (1999: 280–293) a nyelvhasználat szabályozottságát, az információ irányát, a közlemény tárgyát, jellegét stb. tekinti fontos kritériumnak. Beaugrande–Dressler (2000: 237) viszont elfogadja a következőt: Egyes hagyományosan felállított szövegtípusok meghatározhatók FUNKCIONÁLIS alapon”; rájuk (az eredeti, 1981-es kiadásra) hivatkozva Murvai Olga (1999: 188) érvelő, azaz argumentatív, leíró, azaz deskriptív, elbeszélő,

azaz narratív, értékelő, azaz reflexív szövegtípusokról szól. Magyar viszonylatban tehát fontosak azok a kutatások, amelyek rövid részszovegek típusait vizsgálva a konstrukciótípusok alapján jellemző szövegfajtára következtetnek (Békési 1986, 1993, 2001 stb.), illetve mondatszerkezeti sajátosságok statisztikai vizsgálatával szövegtípus-jellemzőket állapítanak meg (Deme 1971), különösen olyan szövegtípusokra érvényesen, mint az argumentatív, deskriptív, narratív, reflexív szövegek elemzése. Ezek a megállapítások nagyobb korpuszú empirikus kutatásokkal támasztandók alá; Békési (1986: 36) megfogalmazása szerint „a konstrukciótípus mint egyfajta szövegszerkezeti alapegység többnyire az intellektuális, érvelő, tárgyias műfajokban jut szerephez”. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy „az aktuális gondolat nem alakítja saját formáját, hanem éppen hogy egy sémát követ, a sémát akkor sem tarthatjuk lényegtelennek a gondolatjelenséggel szemben” (Békési 1986: 21).

A makrostrukturális egység terjedelmére vonatkozólag tehát nem egységes a szakirodalombeli felfogás. A makrostruktúra mindenesetre szövegtípusfüggő. Ezért még azt sem mondhatnánk, hogy okvetlenül a mondatnál nagyobb terjedelmű, hiszen akkor tagadnánk az egymondatos szöveg létezését, amelynek ugyancsak van „értelemhálózata” és egyetlen makroszerkezeti egysége. A nagy terjedelmű szövegek részszovegeinek viszont (fejezet, ciklus, ének, felvonás stb.) szintén megfejthető a saját makrostruktúrája, amely tartalmilag és formailag is elkülönül a szöveg további részétől.

A makrostruktúránál elvontabb fogalom a szuperstruktúra. Számunkra ez azért fontos, mert a szerzők a szuperstruktúrákat szövegfajták szerint különbözének tartják. Balázs János találóan mutatott rá, hogy valamely írásművet nem annak alapján nevezünk levélnek, regénynek vagy drámának, amiről szól, hanem megszerkesztettségük módja és formája alapján (1985: 223). Hozzá lehet tenni: célja és funkciója alapján. Abban egyezik a szuperstruktúra és a makrostruktúra, hogy egész szöveg vagy nagyobb összefüggő szövegegység szintjén ragadható meg. Szerkezeti elemei valamely konkrét nyelv szövegeitől függetlenül is meghatározhatók (Balázs 1985: 222–4). Pinto szerint (ismerteti Koltay 1997: 233) a makrostruktúrák a szuperstruktúrák alapján generálhatók sematikus stratégiák segítségével.

Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 22) a szuperstruktúrát így értelmezi: a szöveg formája, típusa, függetlenül annak tartalmától, a makrostruktúrától (a makrostruktúrát ’gondolati váz’ értelemben használva itt), tehát egyfajta séma. És szövegtípusra jellemző. Balázs János (1985: 221–340) megkülönbözteti a szintaktikailag szerveződő mikrostruktúrákat, a szemantikailag összetartozó makrostruktúrákat és a szövegtípusokra jellemző szuperstruktúrákat. Ennek megfelelően a versszövegek (Balázs 221–244), az érvelés és a szónoki beszéd (245–273), az oklevél és a levél (273–323), az elbeszélő szövegek (323–340) szuperstruktúrájáról értekezik részletesen. Ez tehát az egyes szövegtípusokra jellemző sematikus szerkezet. Egyezik azonban a szuperstruktúra a makrostruktúrával abban,

hogy mindkettő globális struktúra, azaz az egész szöveg vagy nagyobb összefüggő szövegrész (részszöveg) szintjén, annak lényeges elemeit feltárva ragadható meg (Balázs 1985: 223–223).

A szuperstruktúrában érvényesülő megszerkesztési szabályok, a szuperszerkesztés módja és formája azonban nem, illetve nemcsak grammatikai szabályok. Annnyira nem, hogy „szerkezeti elemeiket” valamely konkrét nyelv szavaitól vagy mondataitól függetlenül is számba vehetjük (Balázs 1985: 224), tehát absztrakt jellegűek, invariáns elemekből tevődnek össze. Szikszainé szerint (1999: 243) szuperstruktúrája csak a nagyon kidolgozott műfajoknak (szövegtípusoknak) van.

1.2. Mondat és nyilatkozat

A fentiek előrebocsátása után feltehető a kérdés: mit tekintünk mikro szerkezeti, mit mezoszerkezeti egységnek, és mi a szövegteni szerepük.

Petőfi S. János szemiotikai textológiának nevezi azt a tudományágot, „amelynek célja a dominánsan verbális szövegek/konverzációk valamennyi – nyelvi rendszerre és kommunikációs zituációra vonatkozó – aspektusának egységes elméleti keretben való vizsgálata” (Petőfi 1990: 7), eszerint írja le az írott/nyomtatott szövegek konstitúciójának komponenseit, szintjeit és rétegeit. Később a multimediális, de dominánsan verbális (Petőfi 1994: 80), sőt a szó szoros értelmében multimediálisnak tartható kommunikátumoknak (például illusztrált verbális szövegek, költői művek dallá ('Lied') feldolgozva) elemzését is ismert elméleti keretén belül kívánja végezni. Ennek megfelelően a „komplex jelek kompozicionális organizációinak” szintjeit és egységeit jellemezve a makroszint elemi egységének a szövegmondatokat, komplex egységének az elsőfokú makroegységekből, illetve ezek tömbjeiből létrejövő tömböket és nagyobb egységeket tartja (Petőfi 1997: 69–70). Kérdésként fogalmazza meg, kiterjed-e az elemzés a szövegmondatok szövegen belüli elrendezésének vizsgálatára, ezek szabályainak leírására (1997: 13). A szintek hierarchiájában lejjebb haladva mezoszintként elemi egységnek, elsőfokú mezoegységnek a szóalakot, komplex egységnek azokat a szintagmákat, tömböket tartja, amelyek még az „elsőfokú makroegység”, azaz a szövegmondat szintjét közvetlenül megelőzik (uo. 70). A mikroszint elemi egységeiként (elsőfokú mikroegységként) a tömorfémákat, toldalék-morfémákat, hangokat/betűket; komplex egységként például a tömorféma+szuffixum konfigurációkat, a szótagokat és szótagkombinációkat, az elsőfokú mezoegység szintjét közvetlenül megelőző szintig tartja nyilván (uo. 70). A szubmikroszinthez elemi egységként (elsőfokú mikroegységként) a fonológiai megkülönböztető jegyeket, komplex egységként például a fonológiai megkülönböztető jegyeknek egy adott nyelv hangjaiként realizált konfigurációját határozza meg. A fenti tagolás természetesen a verbális szövegekre vonatkozik. Beaugrande–Dressler (2000: 76) hasonló véleménye szerint „A csoport, a tag-

mondat és a mondat mint valóságosan előforduló makroállapot jelenik meg, amelyben az elemek a szövegrendszer mikroállapotai.” Mindamellettt figyelemre méltónak tartja a szerzőpáros azt a kérdést, hogyan épülnek fel ezek a szervezett egységek a használat során, és milyen sorrendben alakulnak ki kapcsolataik (uo. 75). Petőfi elméletéhez kapcsolódva jegyzi meg helyesen Dobi Edit, hogy a szövegmondatok mint szövegkompozíciós makroegységek felépítésükre nézve komplexek, szövegbeli szerepüket tekintve elemi egységek (Dobi 2001: 101).

Tolcsvai Nagy Gáborral egyetértve (2001: 117) én is vallom: „A szövegkapcsoló elemeknek nevezett szövegbeli jelenség nem egyetlen szövegbeli elem (nyelvileg kifejtett vagy kifejtetlen formában), hanem két vagy több elem és egy viszony, azaz mindig valamilyen viszony, kapcsolat két vagy több szövegbeli elem között. A két vagy több elem között akkor szövegtani a kapcsolatot, ha az nem egyetlen jól körülhatárolható szintaktikai (predikatív) szerkezeten belül van. Szövegtani szempontból a nyelvtan jelző határa az alárendelő összetett mondat, a határeset a mellérendelő összetett mondat...”

A fent röviden vázolt elméletek és nézetek ellenére, mivel a mondat és az annál kisebb egységek nem mint a szöveg funkcionális egységei tagolhatók, elemzésem számára azok a szövegtagolások látszanak használhatónak, amelyek a mondatot tartják a szöveg legkisebb – s egyben univerzális, kötelező – elemének (Deme 1974: 114), mint olyat, amely „valamilyen közlés, ’üzenet’ közvetítésére képes” (Fónagy 1990: 2), és a mondatból mint minimális egységből kiindulva mellékes, hogy a **tagolások** nem lehetnek érvényesek a verbális szövegek minden fajtájára, mivel egymondatos szövegek is vannak.

Elemzésem főként szépprózai, napló- és esszészövegekre irányul, tehát követhető az alább leírandó osztályozás. H. Vater (idézi Eöry 1999: 173) felosztása szerint a szöveg kétdimenziós; egyik a szomszédos mondatok egymással való kapcsolata, lineáris kapcsolódás; ez adja a mikrostruktúrát. A másik a mondatoknak a mondatok fölötti kapcsolata egymással, az hozza létre a szövegek makrostruktúráját, amely globális kapcsolaton alapszik. Eöry (uo. 173) Engel rendszerét is elemzi, aki az ókori retorikák hármas tagolódását tekinti makrostruktúrájának (ez természetesen nem minden szövegfajtára, többek között a rövidszövegekre és művészi szövegek egy részére sem érvényes), a fő részek további egységeit – például az írott szövegek bekezdéseit – a mediostruktúrákhoz sorolja. Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 163–242) a szöveg mikroszintjét elemi jellegű, egyszerű viszonyoknak, két-három szövegegység kapcsolatának tartja. A mikroszint nyelvtani formái (határozottság, személyragok és -jelek, névmások, egyeztetés) lehetőséget adnak a kapcsolatok létrehozására. A mikroszinten a szövegelem hatóköre szerinte kicsi, néhány szó [?] vagy néhány mondat szövegrészre terjed ki. Hozzáteszi azonban, hogy éppen a személyragok és -jelek által jelölt egyes szám első személyű elbeszélő vagy az ugyancsak jelekkel jelölhető beszédidő és eseményidő hosszas szövegrészekre vagy a szövegek egészére is kiterjedhet (2001/a: 117).

A szövegértelem mikroszintjének azonban vannak szövegtani formái is (deixis, korreferencia, referencia); a rámutató, utaló, referáló névmás felsorolt szerepeit már a mondatban is betöltheti, továbblépve mikroszintű kapcsolás-fajtákat eredményez a mondaton túl is (2001/a: 117). Megjegyzem, hogy itt ismét kiterjeszhetjük a kört, hiszen az ún. folszerű utalás már nem mikroszinten érvényesül. Ezt, a távolabbi utalást a szerző az anafóra és a kataforára nézve ismeri el (2001/a: 181), véleményem szerint a deixis is túlléphet a mikroszint, sőt a mezoszint határán, teljes szövege utal deiktikusan a cím, vagy egy ilyenféle szövegkezdés: *Most hallgassátok meg ezt a történetet.* stb. (Örömmel tapasztaltam, hogy Tolcsvai Nagy Gábor sem szűkíti az anafora, katafora, deixis fogalmát pusztán a névmási utalásokra, a szemantikailag tartalmas elemekkel való utalást is ide sorolja.)

A mezoszint a szerző szerint néhány mondatra, egy-egy bekezdésre, néhány fordulóból álló párbeszéd egységre terjed ki, a mikroszinttől azonban, értelmezésem szerint nem elsősorban terjedelme különbözteti meg, hanem viszonyainak bonyolultsága, a szóban forgó szövegrész „értelemhálózatának egy-egy kiépült része” a mezoszerkezeti egység, s a következő koherenciatényezők játszanak benne szerepet: nézőpont, tér- és időviszonyok, korreferencia, tematikus progresszió, mellérendelés, fogalmi séma (2001/a: 243). A mellérendelés részletes tárgyalásakor megállapítja, hogy egy-egy kapcsolatos egység határát „szövegen belül nehezebb kijelölni, mint az ellentétből és okságból önálló kettős szillogizmusok explicit és implicit összetevőit” (2001: 268). Kétségtelenül nehezebb, mégis vannak fogódzók: ilyen a – kapcsolatos viszony esetén is lehetséges, sőt jellemző – tömbösödés, ez sokszor témaváltással is együtt jár.

Lássuk erre a következő mezoegységnyi szövegrészt:

A)	B)
Úgy ül a színpadra állított asztalkán, mint tanár a dobogón. Mozdulatai kimér-	
	C)
tek, szabatosak, hangja egyenletes, hűvös, majdnem oktató. Ezek az első be-	
D)	E)
nyomások. Aztán fokról fokra eltűnik a színpadi előadó. Egyiptomi palota udvarává alakul át a színpad...	

(Bálint György: A toronyőr visszpillant. 245.)

<[(A – B) – (C)] – (D – E)> – ezt a tömbösödést-tagolódást tartom valószínűnek, azaz a tömbököt mikro-, az egészét mezoegységnek minősíthetjük.

Szikszainé Nagy Irma egyetemi tankönyve (1999: 246–7) a szövegszerkezet mikroegységeként a szövegmondatot, a mondattömböt, a konstrukciótípust és a bekezdést tartja nyilván. A mondat (szövegmondat) körébe egyaránt besorolja az egyszerű, a mellé- és az alárendelő összetett mondatot. A kéttagú összetett mon-

dat – akár mellé-, akár alárendelő viszony van a tagjai között – az a nyelvi alakulat, amely a fonémától induló hierarchia legfelső szintjén áll, azaz mai tudásunk szerint hiánytalanul leírható a szerkezete. A mellé- és az alárendelés között – határeseitek ellenére – mégis lényeges különbség van: az alárendelés szintaktikai, a mellérendelés logikai viszony, bár ez a logikai viszony grammatikaivá vált, hiszen meghatározott nyelvi eszközök (kötőszók, kötőszópárok és -csoportok) fejezhetik ki a mondategységek viszonyát (Deme 1965: 292–302, Balogh 2000: 531–40), kötőszó nélkül egy-egy mellérendelő kapcsolás azonban megenged többféle besorolási lehetőséget (Balogh 2000: 531), s nehéz olyan grammatikai – vagy akár szemantikai/pragmatikai – érvet találni, amely a mondat- és a szövegalkotást ezen a szinten megkülönbözteti egymástól. (*Az út széles volt. Mindkét oldalán faszor húzódtott. – Az út széles volt, s mindkét oldalán faszor húzódtott.*) Mégis határozott különbség van a mondat- és a szövegszint között, például az egyeztetésben: a szövegszinten az egyeztetés több fajtája „sajátosan viselkedik: a mondategységen belüli alaki egyeztetés átvált értelmire; így egyeztet az előzményekbeli irányító taggal az állítmány, az anaforikus névmás (kivéve a vonatkozót, mely ritkán lép fel a szöveg szintjére), a birtokos személyjeles birtokszó, a személyragos főnévi igenév.” Átterjedhet a szöveg szintjére a határozottságbeli egyeztetés is (Dienes 1978: 59–61; Rácz 1991: 23, valamint 146–232). Legbeszédeesebb példa az alany–állítmány számbeli egyeztetésének különbözősége az összetett mondatban, illetve a szövegben: „Ez az árok kacsák üdülőtelepe, *egy-egy* kislány meg *kislány* mezítláb *topog* az árokban, de csupán *játszik*, tévedés lenne azt hinni, hogy *üdüti* testét, mert hiszen észre sem *vette* a meleget.” (Nagy Lajostól idézi Rácz 1991: 216.) Természetesen a *játszik*, *észrevette* igealakok helyén itt állhatna *játszanak*, *észrevették*, illetve az *üdüti testét* szintagma helyett *üdütik testüket*. Viszont mondategészen túl csak értelmi egyeztetés lehetséges: „1945-ben itt ült Sztálin, Truman és Attle. Itt írták alá az egyezményt.” (Rácz 1991: 213) A *mondat* természetesen ’szövegmondat’, azaz ’nyilatkozat’ értelemben áll a dolgozat szóhasználatában, tehát nem az „absztrakt nyelvtani szerkezetet” (Péter 1986: 3), hanem a használatban megvalósuló, célra irányuló közlésességet értjük rajta. A mondat és a nyilatkozat azonban nem mindig azonosítható egymással: minden grammatikailag helyesen szerkesztett mondat egyrészt ’sentence’, másrészt nyilatkozatként ’utterance’; része lehet valamely – hangzó vagy írott – verbális kommunikációs folyamatnak. A nyilatkozat azonban – mint ismeretes – nyelvtanilag sokszor hiányos, tagolatlan, vagy éppen többletstruktúrát tartalmaz, olyat, amely „kifele” mutat a mondaton; másrészt meggondolandó, hogy a nyilatkozat határa minden esetben egybeesik-e az írott szövegben mondatzáró írásjellel egyértelműen lezárt többszörösen összetett mondat végével, azaz valamely többszörösen összetett mondat több nyilatkozatból is állhat-e. Tolcsvai Nagy (2001: 117) szerint is az alárendelő összetett mondat a nyelvtan felső határa, a mellérendelő összetett mondat már határeset. Szövegben az is előfordul, hogy egy nyilatkozatot több mondatra tagol a szerző

(*Éktelen kacagás, sójt. Röhögés.*) vagy fordítva: több, egymással csak igen laza tartalmi kapcsolatban levő nyilatkozat kerül egy összetett mondatba. „*Gózné ott áll az utcaajtóban, egy asszonnyal beszélget, és Marika rettenetesen megbánta már, hogy erre jött.*” A témaváltást a nyelvtani idő megváltozása is jelzi. (A két utóbbi szövegrész forrása: Szabó Pál Lakodalom, keresztelő, bölcső. Püski 2001: 118, 22)

A *nyilatkozat* terminust a fentiekől eltérő értelemben is használja a szakirodalom; nem a 'mondat realizációja', hanem 'közlésegység', 'szöveg' értelemben (Bańcerowski (1985: 70); Fehér Erzsébet 2000: 49) szerint is nyilatkozatok „terjedelmét tekintve egy mondat terjedelműek vagy többmondatosak”.

A jelen dolgozatban 'a mondat realizációja' értelemben használom a *nyilatkozat* szakszót.

Még kevésbé egyértelmű a többszörösen összetett mondatoknak egyetlen minimális szövegegységként való kezelése, bár ezek szerkesztési alaptípusai is modellálhatók a három tagmondatos mondatok viszonylehetőségeinek számbavételével (Rácz 1968: 443–6, Rácz–Szemere 1970, Keszler 2000: 543–8). Mégis: a több, főmondati szinten megjelenő tömbből álló többszörösen összetett mondat (de sokszor már a két tagmondatos mellérendelő is) több nyilatkozatot tartalmaz, szemben az egyszerű vagy az alárendelő összetett mondattal.

1.3. Mondattömb, konstrukciótípus és bekezdés

További kérdés vetődik fel a **mondattömb**, a **konstrukciótípus** és a **bekezdés** leírása/elhatárolása kapcsán. Ezek már nem univerzális és kötelező alkotóelemei bármely szövegnek/szövegfajtának. Ugyan a **bekezdés** „szemantikai-logikai, szintaktikai-információs-tipográfiai szegmentuma az írott szövegnek” (Szikszainé 2000: 251), s ő a legnagyobb mikroszerkezeti egységként tartja számon, mások a legkisebb makroszerkezeti egységnek tartják (Eöry 1999), mégis: nem kötelezően tagolódik mondattömbökre vagy éppen konstrukciótípusokra, hiszen akár egyetlen mondatból is állhat, a szöveg alkotójának tagolási szándéka szerint.

A **mondattömb** azonban többnyire több szövegmondat tartalmi-logikai egysége: a szövegmondatok mondattömbökké szerveződhetnek, bekezdésen belül is. Békési Imre (1986: 21–2) sem az elkülönült mondategészeket tartja csak alapegységnek a konstrukciótípusok leírásakor, hanem mondategészeket és tagmondatokat egyaránt konstrukciótípus elemeként kezel, sőt a konstrukciótípus elemi formájának a háromtagú többszörösen összetett mondatot tartja, mivel „benne is éppen úgy érvényesül a tartalmi-logikai tagolás, mint a szövegkonstrukció komplexebb eseteiben, [ezért ez] egyúttal szövegkonstrukció is” (1986: 34). A konstrukciótípustól a mondattömb két szempontból is különbözik. A **konstrukciótípus**nak ugyanis meghatározott logika felépítése van, Békési Imre (1993: 83–4) szerint oppozicionális, kauzális és választó főviszonyfajták jelennek meg

benne. Ezek a viszonyfajták továbbá nem föltétlenül mondategészek között lépnek fel, azaz nemcsak minimálisan hárommondatos szövegegységek alkothatnak egy konstrukciótípust, hanem – „lefelé” – egy többszörösen összetett mondatban, azaz szintaktikai alakulatban is lehetnek a fenti jellemző logikai kapcsolások: „Az iskolából indultunk el, befejezésül térjünk oda vissza, hisz drámaíróvá a sors tett, tanítónak vagy inkább együtt-tanulónak azonban születtem.” (Németh Lászlótól idézi Békési 1993: 152), ábrázolja is (uo.): **F hisz (F azonban F)**. Ugyanitt három mondategészből (Illés Endre szövege) és – „felfelé” – két bekezdésből álló Móricz Zsigmond-szövegen (153–4) is bemutatja ugyanezt a logikai konstrukciót. A többszörösen összetett mondatok tagmondatai között Tolcsvai Nagy Gábor is elismer lehetséges (szöveg)grammatikai viszonyt (1996: 215).

Az itt bemutatott kiegészítéssel/megszorítással fogadom el a magam gyakorlata számára – narratív és esszészövegek elemzéséhez – a mondat, a mondatomb mikroszerkezeti, a konstrukciótípus és a bekezdés mezoszerkezeti egységként való kezelését, a bekezdés azonban több mezoszerkezeti egységre is tagolódhat, tartalmától és terjedelmétől függően.

A fentieknek megfelelően szövegtagolási elgondolásomat a következőkben mutatom be:

Szabolcsi Bence
Liszt Ferenc estéje
(Előszó)

*A¹ 1885 tavaszán Budapesten, egy Sugár-úti lakásban, August Stradal, a fiatal zongoraművész Schopenhauer »Parergá«-iből olvas fel mesterének, az öreg Liszt Ferencnek. ^{2/a}»A bírálatról, sikerről, hírnévről« szülő fejezetben ahhoz a híres hasonlathoz érnek, ahol a tűzijátékos legszebb rakétáit lobbantja lángra egy nézőközönség előtt, melyről kiderül, hogy világtalanokból áll – ^{2/b}s itt Liszt felsóhajt, mondván, hogy ő már régóta ilyen tűzijátékosnak érzi magát, de az ő világtalan közönsége egyszer, valamikor talán még látóvá válik. ³Ugyanennek az esztendőnek végén – Liszt életének utolsóelőtti éve ez – Rómában Tasso halálának színhelyét keresi fel tanítványával, s megmutatja neki az útvonalat, melyen a nagy olasz költő holttestét annakidején diadalmenetben vitték megkoszorúzni a Capitoliumra. ⁴»Engem nem visznek majd a Capitolium-ra – teszi hozzá, – de eljön a kor, amelyben művéimet elismerik. ⁵Számomra, igaz, későn lesz az már, – én nem leszek többé köztetek.« **B** ⁶Ezeket a különös mondatokat a 74 éves Liszt Ferenc mondja bizalmas hívének és tanítványának; az a művész, aki előtt – úgy tudjuk – ifjúkora óta valósággal térdenáll a világ közvéleménye, akit nagyurak és nagyközönség rajongva dédelgetnek, valósággal tenyerükön hordanak, akinek minden kezevonását, minden hangszerét, minden emléktárgyát, minden hajfürtjét a rajongók serege őrzi, aki nem ülhet úgy zongorához, hogy játéka ne váljék tömegek ünnepévé, – az a művész, aki csak hódolni látta maga előtt Európa szel-*

lemi és társadalmi életének vezéreit, aki az élet nagy diadalainak kelyhét még azután is fenéig tudta üríteni, hogy tüntetően, menekvésszerűen reverendát öltött magára, és társadalmi feladatai mellé egyháza szolgálatát is elvállalta. C⁷ Mi lehet az oka, hogy élete végén ily rezignált, sőt keserű kijelentéseket tesz, hogy ennyire elégedetlen s talán meghasonlott, hogy a jövőtől kell várnia a maga igazolását? ^{8/a} Miben csalódott, | ^{8/b} mit várt, ami nem teljesülhetett, | ^{8/c} vagy mit kezdeményezett, aminek visszfényt-visszhangját nem látta s nem hallhatta meg, | ^{8/d} miért kellett magát öregkorára társtalannak tudnia egy őt lármásan ünneplő társadalom közepette? ⁹ Ő változott-e meg, vagy a világ körülötte? vagy mindketten s ellenkező irányban?

¹⁰ Ezekre a kérdésekre keres választ az itt következő tanulmány.

Ez a szöveg egy zenetudományi munka, Szabolcsi Bence Liszt Ferenc utolsó alkotóéveinek zeneszerzői termését elemző monográfiájának előszava (Szabolcsi Bence: Liszt Ferenc estéje. Bp. 1956: 5). Makroszerkezeti egység tehát, ha a tipográfiaailag elkülönített utolsó mondatát, az eddigi szövegre folszerűen visszautaló (*Ezekre a kérdésekre*) és az utána következő terjedelmes elemzésekre előreutaló (*az itt következő tanulmány*), a *tanulmány* meglétével a szövegtípust meghatározó szerepű mondatot nem tekintjük különválasztandó tartalmi egységnek, egyetlen bekezdésből áll.

Nem művészi szöveg: értekező műfajú mű előszava, mégis kétely nélkül állíthatjuk, hogy a jakobsoni poétikai funkciónak nagyon is eleget tesz: igen tudatos és gondos megszerkesztés, megformálás jellemzi. A poétikai funkcióra való utalás nem jelenti azt, hogy szó- és kifejezőkészletének, képanyagának választékosságát is vizsgálni kívánom, pusztán a szöveg szerkezetét, szerkezeti egységeit szeretném bemutatni.

Az első tömb (A=1–5. mondategész) exponálja a szövegtémát: az idős Liszt Ferenc csalódott, mert felismeri, hogy érett – kései – zeneszerzői művészetét nem érti meg kora, azonban reméli, sőt tudja, hogy elmélyült alkotóművészete a jövő zeneművészetében folytatást kap, új értelmet nyer – az értő közönség és a művész társadalom fel fogja ismerni rendkívüli értékét. Az öt mondategész paraleliztikus szerkezetben ölt testet, s e paralelizmus nem mindig a mondat-egészek határát követően jön létre. Első mondata (1.) és második mondatának első fele (2/a) egy élethelyzetben mutatja be a zeneszerzőt (tanítványával Schopenhauer Parergáiból egy tragikus szituációból kiinduló parabolát olvasnak a tűzijátékosról, aki **világtalanok** előtt lobbantja lángra **legszebb** rakétáit), s ez Lisztben felkelti saját csalódottságának érzését, s alkalmat ad arra a megnyilatkozásra, mely szerint ő is ilyen „tűzijátékos”, de reméli, hogy „látóvá válik” majdan az ő közönsége (2/b); azaz a szituáció az első mondatban s a második mondat 1–4. mondategységében jelenik meg, Liszt „sóhaja” pedig e mondat 5–7. mondategységében jut kifejezésre. Ezt, az általam 2/b-vel jelölt részletet gondolatjellel is elkülöníti a szerző a 2/a. résztől. A harmadik mondat (3.) ismét egy, a

művész számára elgondolkoztató élethelyzet leírása: a halott Tasso **megdicsőülése**: azon az útvonalon megy végig tanítványával, melyen a költő holttestét annak idején a Capitoliumra vitték megkoszorúzni. A 4. mondat ismét a csalódás és a remény kifejezése, majd az 5. annak rezignált tudomásul vétele, hogy a „megdicsőülés” csak Liszt halála után következik be. A csalódás és a remény váltakozik tehát párhuzamosan e tömbben, a paralelizmus azonban azért tölt be poétikai funkciót, mert mondat szerkezeti tekintetben nem mechanikusan érvényesül. Ez tehát egy mezoszerkezeti egység szerkezete:

<[(1 – 2a) – (2b)] – [(3) – (4 – 5)] >
 szituáció a csalódás szituáció csalódás szkeptikus
 és remény és remény tudomásulvétel

A hatodik – paralelizmusokkal szerkesztett, sok halmozást tartalmazó, tizenkét tagmondatból álló – többszörösen összetett mondatot szintén egy mezoszerkezeti egységnek tartom. Az első, fenti egységhez való viszonya elvárástörllő ellentét: az a Liszt Ferenc csalódott, aki világjáró virtuózként annyi hódolatot és rajongást kapott életében?

A harmadik mezoszerkezeti egységben (7–8–9. mondategész) megfogalmazott kérdéssor (*Mi lehet az oka... – Miben csalódott... – Ő változott-e meg vagy a világ...*) ismét paralel szerkesztésű; a 8. mondategész – miként a második – szintén több nyilatkozatra tagolódik: a 8/a, a 8/b, a 8/c, a 8/d más és más momentumát veti fel kérdésként Liszt elégedetlenségének. A párhuzam tehát itt sem kizárólag a mondategészek szintjén jelentkezik.

A szövegszerkezet retorizáltsága, szerkesztési elve tehát két alakzatra épül: a párhuzamra, mely szerkesztésében érvényesül, valamint az ellentétre, amely nem grammatikai, hanem szemantikai és pragmatikai síkon valósul meg. A harmadik tömb az előzőkhöz valószínűsíthetően következtető egységként kapcsolódik: [Ezek alapján feltehetjük a kérdéseket]

[(A → B) → C]

A nyilatkozat fogalmát tehát nem kívánom mechanikusan a szövegbeli mondategésszel azonosítani, azonban azt sem állítom, hogy minden egyes mellérendelt, főmondati szintű mondategység önálló nyilatkozat volna. E Békési Imre által is kellemetlennek ítélt kérdés: „hogya a kapcsolások tagmondatokat, mondatokat vagy mondat fölötti szövegegységeket fognak-e össze” (Békési 1986: 22) nem kizárólag grammatikai, hanem ehhez hozzávéve szemantikai és pragmatikai érvek alapján dönthető el, különösen akkor, ha a szövegszerkezetet retorizáltsága, annak stiláris vonásai alapján is vizsgálni kívánjuk.

A mikroszint és a mezoszint elhatárolását a gyakorlati megvalósulás (elemzés) szempontjából a következőkben foglalom össze:

A mikroszint jellemzői:

1. Egyetlen mondatból (akár egyszerű mondatból) is állhat.
2. Ha több mondat (mondategység) alkotja, szoros szemantikai kapcsolatban állnak egymással.
3. Az egységek között tematikailag azonosság vagy folyamatosság áll fenn.
4. Az utalások közeli, általában pontszerűek.
5. Az egységek egyszerű, természetes logikai kapcsolódással tartoznak össze.

A mezoszint jellemzői:

1. A téma továbbvitele.
2. Bonyolultabb logikai kapcsolások (konstrukciótípusok).
3. Tömbösödés.
4. Nézőpontváltás.
5. Tér- és időviszonyok váltása.

Mindezek nem kötelező, hanem lehetséges szempontok, azaz nem egyszerre mindegyik érvényesül minden megfelelő egységben.

2. A VÁLASZTOTT SZÖVEGEKRŐL

Szegedy-Maszák Mihály Márai-monográfiájának függeléke felsorakoztatja Márai Sándor műveit a műfajuk (műfajcsoportba tartozásuk) megjelölésével. Ebből megtudjuk, hogy az író megjelent kötetei közül legkorábbi két verseskötete, majd színjáték, novellák, kisregények követik ezeket. Az 1920-as években Márai „még nem döntött végérvényesen a próza és a líra között”; „kétségtelenül nem volt primér lírai tehetség” (Rónay 1990: 19), bár később is megjelentetett versesköteteket. A már elismert, érett író leggyakoribb műfaja a regény, a napló; színpadi műveket is írt, s olyan köteteket is közzétett, amelyeket értekező prózának minősít az említett függelék. Az első kiadásban 1943-ban napvilágot látott *Füves könyv*, e moralizáló-filozofikus írásokat tartalmazó kötetet is az értekező próza körébe sorolja. A másik két fent említett kötet, tehát *A négy évszak* (1938) és az *Ég és föld* (1942) hasonló műfajú, hasonló szövegtípusba sorolható, bár *A négy évszak* méltán nevezhető költőibbnek a másik kettőhöz viszonyítva.

Maga Márai a *Füves könyv* első kiadásában prózai epigrammáknak nevezte a kötet darabjait, s Szegedy-Maszák Mihály megjegyzi, hogy az író „kezdetlől fogva tagadta a különbséget szépirodalom s értekezés, regény s önéletrajz között” (Szegedy-Maszák 1991: 65).

A „prózai epigramma” metaforikus megjelölés szépirodalmi jellegre utal, Lőrinczy Huba is efelé hajlik a *Füves könyvről* írva „noha értekező karakterű – inkább szépirodalmi alkotás, mintsem filozófiai-etikai traktátus” (Lőrinczy 1993: 22), mivel „nem új fejezete a sztoikus filozófiának, nem új gondolati rendszer, hanem csupán töprengések közepette kiküzdött, megszenvedett magánváltozata a réginek” (uo. 19).

Ez a kérdésnek negatív oldaláról való megoldása (miért *nem* filozófiai mű a *Füves könyv*), arról is lehet azonban gondolkodni, miért merülhet fel, hogy a szépirodalomhoz közelállónak tarthatjuk.

Márai – naplói szerint is, amelyek szintén nem eseményrögzítő, hanem elmélkedő, töprengő, reflexív tartalmúak –, vonzódott a bölceseleti, filozofikus írásokhoz, különösen az erkölcsi elveket, életszabályokat tömör, aforisztikus, ugyanakkor költői szépséggel az olvasó elé táró szerzőkéhez. Naplóiban többször hivatkozik Platónra, Schopenhauerre, Morusra, Campanellára, Crocéra, Szent Ágostonra; La Rochefoucauld maximáit és Erasmust olvassa, s nagy tisztelettel Goethét: „Goethe maximái, xéniái... mint aki lapos vidékről varázslatosan hegytetőre ér, s tiszta levegőt lélegzik be. Néhány mély lélegzetvétel ennek a szellemnek légköréből, s közelebb vagyok az emberi sors értelméhez...” – írja (Napló 1943–44, Helikon 1990: 125).

Ő maga is szeret moralizálni, az élet nagy, számára legnagyobb kérdéseiről, értékekről, magatartásmintákról, az erkölcseről, a művészetről, az írásról gondolkodni, a naplóiban és a regényeiben is kedvvel alkot aforisztikusan megfogalmazott következtetéseket és szentenciákat. A *Füves könyv* ajánlásában Senecát, Epiktétoszt, Marcus Aureliust említi s általában a sztoikusokat mint mestereit, a sztoikusokat, akik szigorú erkölcsiséget, bölcs belátáson alapuló állhatatosságot, a sorsba való belenyugvást hirdettek, s Montaigne-t, „mert jókedvű volt, és nem törődött vele, mi lesz művével halála után” (Ajánlás 5). Márai azonban a tárgyalandó kötetekben sem mindig sztoikus: a „bölcs belátást” gyakran váltja fel kemény és indulatos elítélés, amely ugyan racionális, szabályos építkezésű kijelentő mondatokban, de sokszor élesen negatív jelentésű, túlzó kifejezésekben ölt testet, mint a *Füves könyv* következő részleteiben: „*Rendkívül nagy lelki durvaság és önzés vendégségbe hívni valakit. Már egy vacsorameghívás elfogadása is föllötte terhes, unalmas és fárasztó kötelesség. Leghelyesebb vendéglőkben találkozni barátainkkal, este kilenckor, s aztán tizenegykor hazamenni, úgy, hogy mindenki fizette a saját számláját. Minden más merénylet és önzés*” (131. A vendégeskedésről). – „*Az emberi közönségesség korunkban olyan reménytelen méreteket öltött, hogy nincs többé pedagógiai módszer, mely eredményesen tudna harcolni ellene.*” – „*...a kapzsiság, a vérszomj uralkodnak idegeikben, a korlátlan és mohón habzsoló, szomorú élvezetvágy. Az emberi közönségességnek nincs határa többé*” (117. Az emberi közönségességről). Stb.

2.1. A műfajról

A „rövid szöveg” terjedelmi határai nehezen állapíthatók meg. Alsó határa nyilvánvalóan egy mondat, s a kötetek darabjai között egymondatos is található szórványosan, a *Füves könyvből* hozva itt a címeiket (29. *Az öltözködésről. Az öltözködéssel egyáltalán nem kell törődni.* – 189. *A nemi éhségről és a kapzsiságról. A kifelé hordott, feltűnően mutogatott és bizonyított vallásosság mindig mély és gyáva kapzsiságot és nemi éhséget leplez.*), de nem ez a jellemző: a 202 szövegből 125 egy bekezdésnyi, 63 két bekezdésnyi, 11 három bekezdésnyi, 2 négy és 1 hat (rövid) bekezdésnyi terjedelmű.

A műfaji megjelölések maximáknak mondják a kötetek darabjait. A maxima röviden megfogalmazott erkölcsi igazság, életelv. A reflexió elmélkedés, eszmélés, megfontolás; a jelenségek mögött rejlő összefüggések kifejtése.

A rövid szöveg fogalmát műfajelméleti és szövegtani szempontból is meg lehet vizsgálni.

A műfajelmélet szerint a kispika cselekménytelen válfajai között lehet számon tartani a példabeszédeket, a gnómákat, ezek általános igazságot, ítéletet mint erkölcsi tanítást, életszabályt, életbölcességet kifejező tömör, velős, egy összetett mondatnyi terjedelmen rendszerint nem túllépő verses vagy prózai mondások (VL. III. 588), inkább tapasztalatiak, mint intellektuális bölcössége-

ket összegző, morális, tanító célzatúak; az aforizmákat, amelyek rendkívül élesen megfogalmazott állítások, gondolatok, szintén leggyakrabban egymondatosak, jellemző alakzataik a chiazmus, a paradoxon; kedvelik a szimmetrikus szerkesztést, melyet a tartalmi ellentét tesz még élesebbé (VL. 1.).

A több önálló mondatból álló aforizma ritka. A maxima is röviden megfogalmazott igazság, életelv, gyakorlati tapasztalatokat szűr le, ösztönöz, tanácsol, gyakran felszólító módban (VL. 8. Lontay László). Benedek Marcell irodalmi lexikona (1963) hozzáteszi, hogy mint irodalmi forma az aforizmával rokon.

Az említett műfajok virágkorában létrejött ilyen alkotások az intelemirodalom körébe sorolhatók, gyakorlati és erkölcsi szabályok, elvek közlésével a helyes emberi magatartás, viselkedés kialakítására ösztönöztek. Márainál – miként a közhelyek és a régi képek – a régi műfajok is megújultak.

A rövid műfajok közül a mondás szövegtani vizsgálatát Kocsány Piroska végezte el (Kocsány 1986), abból kiindulva, hogy a szövegtípusok megkülönböztető jegyeinek döntően pragmatikus, tehát szövegen kívüli jegyeknek kell lenniük (i. m. 31). A szövegtípusok jegyeinek megállapítása súlyos veszélyeket-problémákat hordoz:

„(i) Miközben szövegtípusjegyeket keresünk, cselekvés- és helyzettípusokat írunk le (pl. a beszélt nyelvi kutatások elcsúsznak a szociológia irányába).

(ii) Néha önkényes a szövegen kívüli tényezők és a szövegben adott kritériumok közötti összefüggés megteremtése.

(iii) Tisztázatlan az elméletileg létrehozott szövegtípusok és a tényleges szövegfajták egymáshoz való viszonya.

Azonosításuk esetleg intuitív.

(iv) Minden szövegtipológia nyitott rendszer: mindig adott a lehetséges jegyek és viszonyaik újabb kombinációja.”

A továbbiakban kifejti közös tulajdonságaikat: nem referenciálisan, hanem generikusan értelmezendők, azaz nem konkrét referenciájúak, tartalmuk-tematikájuk alapján nem ragadhatók meg, de nyelvileg sem: a nyelvi és a nem nyelvi tényeket együtt kell látni a vele foglalkozó kutatóknak. Maga az „értékelő ítélet” megjelölés nem nyelvészeti fogalom. Mindamellet leírhatók azok a formai elemek, amelyek mint felszíni tulajdonságok jellemzik a mondást (metafora, gondolatrítmus, ellentétezés, témakiemelő szerkesztés).

Továbbá „a nyelv működésében is megragadhatók olyan lexikális-grammatikai tények”, amelyeket jellemzőnek találunk a mondásokra: a tagadás különféle lehetőségei, bizonyos típusú mellérendelő mondatok, bizonyos feltételes mondatok stb.

Kocsány Piroska mondásnak az értékelő ítéletet tartja, ezek megerősítő vagy cáfoló értékelések, lehetséges értékekről szólnak, azaz rendelkezniük kell egy mintával arra nézve, hogy milyennek kell lennie az adott tárgynak vagy fogalomnak, s általános érvényűeknek kell lenniük. A maxima és az aforizma szemlélődő-ítélkező mondás.

A felsorolt – műfajelméleti és szövegtani – jellemző vonások általában ille- nek a kötetek darabjaira, például a tekintetben is, hogy értékelő tartalmúak, újra- fogalmazznak közhelyeket („A szerencse elmúlik, csak a munka a tied., 95); Márainak sokszor az a véleménye az élet dolgairól, mint általában a szilárd jel- lemű, művelt és erkölcsös polgárnak:

183. A világi méltóságról (Füves könyv)

A világi méltóság aranyfüst és játékpénz; de az emberi méltóság valóság, színarany. Miért játszol hamis pénzért, amikor Isten megtönte zsebed színarany- nyal?

Máskor azonban újraértékel valamely közhelyet, cáfol régi nézetet: Füves könyv 125. Az emberi anyagról. „Az ember a világ veszélye. – 131. „Merénylet és önzés vendéget hívni.” 181. „Hála Istennek, elmúlt az ifjúság.”

Kétségeink a terjedelmükkel kapcsolatban támadhatnak, mivel többnyire egymondatosoknak tartják a maximákat. Azonban Márai lehetséges vagy való- színű műfaji mintái sem mind egymondatosak: Goethe maximái és reflexiói között is akadnak 10-12 sornyi rövid szövegek, igaz, a többségük 1–3 soros, egymondatos. (*Goethes Werke. Kunst. Leipzig, Verlag des Bibliographisches Institut, é. n. – Goethe: Irodalmi és művészeti írások. Európa, 1985. A magyar nyelvű kötethez Pók Lajos készített jegyzeteket, ennek 801. lapján olvassuk: „A maxima szó Goethénél vezető gondolatot, életszabályt jelent, a reflexió a szel- lemí tisztázás eszköze. Írásaira általában jellemző az aforisztikus kifejezőmód. Ilyen gondolatait egész életében külön feljegyezte.”)*

Schopenhauer maximái hasonlóképpen nem egymondatos, bár nem részlete- zően kifejtett bölcséleti írások. Közvetlen utalás Schopenhauerre ugyancsak a Napló 1968–75-ös kötetében található (Helikon, 1993: 298–9), itt szól arról, hogy olvassa a Parerga und Paralipomena teljesnek mondott új kiadását. A „Parerga und Paralipomena. Kleine philosophische Schriften” magyar fordítás- ban Parainezisek és Maximák (Életbölcséleti oktatások. Ford.: Szemlér Lőrincz. Bp., Lampel, é. n. – Más fordításban Aforizmak és életbölcsességek címet ka- pott, Világirodalmi Könyvkiadó, Bp., é. n., a fordító megjelölése nélkül).

Rónay László (1990: 325) a Napló melléktermékének nevezte a *Füves könyv*-et. Kétségtelen a rokonságuk, bár inkább az 1940-es évekbeli napló gondolatai- nak végső kiérlelését láthatjuk benne. Igaza van Tolcsvai Nagy Gábornak, ami- kor a Napló szövegeit is a rövid műfaj különleges változatának mondja (Tolcsvai Nagy 1994: 301). A tematikai egyezések is folyton feltűnnek: a *Naplók* gondolatai a három kötetben gondolatvilágának elemei még évtizedekkel később kelet- kezett naplóbéli bejegyzésekben is megjelennek. A szövegek jellege mégis eltér: bár a naplók is értekező-vallomásos jellegűek, s nem eseményrögzítők, mégis jobban kapcsolódnak írásuk jelenéhez, a kötetek darabjai ilyen értelemben nem kötődnek időhöz, általános érvényűek. A különbség emellett szövegszerkeszté- sükben is megfigyelhető.

Azt, hogy valamely szöveg szépirodalmi alkotásként kezelhető-e, pusztán formai alapon, mint tudjuk, nem lehetséges kellő biztonsággal megítélni. A kötetek darabjai formájukban tudatosan és nagy igénnyel csiszolt szövegek, mégsem csak azért állnak közel a szépirodalmi művekhez. Ezek a rövid szövegek – miként a versek – s a kötetek mint egész is értelmezhetők úgy, hogy hordoznak olyan jelentést, amely túlmutat a szemantikai jelentésükön, a jelentések többretegűen értelmezhetők. (Vö. Fehér 1991: 74) Ez azonban az irodalmi esszére is érvényes lehet.

A kötetekkel kapcsolatban felvethető a kérdés: mit tekinthetünk szövegnek, mi a kiinduló- és vonatkozási pont szövegrészek viszonyításában. A négy évszak, az Ég és föld annyira egységes alkotás, hogy ciklusokra tagolódik, e ciklusok kötetek egészéhez viszonyítva makroegységek, miként a fejezetek, ugyanakkor az autonóm részszövegek önállósága sem vitatható: teljes egészek, önmagukban nézve őket, amint valamely – ugyancsak megszerkesztett – verseskötet darabjai, önálló címmel ellátva.

A Füves könyv minden szövegére azonban nem mondható el, hogy csak tematikusan épül be a kötetbe. Miként a szövegmondatok (megnyilatkozások) egyik sajátága, hogy a mondathoz (rendszermondathoz) viszonyítva többletelemet is tartalmaznak: a kontextusra vissza- vagy előreutaló névmást, kötőszót – vagy éppen hiányos szerkezetűek, a kontextusból egészülnek ki, az ugyancsak önálló címmel ellátott részszövegek némelyike is ilyen többletelem (például az előző szöveghez kapcsoló kötőszó) segítségével lineárisan is folytatása az előzménynek.

Dolgozatomban mindamelllett az autonóm részszövegeket tekintem makroegységeknek az elemzések folyamán, nem fölösleges mégsem a Füves könyv egészének vizsgálata sem.

2.2. Az egyik választott kötet: a Füves könyv stilisztikai-retorikai, szövegszerkezeti elemzése

2.2.1. Összefüggő mű-e a Füves könyv?

A kötet jellegével kapcsolatban felvetődik még az a kérdés: gyűjtemény-e, olyan értelemben, hogy különálló, egymással szerves kapcsolatban nem levő, csak az azonos szerző és azonos műfaj által összekapcsolt rövid szövegekből áll, vagy önálló kötet, úgy, mint egy megkomponált verseskötet, önálló témával és saját szerkezettel. Úgy gondolom, ez utóbbi mellett lehet állást foglalni, azaz összefüggő műnek lehet tartani a *Füves könyvet*, olyannak, melyben a teljes szöveg elemi szövegekre tagolódik. Maga Márai is mint egészről, mint könyvről beszél róla mind az *Ajánlásban*, mind az 1. szövegben (*Arról, mi célja e könyvnek*), mind a *Naplóban* (Napló 1943–1944., Bp., 1990. 27–28); a kötet 1991-es

kiadásának még tartalomjegyzéke sincs – ez arra ösztönöz, hogy egészében, sorjában olvassuk.

S ha sorjában olvassuk, lineáris összefüggést veszünk észre a szövegek között, néhol hosszas láncszemkapcsolódásokat; tematikusan, továbbá szemantikai, sőt grammatikai elemekkel kötődnek egymáshoz ezek a szövegek, amint a következő kiemelt részek szemléltetik: *Az emberi jellemről* (4. számú) szöveghez kapcsolódik az 5. *Arról, mi az élet igazi élménye*. Az előbbi zárómondata: „*S találkozás egy jellem valódi sajátosságaival a legnagyobb emberi élmény, melyben részünk lehet*” – az utóbbi pedig így indul: „*Az igazi élmény az ember számára tehát elsőrendűen ennyi: önmagának megismerése.*” Folytatja a gondolatsort a 6. *A test megismeréséről* metaforája: „*jellemünk az úr, az értelmünk parancsol, a test csak szolgál*”; zárómondata: „*De a jellem ne tűrjön semmiféle rabszolgalá-
zadást.*” 7. *Az érzékekről* így indul: „*Úgy értem: meg kell őrizni érzékeinkkel szemben is rangunkat.*” Emberi szolgálatra kell érzéseinket szelídíteni, s ehhez sok akarat, erő kell. A 8. szöveg *Az emberi magatartásról*, ennek fontos zárómondatát („*De saját érdekből senkinek sincs joga élni, még alkotni sincs joga*”) tovább bővíti a 9. *Arról, hogy az ember része a világnak*.

Az ilyen szövegek kötőszós indítása nem *in medias res* kezdés, melynek egyébként jellemző jelenlétére Márai prózájában Tolcsvai Nagy Gábor mutatott rá (Tolcsvai Nagy 1993: 189), hanem szövegek közötti kapcsolatra utalnak a kötőszók. Mindamelllett a *Füves könyv* is tartalmaz *in medias res* kezdésű szövegeket, melyeknek kötőszós indítása nem az előzményekkel való logikai-nyelvtani összefüggés megjelölésére való. Ilyen például a 79. *A készenlétről*. „*S mert halandók vagyunk – az emberi élet legnagyobb ajándéka, hogy ezt a tényt mindennap egyszerűbbnek látjuk és tökéletesebben megértjük – úgy kell rendezni köznapi életünket, mint aki készenlétdben él.*” A kötőszós kezdés talán a kijelentés evidencia voltát jelzi.

A rendszerről, melyet később megismerünk (11. sz.) című maxima klasszikus alárendelő körmondatában jelenik meg a vándor-motívum: „*Mint a vándor, aki egy bonyolult hegyrendszert ismert meg vándorlásai közben, s a legmagasabb csúcokra érve, átlátja egy táj szerkezetét, áttekinti a hegycsúcsok összefüggő sorozatának törvényszerűségét, úgy látjuk mi is a múltó évekkkel a rendszert mindabban, ami történik életünkben és mások életében.*” Folytatja a 12. *Arról, hogy minden nap tovább kell menned*. Ez a kötet retorikai alakzatokban talán leggazdagabb darabja „*S mert vándor vagy, mindennap tovább kell menned az úton, mely egyetlen célod, tehát lelked és a lelkedben elrejtett isteni tartalom megismerése felé vezet*” mondattal kezdődik, és – keretes szerkezetű – a „*Mert vándor vagy*” mondattal zárul.

Ez a szöveg ismét érzékletesen szól a külvilág csábításairól, miként a 6. *A test megismeréséről* (szép nő, pénz, érdemrendek, címek, cimborák hívása „*ka-
ján vállalkozásokra*”) – tehát távolabbi visszautalást tartalmaz, a 13. *A kísértés-
ről és a tapasztalásról* című pedig szintén e gondolatkörhöz kapcsolódik „*Vajon*

vérteznek-e a tapasztalatok az élet olcsó vagy veszélyes, nagy erővel megszólaló kísértései ellen”.

Mintha az előbbieket összefoglalná – egy kicsit vitázva is velük, tehát ellentétes-megengedő értelmet sejtetve – a 14. *A szenvedélyről*: „*Ne tagadd a testet, de bánj vele méltányosan és fölényesen, mint az idomító a fenevaddal. Ne tagadd a becsvágyat, de jelöld ki határait. Ne tagadd az érzéseket, de úgy járj és kelj érzéseid lázadása közepette, mint a kapitánya viharba jutott hajó lázongó matrózai között: szigorral, megértéssel, kérlelhetetlenül és hősiesen.*”

A bemutatott – és több helyütt határozottan feltűnő – lineáris összefüggéseket meg-megszakítja egy-egy olyan szöveg, mint a 29. *Az öltözködésről*. Vagy olyan, amely például a sárgarépáról, a reszelt almáról szól, azaz nem erkölcsi értékekről, hanem (talán) gyakorlati tapasztalatokról beszél. Az ilyen, elvértve felbukkanó darabokat „játszi, frivol, ironikus” ellenpontoknak tartja Lőrinczy Huba (i. m. 17), nem „szerves, jellegadó elemeknek”. Talán igaza van, de talán úgy is felfoghatjuk, mint azt a jelenséget, hogy az erkölcsi-tapasztalati igazságokat állandóvá csiszolt formában rögzítő közmondásokban is vannak például az egészség megőrzését szolgáló tanácsok, hiszen az embernek – s ezt Márai is vallhatta – minél tökéletesebbnek kell(ene) lennie, nemcsak lélekben-erkölcsben: testben is.

A lineáris összefüggőség felfedezése mellett, ha globálisan, teljességében nézzük a kötetet, akkor is találunk olyan tényezőket, melyek alapján összefüggő egésként kezelhetjük. Ilyen mindenekelőtt a szövegtéma: az egyéniség minél tökéletesebb kialakítása, az önmegvalósítás (vö. Kulcsár Szabó 1991: 365).

De a kötet szerkezete is sugallja, hogy egységes műként kezeljük. Van bevezetése (1. *Arról, mi célja e könyvnek*), befejezése, illetve lezárása azzal, hogy a legnagyobb és legmagasztosabb témák után: 200. *A hazáról*; 201. *A világról* – ezek a szövegek ismét összefüggenek lineárisan is – visszatér az egyénhez: 202. *Önmagamról*.

Ami pedig a kezdő és a végpont között van, az közlendőivel előrehalad, majd visszatér, megerősíti, néha cáfolja korábbi állítását: az öltözködéssel egyáltalán nem kell törődni – mondja a 29. sz., a formákat pedig az utolsó pillanatig meg kell tartani, még a ruházzkodásban is, jelenti ki a 199. sz. *Köszönet a nőknek* (37. sz.) – a nőkkel nem kell sokat törődni (120. sz.). Dicséri a büszke magányt, de tudja, hogy magányosan nem szabad utazni; a legtöbb emberi szerencsétlenség oka a jóra való restség (15. sz.), de tudja, milyen olcsó lehet a jóra való fürgeség, a hebrencs túlbuzgalom (99. sz.) stb.

A *Füves könyvek* összefüggő műként való kezelése mellett érv lehet stílusának egységessége is. Ez irodalmi szintű nyelvhasználaton alapuló választékos, nyugodt, többnyire emelkedett, csak helyenként ironikus stílus.

2.2.2. A retorizáltság

Már esett említés a kötetre mint egészre jellemző retorikai megoldásokról, itt most retorizáltságának legjellemzőbb vonásáról, a párhuzamról és az ellentétről szólok s az ehhez járuló ismétlésekről. Ezek a mondatoknak, sőt a szövegeknek különböző szintjein jelentkehetnek, és sajátos prózaritmust hoznak létre anélkül, hogy a mondatszerkesztés bonyolult volna, sőt azt mondhatjuk, hogy Márai többnyire rövid, egyszerű mondatokkal él, összetett mondatai pedig egyértelmű kapcsolásokat tartalmaznak.

A mondatpárhuzam – és a sokszor vele járó ellentét – megjelenhet egy mondatégszen belül: 38. *A hazáról és az államról.* „*A haza te vagy, szőröstül-bőröstül, testi és lelki mivoltodban; ő szült, ő temet el, őt éled és fejezed ki, mind a nyomorult, nagyszerű, lángoló és unalmas pillanatokban, melyek összessége életed alkotja.*”

Párhuzam (paralelizmus) bekezdésen belül, a bekezdés mondatai között. A mondatok rövidek, szaggatottak: az egy-két tagmondatos mondatok között a rövidmondatosság tényezője a *ha* kötőszós önállósult mellékmondat: 2. *Az élet értékéről.* „*Ember módra élsz, ha igazságosan élsz. Ha minden cselekedeted és szavad alján szándék van: nem ártani az embereknek. Ha megkísérled – feltűnés és hiú szerep nélkül – segíteni az embereknek. Néha csak azzal, hogy nem hallgatsz el az egyszerű igazságot. Néha csak azzal, hogy nem mondasz tovább, amit mások hazudnak. Néha csak azzal, hogy nem mondasz igent...*”

A mondatpárhuzam, ellentét és halmozás máshol főnévi igenévi alannyal, állítmány nélkül szerkesztett hiányos mondatokban ölt testet. 31. *Az élet ritmusáról.* „*Mindig váltani az élet ritmusát. Tudatosan és figyelmesen cserélni munkát és pihenést, koplalást és bőséget, józanságot és mámort, igen, még gondot és örömet is; tudatosan felállni az élet terített asztala mellől, mikor legjobban esik a bőség, tudatosan bekapcsolni gondokat és feladatokat, melyeknek nevelő erejük van. Nem elbizni magad semmiféle helyzetben.*”

A párhuzamos és ellentétes szerkesztés azonban nem mindig ilyen széttagoltan, rövid mondatokban jelenik meg. Ennek a retorikai megoldásnak a kedvelése vezeti el Márait a helyenként felbukkanó klasszikus körmondatos szerkesztéshez. Ez tehát nem véletlen, nem idegen szín a *Füves könyv* szövegében, hanem retorizáltságának egyik változata. Ilyen található a már említett 11. sz. szövegen kívül a 139. *Arról, hogy időnként lazítani kell az életen* című maximában:

„*Mint a hajós, kinek hajója nagy viharba jutott, s egyszerre látja, hogy a vitorlák kötelei megfeszülnek, a nagy vitorlaszárnyak vészesen megdagadnak az orkán tébolyodott leheletétől, a huzalok recsegnek és ropognak, s a düledező és táncoló hajófedélzeten, a bögő és átsapó hullámok között, imbolyogva, utolsó erejével is a vitorlákhöz és kötelekhez siet, hogy lazítson mindezen: úgy tudjad te is, életed veszélyes és viharos pillanataiban, hogy a nagy feszültségeket nem*

tudod elviselni, az emberi kapcsolatokon és kapcsolatokon lazítani kell, máskülönben török és szakad minden.”

A párhuzam és ellentét – olykor önmagában, különösebb mondatszerkezeti párhuzam nélkül az ellentét – a nagyobb szövegegységek szintjén is megjelenik, sőt a szövegek szervező elvévé válik. Ilyen a 20. szöveg: *A kényelemről és a magányosságról*. Nem olyan nehéz lemondani arról, amit a világ hiú elismerésben, szórakozási lehetőségekben, társadalmi vagy anyagi elismerésben nyújt – de önzően és kényelmesen cselekszünk, amikor teljesen elvonulunk az emberekkel való érintkezés elől.

Ez a megszorító ellentét is, amely a fenti maximában kifejezésre jut, jelzi azt, hogy Márai szerint korántsem szabad a világot, annak jelenségeit mereven, egyoldalúan szemlélni. Hasonló elfogulatlan szemlélet mutatkozik meg az 50. *Az aljasságról és a segítségről* megszorító ellentétében: az emberi aljasság korlátlan – de mindig jelentkezik az emberi segítség.

Végül: ellentét van egyes, egymástól távol eső vagy éppen egymást követő szövegek között is. Az utóbbira példa s egyben a fent bemutatott lineáris összefüggésnek egyik típusa: 92. *A nagy erdőkről és a fenyőkről* tartalma: menj erdőbe; 93. *Arról, hogy a természet fenséges is, unalmas is.* „*De mikor a nagy erdőbe mégy, vagy a pusztaságokra, vagy a tengeren utazol, s lelked eltelik a fenség és a végtelenség érzéseivel, ne csald magad: tudjad, hogy szíved mélyén téged csak az ember érdekel, semmi más.*”

2.2.3. A generikus jelentésről

A *Füves könyv* darabjai általános érvényűek, generikus jelentésűek. E jelentésnek kifejezésére változatos nyelvi eszközöket találunk a szövegekben.

A legjellemzőbb az egyes szám második személyű névszó-, névmás- és igealakok használata: ez utóbbiak gyakran felszólító módban; 122 maximában találtam ilyen alakokat. A konatív, befolyásoló szándék ezekben a szövegekben úgy nyilvánul meg, hogy a tegező alakok kettős funkciót töltenek be: minden emberhez szólva osztó – distributívusi – értelmük van, mindenkit mint egyént szólítanak meg: te, aki olvasod e sorokat; másrészt önmagához szól tegező megszólítással – önmegszólító szövegtípust alkotva –, hiszen a *Füves könyv*ben lefektetett életelveket mindenekelőtt ő maga szeretné követni, saját maga számára írja elő őket. Ilyenek például: 2. *Az élet értékéről.* „*Embermódra élsz, ha igazságosan élsz.*”; 12. *Arról, hogy minden nap tovább kell menned.* „*S mert vándor vagy, minden nap tovább kell menned azon az úton, mely egyetlen célod, tehát lelked és a lelkedben elrejtett isteni tartalom megismerése jelé vezet.*” 22. *A hiúságról.* „*Legtöbbet és legkegyetlenebbül a hiúságtól szenvedtél?*”, 40. *A lelkiismeretről.* „*Csak a lelkiismeret lehet bírád, hóhérod vagy pártfogód, senki más.*” 53. *Az elszámolásról.* „*Ne halogasd az elszámolást.*”

Gyakori továbbá az általános érvényűség kifejezése összefoglaló, általános értelmű főnévvel, névmással, illetve ilyen tagot tartalmazó szintagmával. 33 szövegben találtam ilyen kifejezésmódot: 125. *Az emberi anyagról.* „Mert az ember reménytelen, nem lehet igazi feladataira nevelni, nem lehet közömbösíteni lelkében az ősi mérget. Az ember a világ veszélye.” 128. *Arról, hogy az emberek kiszámíthatatlanok.* „Az emberek csodálatosak.” 154. *A barbárságról és a bizánciakról.* „Ilyen az ember: hol barbár, hol bizánci.”

Jellemző nyelvi megjelenítése még az általános értelműségnek a többes szám első személyű névszó- és igealakokkal való élés – 26 szövegben lelhető fel. 3. *Arról, hogyan kell élni és írni.* „Ez az egyetlen emberhez méltó magatartás; többet Isten sem kíván tőlünk.” 4. *Az emberi jellemről.* „S mert a jellem maga az ember, hasztalan iparkodunk eltitkolni azt.” 6. *A test megismeréséről.* „Jellemünk az úr, értelmünk parancsol, a test csak szolgál.”

Főnévi igenévi alanyhoz többféle személyű részeshatározó kapcsolódhat cselekvéshordozóként a szövegekben (esetleg csak beleértve); mind a többes szám első személyű, mind az egyes szám második személyű általános érvényt hordoz, de ha nincs személymegjelölés, akkor is általános jelentésű. 7. *Az érzésekről.* „Meg kell őrizni érzéseinkkel szemben is a rangunkat.” 35. *A valóságos igényről.* „Többet, sokkal többet élni fűvel, növénnel, gyümölcssel.”

Némely szöveg egészen elvontan, teljesen személytelenül jelzi a generikus tartalmat: 37. *A nőkről általában.* „Köszönet a nőknek.”

Húsz szöveg szól egyes szám első személyben. 16. *A világ hívásáról.* „Sok bonyodalmat és zavart okozott életemben a világ hívásának, vonzásának s a lényemtől és hajlamaimtól idegen világi szereplésnek állandó összeütközése.” 25. *Arról, hogy megcsaljuk az orvost.* „Valahányszor orvoshoz mentem, nem tudtam szabadulni a kínos és megalázó érzéstől, hogy megcsalom a derék embert, aki mestersége és emberismerete szerint, aggályosan és gondosan, de teljesen reménytelenül foglalkozik velem.” 41. *Arról, hogy az író senki nem védheti meg.* „Valahányszor hajsztát és támadásokat indítottak ellenem – s egy írói pálya során ezek a hajszták elkerülhetetlenül ismétlődnek, néha életveszélyes fordulatokkal –, tapasztaltam, hogy a megtámadott író semmiféle külső segítség nem védheti meg.”

A kötet darabjai közül ebbe a csoportba tartozók talán nem is maximák, hanem reflexiók, miként Goethének ilyen típusú szövegeit együtt gyűjtötték kötetbe.

2.2.4. Logikai kapcsolások

Ha közel áll is a Fűves könyv a szépirodalomhoz, nem tagadhatjuk értekező karakterét, s ez az értekező karakter nemcsak cselekménytelen voltából és szövegezésének homogenitásából adódik, hanem a szövegbeli (szövegekbeli) logikai kapcsolások milyenségéből is. Békési Imre főként esszészövegeken mutatta

ki a konstrukciótípusoknak a szövegek szervezésében (szerveződéésében) betöltött szerepét, a mellérendelő viszonyfajtáknak a kisebb és nagyobb terjedelmű szövegegységekben való tipikus kombinációiban való megjelenését. A tartalmi-logikai viszonyfajták alkotta szövegszerkezeti egységeket nevezte el konstrukciótípusoknak (Békési 1986: 384), tudva, hogy „a polemikus jellegű intellektuális szépprózai műfajcsokorban, az esszében [...] aligha sémák alkalmazásának láthatjuk a konstrukciótípusokat” (uo. 348), mivel ezek nem kényszerítő szabályosságok, hanem a kínálatból választási lehetőségek, tehát tudatos stílusalakító szándéknak megfelelően jelennek meg.

Az ilyen (Békési által leírt) viszonyfajták gyakoriak a *Füves könyv* szövegében, és pedig az oksági és ellentétes kapcsolás: *de – mert*, illetve *ezért és mert – de* sorrendben. Az ilyenekben az ellentétes kapcsolás a főviszony:

A 77. számú szöveg *Az okosságról és a bölcsességről*. A cím tájékoztató, témamegjelölő funkciójú, a két elvont főnév egymás mellé állítása benne nem jelzi szembeállításukat, legfeljebb szemantikai tartalmuk alapján lehet sejteni, hogy logikai viszonyuk szembeállító ellentét is lehet.

A szövegben egyébként az ellentét logikai-szemantikai síkon van jelen, szöveg szintű kötőszók alig jelzik. Még a két bekezdés tartalma között feszülő ellentét sem nyer kötőszós kifejezést.

Az első bekezdés egyes szám első személyű, közlő jellegű, általános érvényű benne azonban mindaz, amit belőle az okos emberről megtudhatunk. A második bekezdés személytelen; generikus jelentésű szentenciákat tartalmaz, ezek után egyes szám második személyű felszólításokat. Ezek is generikus érvényűek: a beszélőre és rajta kívül minden más emberre mint egyedre érvényesek. Márai önmagának és minden olvasójának ad tanácsokat az élete alakításához.

A második bekezdés *nem..., hanem... ezért* szerkezeti vázra épül. Kizáró ellentétet, majd következtetést tartalmaz: tagadja az okosság és a bölcsesség azonosságát. (*Az okosság nem bölcsesség*), majd definiálja melléknévi állítmányokkal az okosságot (*Az okosság készség, idegrendszerbeli és értelmi fürgeség*), s azonosító predikatív viszonyban levő részegységek – az állítmányként álló elvont főnevek halmozásával, ezt úgy érthetjük, hogy a sajátságok rokon mivoltukban is sokszínűek. (*A bölcsesség az igazság, a megnyugvás, az elnézés, a tárgyilagosság és a beleegyezés*), szemben a mozgalmas, dinamikus okossággal.

A szövegegész felépítése a két fogalom szembeállításán alapul, a második bekezdés részegységeiben is a szembeállító ellentét a gyakori, ennek a konstrukciójában azonban a kizáró ellentét után következtető kapcsolás jelentkezik, azaz a *nem..., hanem... ezért* konstrukciótípus (vö. Békési 1986).

A 38. számú szöveg *A hazáról és az államról* címet viseli. A szövegegész logikai felépítése ismét a szembeállító ellentéten alapul, az ellentét más árnyalatai a mikroegységek szintjén jelennek meg, a mondategységek kapcsolásában: hazaszeretetre nem lehet nevelni, a hazaszeretetet nem lehet megtanítani: a haza te vagy „*S életed a haza életének egy pillanata is.*” – De te inkább az államot sze-

reted. Ez a közlés megszorító (elvárástörő) ellentétet hoz magával, majd *ugyanis* kötőszóval jelölt magyarázatot („*A hazától ugyanis nem lehet várni semmit.*”). Ez tehát *de... ugyanis* konstrukciótípus. Ugyancsak magyarázó – kifejtő magyarázó – jelleggel követik az idézett mondatot egymást kizáró érvényű ellentétpá-rokba rendezett szentenciák („*A haza nem ad érdemrendet, sem állást, sem zsíros kenyeret. A haza csak van. De az állam ad finom stallumot, csecse fityegőket...*”), majd ugyancsak szentenciák, szembeállító ellentétes párt alkotva: „*Aki az államot szereti, egy érdeket szeret. Aki a hazát szereti, egy végzetet szeret.*” A mondatpárhuzam erősíti a szembeállítás expresszivitását.

Számos *Füves* könyvbéli maxima szövegszervező elve a megszorító (elvárástörő) ellentét. *A babonákról* (10. sz.) szöveg megszorító ellentétén alapuló szövegszerkezete nemcsak szemantikai, hanem logikai-szintaktikai síkon is egyértelműen felismerhető, a fontos pontokon kötőszó is jelzi.

Az első bekezdés „*Nem szabad babonákkal élni*” szentenciával indul, ennek részletező kifejtését konklúziómondat követi: „*Vesd meg a babonákat*”, szintén szentenciózus tömörséggel.

A második bekezdés *de* kötőszóval indít, s megszorító ellentétes tartalmú az elsővel. Mégsem lehet tagadni, hogy vannak a világnak „*titkosabb erői*”, „*A világ nemcsak fényes és sötét, nem, a világ zavaros is. Nemcsak sugár, fény és hő van; démonok is vannak.*” Az ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos mellérendelő mondatok párhuzamosságába beékelődik egy logikailag lazán kapcsolódó zárójeles megjegyzés („*Goethe hitt a démonokban.*”).

A 28. számú szöveg *Arról, hogy mikor van jogunk erőszakosan változtatni az élet helyzetein*. Ebben a valóságos és a vágyott (elképzelt), lehetséges életforma szembeállítása jelenik meg. Szövegszervező erejét szintén a megszorító ellentét képezi, ez a domináns ellentét (a részegységek viszonyában egyéb kapcsolásformák, szembeállító ellentét, magyarázó, következtető viszonyok is felismerhetők).

Az egyén változtatni kíván a jelen helyzetén; munkája, emberi környezete, a hely, ahol él, fárasztja, terhére van, olyan új környezetre vágyik, „*ahol méltányosabbak az emberi együttélés feltételei*”. [De] meg kell vizsgálnia alaposan e vágyakat, mert az egyén független a környezetétől, más helyzetben is ugyanaz marad. („*Minden rajtad múlik.*”)

[Ezért] „*Maradj, ahová az élet állított*”; csak akkor változtathatsz, „*ha életed környezete és feltételei nem egyeznek jellemeddel*”. A konklúzió az, hogy meg kell védeni a személyiséget, az egyént, amely örök, felette áll minden felszíni változásnak. Ilyen konstrukciótípus jelenik meg továbbá *Az egyedüllétről* (143) című maximában: az emberek túlnyomó többségének az a természetes, ha közösségben él, **de** az alkotó szellemű embernek tiszta légkörre van szüksége, ezért maradj egyedül... – 176. *A színházról és a nézőkről*. Epiktétosz ajánlja, hogy lehetőleg egyáltalán ne járjunk színházba, **de** ha már elmegyünk, viselkedjünk szerényen és csendesen. A színházban ugyanis gyermekek ülnek.

Ugyancsak gyakori a *mert – de* sorrendű konstrukciótípus:

1. Arról, mi célja e könyvnek. „*Aki írta, nem ismeri a feltétlen igazságot. és gyakran téved a részletekben. Mert ember. De keresi a feltétlen igazságot, s nem röstelli. ha téved a részletekben. Mert ember.*”

A logikai konstrukció milyensége mellett az idézett részletben a retorizált-ságot is érdemes szemügyre venni: tökéletes párhuzamos szerkesztés és tartalmi ellentét jön létre a *Mert ember* mondategésszé emelt tagmondat megismétlése által. A *geminatio*, *paralelizmus*, *antitesis* alakzatai erősítik a konstrukció hatását, s a *Mert ember* mondategésszé emelése – párhuzamosan kétszer is – erős kiemelése az ellentétben belüli egységnek. Az ember gyarló, de erős lelkű is, s ez a szembeállítás nagyobb erővel szólal meg így, rövidre tördelt mondatokban, mint *sima*, hosszú, összetett mondatban.

A 14. számú szövegnek nemcsak egy rövid részletében, hanem a teljes szövegben fedezhetjük fel az előbbi konstrukciótípust: az első bekezdéshez a második okadó magyarázó viszonytal kapcsolódik, ezt ellentétes kapcsolás követi, toldásként hozzá a következő mondatömb, melynek párhuzamos szerkezetét a „*Ne tagadd*” kezdés háromszori előfordulása adja, következtető utótagként csatlakozik.

14.

A szenvedélyről

Azt hinni. hogy elvonulhatunk a szenvedély elől, éppen olyan örület, mintha komolyan hinné valaki, hogy homokból házat és menedéket építhet a sivatag közepén a számum ellen.

A szenvedély éppen úgy értelme életünknek, mint az értelem, a mértéktartás és a megfontolt védekezés. Csak az lehet teljes és a természet rendjéhez okos engedelmességgel simuló ember, aki természetének megfelelő mértékkel és őszinteséggel tudja át adni magát teste és jelleme szenvedélyeinek. De nem lesz állat, mert ismeri a határokat, ahol foggal és körömmel meg kell kapaszkodnia a szélviharban, mely reátört, az értelem korlátaiba. Ne tagadd a testet, de bánj vele méltányosan és fölényesen, mint az idomító a fenevaddal. Ne tagadd a becsvágyat, de jelöld ki határait. Ne tagadd az érzéseket, de úgy járj és kelj érzéseid lázadása közepette, mint a kapitány a viharba jutott hajó lázongó matrózai között: szigorral, megértéssel, kérlelhetetlenül és hősiezen. Mást nem tehetsz. Ez a legtöbb, amit ember tehet.

Hasonló konstrukciótípus (nem mindig kötőszóval jelölve) előfordul a 16. A világ hívásáról. – 30. Az önkéntes fogadalmakról. – 38. A hazáról és az államról. – 82. Az igazi butaságról című szövegekben. Ezt idézzük:

Mert a butaság is többféle. Vannak értelmes emberek, kiknek lelkében az értelem pislákoló fénye kialudt, mert szerencsétlen életkörülmények között születtek és nevelkedtek. Vannak emberek, akik buták, mert nem tudnak uralkodni testük fölött, elbutítja őket a szenvedély, lelkük lángját megfojtja az érzékek göggye. Vannak buta emberek, akik egyszerűen környezetük áldozatai. Ezeket sajnálni kell. De az igazi butaság meglehetősen ritka, s annál veszélyesebb és reménytelenebb. Az ember természettől értelmes lény. Az igaz, a sötét, a reménytelen butaságot olyan érdeklődéssel kell szemlélni, mint valamilyen ősi és félelmes természeti tüneményt, mint a kétfejű bornyút, mint a természet egy torz, érthetetlen ötleté, melynek – szó szerint – semmiféle értelme nincsen. Az igazi butaság feloldhatatlan. Mi hiányzik az ilyen ember lelkében és testében? A Szentlélek vagy bizonyos nedvek, mirigytermékek? A jód? A nemi hormon? Nem tudjuk pontosan. De amit tudnunk kell, hogy az igazi butákat minden módon tanácsos kerülni, feltűnés nélkül védekezni kell ellenük. Ne akard meggyőzni az ilyeneket, mert nem jóindulatúak. A kedves, szegény hülyék jóindulatúak; a buta ember rosszindulatú. A hülyék Isten szegény gyermekei; a buták a pokol szövetségesei. A végzet ők, el kell viselni.

2.2.5. A szövegek szerkezetéről

Lőrinczy Huba az egyes elmélekedések struktúráját a következő felépítésének látja: tételmondat, majd annak kifejtése, végül frappáns, szentenciózus lezárás. (Lőrinczy 1993: 18). Igaz, a szentencia „Márai minden művében alapvető poétikai eszköz” (Tolcsvai Nagy Gábor 1994/b: 303), s kedveli a csattanós lezárást is, szentenciák gyakoriak szövegzáró mondatként, de nemcsak ilyen helyzetben jelennek meg, hanem a szövegek belsejében is. Az a gondolata támadhat az olvasónak, hogy némely reflexió vagy maxima a benne foglalt szentenciából indul ki, annak köszönheti létét, hogy a szentenciában megfogalmazott ítélet elindított egy töprengési folyamatot. Így sokszor a szentencia mondata körül forog az egész szöveg. Ilyenek 4. „A jellem maga az ember.” 19. „Minden reménytelen, ami emberi.” 102. „Az igazi fájdalom néma: a könny és a kiáltás már megkönynyebbülés.” 172. „Az emberi élet végtelen félreértések örök sorozatának körforgása” stb.

A tételmondat – kifejtés – (csattanós) lezárás mint jellemző szerkezeti megoldás valóban felfedezhető a *Füves könyv* több darabjában:

Azokról, akik társaságban előadnak

Vigyáznunk kell társaságban azokra az emberekre, akik soha nem asztal-szomszédjukhoz, hanem mindig az egész társasághoz beszélnek [←Tételmondat], azt akarják, hogy minden szavukat minden jelenlevő hallja, zsugorian vigyáznak arra, hogy egyetlen szavuk se guruljon asztal alá, állandóan történeteket mesélnek, előadásokat tartanak a maguk kiválóságának bizonyítására és a társaság elbűvölésére. Az ilyen embereket kedvelik és szívesen hívják társaságba, mert elfoglalják a jelenlevők eszméletét, érdekességet és néha jókedvű hangulatot nyújtanak az egybegyűlteknél. [←Kifejtés] De ezek az emberek hamis próféták: nem az a fontos nekik, amit mondanak, nem is, hogy meggyőzzék azokat, akikhez beszélnek; egyes-egyedül saját hiúságuk kielégülése fontos nekik. Az ilyen emberek társaságát tanácsos gondosan kerülni. [←Lezárás]

Hasonló, csattanós lezárásával még jellegzetesebb a 23. *Arról, hogy a szépség törékeny* című írás: zárómondata igazi szentencia: „*a szépség hideg láng, nem lehet melegedni mellette*”.

Ennek variált formája a keretes szerkezetű szöveg; a két írás, amely idesorolható: a 12. *Arról, hogy minden nap tovább kell menned*; és 37. *A nőkről általában* valójában közel áll az előzőhöz, azaz az első mondatban megfogalmazott közlést részletezi a kifejtés, lezárása azonban az első mondat (variált) ismétlése. Adiectiós alakzat ez is; továbbá mindkét szövegre jellemző az anaphora: (nem szövegtani, hanem retorikai értelemben) a mondatkezdetek ismétlése.

A nőkről általában

Köszönet a nőknek.

Köszönet neked, aki megszültél. És neked, aki feleségem voltál...

Legjellemzőbbek azonban az ismétlődő-visszatérő szerkezetű szövegek. Ezekben egy-egy – azonos vagy többé-kevésbé változott alakú – mondat vagy szintagmacsoport több alkalommal, így változott kontextusban jelenik meg, s így szövegmondatként új értelmet kap(hat).

Márai más műveiben is gyakori szövegszerkesztési eljárás ez az ismétlődő szerkesztésmód, ilyenkor a szerző az ismételt tételmondat minden szemantikai lehetőségét kihasználja. Váltogatja a közlés elemeit, majd újra visszatér egy-egy fontos közléselem. Sajátos gondolatritmus jön így létre.

De amíg azt hiszed, hogy dobog valahol egy szív, mely érted dobog, bocsáss meg az embereknek. Egy emberi szív, mely önzetlenül érez irányodban, elég, hogy megbocsáss mindazoknak, kiknek önző és komisz szívét megismerted; elég, hogy megbocsáss az emberek összességének. Nem kell sok ahhoz, hogy e reménytelenség közepette megengeszteljenek. Egy ember elég. S nem igaz az sem, hogy nem találkoztál ezzel az emberrel. Csak éppen ideges voltál, vagy türelmetlen és mohó, s odább mentél. Mert ember vagy, s mert ilyen az emberi szív.

Hasonló szerkezetű a 131. *A vendégeskedésről*. A szöveg mondattömbjeinek élén áll egy-egy – a későbbiekben megisméltendő – elem: ezeket kifejtik a tömbbe tartozó mondatok:

Vendégnek lenni a legfinomabb és legfárasztóbb rabságok egyike.

Mert hasztalan mondják a háziak: „Nálunk a vendég azt csinál, amit akar! Kel és fekszik, amikor akar! Azt eszi, amit akar! Nem kell törődni a háziakkal!...” – természetesen egyebet sem csinálnak a vendégek és háziak, mint reggeltől estig törődnek egymással, figyelik egymás óhajait...

Különös durvaság szállóvendégnek hívni valakit.

Merénylet egy szabad ember ellen.

Vendégnek lenni rabság.

Durvaság és önzés vendégségbe hívni valakit.

Már egy vacsorameghívás is terhes.

Legjobb vendéglőben találkozni.

Minden más merénylet és önzés.

Azonban az ismétlések, amelyeket Tolcsvai Nagy Gábor is Máraira jellemző szövegszerkesztési eljárásnak tart, nemcsak az egyes szövegek retorikus megformálásában fedezhetők fel, hanem a kötet egészében is vannak visszatérő mondatok, melyeknek jelentése a különböző helyzetekben – szövegmondatként – árnyalataiban eltérő vagy éppen teljesen új; esetleg az előző előfordulásokéval ellentétes értelmet kapnak.

Egy jellemző, sokszor ismétlődő (tag)mondat: „*Ember vagy.*” – a 2. számú szövegben azt jelenti, hogy embermódra kell élned, azaz az igazságot, az emberek ügyét kell szolgálnod. Az 53. szövegben: „*Ember vagy, tehát bűnös vagy.*” 91. A hallgatásról és a hallgatókról: „Hallgatnod kell, de nem úgy, mint aki kényeleből vagy gögből, megvetésből hallgat; ehhez nincs jogod, *mert ember vagy...*” 100. *Az igényről.* „Nem mondhatod elég következetesen: ez nemes, ez talmi, ez érték, ez vacak. Ez a dolgod, ha *ember vagy*, s meg akarod tartani ezt a rangot” „Ha nagy csapás, lelki fájdalom ér, mindenekelőtt gondolj arra, hogy ez természetes, *mert ember vagy.*” 123. *Arról, hogy senkire nem lehet számítani.* „*Ember vagy, tehát nem várhatsz semmit az emberektől; s ez természetes.*” 136.

A kísértésről. „Hasztalan él halálig szívedben a vágy, teljesen és bizalommal megosztani az élet magányát valakivel. Nincs módod erre, *mert ember vagy.*”
144. *A szívről.* „S nem igaz az sem, hogy nem találkoztál ezzel az emberrel. Csak éppen ideges voltál, vagy türelmetlen és mohó, s odább mentél. *Mert ember vagy,* s mert ilyen az emberi szív.” stb. – Vagyis az ember becsületes és bünnös, igazságos és esendő, vágyik a szeretetre és nem képes feltétlen szeretetet adni vagy kapni, örül és szenved – mert ember. Az ilyenféle ismétlések is amellett szólnak, hogy a *Füves könyvet* mint összefüggő művet kell kezelnünk, a legfőbb témáját-témáit ismétlő mondatok egyszerre tényezői lineáris és globális összefüggésének.

Összefoglalva:

1. A *Füves könyvet* egységes, megkomponált kötetnek tartom, melyet szövegtémája (a csodálatra méltó és gyarló emberről, a létről való összegző vallomás), lineáris kapcsolásai és stiláris egységessége is összefüggővé tesznek.
2. Ezt a stílust alapos kiformaltság, tudatos retorizáltság jellemzi; hangvétele pedig tárgyilagossága mellett személyesség.
3. Műfaja szerint: maximák és reflexiók – miként Goethe kötetének rövid szövegei.
4. A kötet tartalmát és stílusát tekintve is szervesen beletartozik a Márai-életműbe: naplójának és regényeinek szövege is esszéisztikus, reflexív, szentenciákat tartalmaz. Erkölcsi tartalma és igényei, polgári eszményei fejeződnek ki ebben is, mint más műfajú műveiben.

3. A SZÖVEG MIKROSZINTJÉNEK VIZSGÁLATA

3.1. Szövegmondattípusok szerkezeti jellemzése

A három kötet: A négy évszak prózai költeményei, az Ég és föld, a Füves könyv maximái és reflexiói a megjelölt éles műfaji megkülönböztetéssel nem választhatók el egymástól; mindegyik kötetben találhatók költőibb és értekezőbb típusú szövegek. Cselekménytelen széppróza vagy esszé? Az esszé tudvalevőleg átmeneti szövegtípus (műfaj) az értekező és a művészi szöveg között. Értekező karakterű volna? Nyilvánvalóan nem követ a szokásos értekezés szerkesztéséhez hasonló gyakorlatot. S ha mondat szerkesztését megvizsgáljuk, ritkán tapasztalunk benne a tárgyilagos értekező stílusra (szövegre) jellemző mondatalakulatokat.

3.1.1. A mondathosszúság

A mondat egyik jellemző vonása hosszúsága. A mondathosszúság stilisztikai értékelése a befogadó oldaláról nem a mondat egész (grammatikai mondat, mondatzáró írásjellel lezárt mondat – azért beszélhetek erről, mert írott szövegek vizsgálatára vállalkozom) hosszúsága szerint ítéltető meg, sokkal inkább a tagmondatok (mondat egységek) hosszúsága, bonyolultsága lehet meghatározó.

A vizsgált kötetekben csak elvétve találunk ilyen, valóban „értekező karakterű” szövegbe illő hosszúságú mondatokat:

Az alkotó szellemű és tehetségű embernek sincsen joga ellopni valamit az önműveléshez szükséges időből az alkotás számára. (Füves könyv. Az alkotásról és a műveltségről. 178. szöveg. 124. l.)

A természettudomány gondolkozásba új, természetfölötti erő hatolt be: az idő elmélete, az idő mint térfogat. (A négy évszak. Február. Idő. 3. l.)

A fenti mondatok olyan értelemben szimultán mondatok (balra bővítettek), hogy nem bomlik tagmondatokba a bennük megjelenő többértékű tartalom (referenciális, ábrázolt elemek), de nem jellemző rájuk az igeneves szerkezetes megoldás, tehát a tagmondatokra bontás könnyű, magától értetődő megoldása. Ilyen mondat igen ritka a Márai-szövegben:

Nincs félszegebb érzés, mint negyven éven túl találkozni a vendéglőben a házi orvosunkkal, s nézni, amint a csodálatos lény sertéskarajt eszik, és családi körben társalog. (Ég és föld. Az orvos. 23. l.)

Szimultán jelleget a főnévi igeneves szerkezetek adnak; tagmondatokra transzponálódva: *ha találkozunk a házi orvosunkkal, s nézzük...*

A kötetek szövege jellemzően rövidmondatos; egy-egy mondat vagy tagmondat többnyire 4-5 szavas:

E hetekben csendesen, utazni kezdek.

Már nem szeretek messzire utazni. Már csak bensőségesen szeretek utazni. Néhány év előtt, ha megszállott az elképzelés, még nem adtam alább, mint Bombay vagy Kína. Mint egészen közeli, útszéli úti cél, melyre ásítva gondoltam, San Francisco lebegett szemeim előtt. De most már csak lassan szeretek utazni, nagyon lassan. Nem fontos, hogy a vonat haladjon. Az a fontos, hogy én haladjak. Ez sokkal nehezebb. (A négy évszak. Június. 99. l.)

A mondatok rövid egységre tagoltsága töprengő, elmélkedő szöveget hoz létre. Azonos szemantikai kapcsolatban állnak. Egyes egységek külön mondatként való megoldása kiemeli a fontosnak tartott elemet: *Ez sokkal nehezebb.*

Az író emlékezik és ocsúdik. Mértéket vesz az időről és a világról. Emlékdarabokat illesztget. Ez a dolga. (A négy évszak. Március. Térképek. 51. l.)

A rövid mondatokra tördelés és az aszúndeton az olvasót aktivitásra ösztönzi: ismerje fel a logikai összefüggéseket. A három „bevezető” mondat egyetlen mikroszerkezeti egység, szoros szemantikai összefüggése folytán. Mezoegységgé az utolsó, összefoglaló mondat teszi.

Arany is mindent odaadott verseinek. Az egészséget. A boldogságot, az életet. (A négy évszak. Április. Arany. 69. l.)

Az értelmezői szerepű tagok elkülönítése, külön mondatba tagolása (*mindent, az egészséget* stb.) az emotív funkciót erősíti.

Mikor a hatalmasokkal állasz szemközt, gondoldj mindig arra, kitől kapták ezek az emberek hatalmukat? S mit is tehetnek ellened? Elvehetik javaidat, szabadságod vagy életed? És aztán? (Füves könyv. Arról, hogy szabadok vagyunk. 33. sz. 30. l.)

A szentenciát megfogalmazó, legfontosabb egység is külön, egyszerű mondatot alkot: *Az ember végül csak közhelyekre vágyik.*

Már nem vágyom semmi másra, csak egy kertre, ahol szeptemberi délelőtt fedetlen fővel lehet üldögélni egy diófa alatt. Az ember a végén csak közhelyekre vágyik. A kert közhely; menjünk haza, ülünk le a diófa alatt. (Ég és föld. A kert. 187. l.)

Az esszéstílusban nem ritka a rövidtagmondatosság. Lássunk erre – nem Máraitól származó – részszovegeket:

(A szoros szemantikai összefüggés és a tematikai azonosság ezeket is koherenssé, másrészt kisebb egységekbe (mikroegységekbe) tagolhatóvá teszi.)*

* A nagybetűk a mikroegységek határát jelzik.

Kosztolányi: Nyelv és lélek. Szépirodalmi Kiadó, 1971.
Káté az írásról. 455. l.

A Az élet egyáltalán nem valószínű. Sohase felejtsek el ezt az írók. **B** Ha egy közönséges embert szerepeltetnek, ne nevezzék okvetlenül Kovács Jánosnak. **C** Múltkor hallottam, hogy egy nagy bérházban lakik egy József József nevű ember. Milyen különös név. **D** De ugyanebben a házban véletlenül lakik egy másik József József is, akinek az előbbihez semmi köze. **E** Realista, ámulj. Tanuld meg, hogy az élet merész. Légy te merészebb.

Ábécé a prózáról és a regényről. 449. l.

A Olvasni. Azok a könyvek, amelyek könyvtárad polcain szunnyadnak, még nem készek, vázlatosak, magukban semmi értelmük. **B** Ahhoz, hogy értelmet kapjanak, te kellesz, olvasó. **C** Bármennyire is befejezett remekművek, csak utalások vannak bennük, célzások, ákombákomok, melyek pusztán egy másik léleekben ébrednek életre. **D** A könyvet mindig ketten alkotják: az író, aki írta, s az olvasó, aki olvassa. **E** Épp ezért ne kölcsönözz nekem könyvet. Én nem olvashatom ki belőle azt, amit te. **F** Mert mit tudom, milyen vegyületet hoz létre könyv és ember? Tenálad ez pezsgő volt. Nálam talán csak limonádé lesz.

Hamvas Béla: Scientia Sacra
Magvető K., Bp. 1988. 65. l.

A Az őskori könyvet sutra-stílusban írták. **B** A *sutra* szanszkrit szó, grammatikailag csaknem összefüggéstelen szavakból álló rövid mondat, csaknem rejtvény. Szógyökökből álló titkosírásnak is nevezhető. Az összefüggést az olvasónak kell megtalálnia. **C** Az ilyen sutrában a feljegyző a szavakat úgy használja, mint a jelképeket.

Nemes Nagy Ágnes: Tudjuk-e, hogy mit csinálunk? (Összegyűjtött esszék)
In: Szó és szótlanság. Magvető Könyvkiadó. 1989. 4.

A Ha egy művészfélét hirtelen és lesből megtámadnak azzal a kérdéssel, hogy miképpen hozza létre, amit létrehoz, akkor legőszintébb válasza, hogy zavartan kinyitja a száját egy artikulátlan nyöszörgésre, majd becsukja. És úgy marad.

B Ismerem ezt a szájnýtást. A nyöszörgést is. A szájbecsukást szintén. **C** Közös tulajdonságunk ez, íróbarátaim. **D** És ismerem azt a másfajta választ is, amikor a művészféle folyamatosan és színesen beszél valami mellékkörülményről. Így szoktuk ezt csinálni. **E** De hát mindnyájan tudjuk, hogy ez a színes locsogás csak tudatlanságnak partjait mossa.

3.1.2. Átmeneti mondatformák és a mondatrend

Márai mondatszerkesztése többnyire mentes az átmeneti, többféleképpen mi-
nősíthető szintagma- és mondataalakulatoktól. Néhány jellegzetes mondatser-
kezeti megoldásáról mégis szólnunk kell.

Hátravetett, toldásszerű részletek

Egymásra néztünk, az égre, s aztán a földre, alázatosan. (A négy évszak.
142. Görbe éj)

*A nagy festő az égre néz, s a földet festi, hűségesen. A kontár az eget festi, lá-
zasan, s közben a tyúkszemét nézi, aggályosan.* (Ég és föld. Van Gogh. 8. l.)
Gyorsan, szedjük össze az életet, hamarjában. (Ég és föld. Hamarjában. 42. – A
cím ismétlődik meg a szöveg utolsó szavában.)

Lehajtja fejét. Cipője orrát nézi. Vállat von, szórakozottan. (Ég és föld. A ka-
landor. 54.)

Élj nagy figyelemmel, tavasszal. (Ég és föld. Tavasz. 55. l.) Itt ismét a cím –
változott – ismétlése.]

*...úgy higgyed még mindig, hogy a dögvész és gyalázat mögött élnek világo-
sabb erők, lappangnak fények, melyek egy napon rávetik világosságukat az em-
beri világra is, mégis, mégis, mint az első, makacs fény, délután négykor, már-
ciusban.* (Ég és föld. Mint márciusban. 64. l.)

*Ezzel a tiszta szándékkal csak ide lehet jutni végül, egy földszintes házba,
Óbudára.* (Ég és föld. Krúdy háza. 107.)

Műveden építs mindennap valamit, mindennap. (Ég és föld. Órarend. 134.)

Ez a vágy beteges volt, egészségtelen. (A négy évszak. Márai. Ópium. 44. l.)

*Fekete bársony ruhát viselt, a mély tűzű, sárga rózsát. Így nevezték: Adél.
Olyan volt, mint Ausztria, a kiegyezés előtt.* (A négy évszak. 127. A kiegyezés.)

Már nem akarom hétfőn és elsején megváltani, sem felrobbantani a világot.
Már csak élni szeretnék e világban, *hétfőn és elsején* is, pontosan addig, amíg
elvégzem munkámat és teljesítem kötelességem. Ilyen szerény vagyok? Nem,
ilyen becsvágyó vagyok, *hétfőn és elsején*. (Ég és föld. 12. l. Hétfő, elseje)

Nominális mondatok

Igen, a firenzei dóm. A chartres-i. A párizsi. A kassai. (Ég és föld. A dóm.
15.)

Szövegkezdet, önmagában egyben egy egész bekezdés a következő:

A nárcisz, igen. A kankalin, a szagos bükköny, a gyöngyvirág. (Ég és föld.
Tavasz. 55.)

Ezekben az elhagyás alakzatai, a kifejtetlenség érvényesül, és az olvasóra
bízta a situációba helyezést, a kiegészítést, ez többféle megoldást lehetővé tesz,
s a szövegek művészi voltának egyik lehetséges forrása.

Szintén ritkaság a **szervetlen közbevetés**

[az írás előtti lelkiállapot]

...ez a titkos és csendes reménykedés, hogy hátha, mégis közbejön az utolsó pillanatban valami, s ez a félelem, hogy **Isten ments** nem szabad közbejönni semminek... (Ég és föld. Előtte. 120.)

Felkiáltó értékű, **állítmány nélküli tagmondat** (az első)

[Ég és föld. Ars poetica. A szökőkút 75.] Teljes szöveg!

Ez a formába kényszerített őselem, ez a játékra idomított fenevad, a víz, a szökőkút kényszerében: nem gondolod barátom, hogy valami hasonló történt velünk is, írókkal, e civilizációban? No jere, írjunk egy csinosat.

Kérdő, állítmány nélküli főmondat:

(egyetlen kérdő /melléknévi/ névmás:)

A négy évszak. Június. Kérdés. 101. l.

Miért, hogy idegenben, valahányszor gyermeket magyarul beszélni hallok, leküzdhetetlen szomorúság ejt meg...

Hiányos, befejezetlen „főmondat” (A négy évszak. Január. Tisztítóútz. 20. l.)

¹*Az idő, ez a tisztítóútz, /²amely kiszívja az emberekből mindazt, /³ami számukra túlságosan földi, vetélytárszerű és veszélyes volt bennük.*

Kezdőmondat, nincs előzmény, amely feltételezi valamely állítmány hozzáértését. Az első – befejezetlen – tagmondatot felkiáltásként lehet értelmezni. A vessző a *tisztítóútz* tagnak értelmezőként való minősítését teszi lehetővé, nem állítmányként. Az *ez* nem utaló szerepű. Emotív funkciójú.

Igen gyakori a főnévi igeneves, állítmány nélküli mondat (tagmondat), sőt teljes szöveg.

A négy évszak. Január. Feladat. 21. l. [Teljes szöveg]

Egy világot nevelni, igen... De az ábécét tanulják meg előbb máshol, mielőtt olvasni kezdenek, az ebadták!

A *Feladat* cím értelmezi a szöveget. Az író feladata: *Egy világot nevelni...* Az állítmány valójában a *feladat* volna. De az irodalomhoz kettős tevékenység kell: az írói és az olvasóé. Az olvasó tanuljon meg értően olvasni...

A négy évszak. Július. 119–120. A csillagok. [a szöveg vége]

Nem utazni sehová, csak élni, a végtelenségben, a csillagok alatt, | lélegezni, s meghalni a világűrben a csillagok alatt, csukott szemekkel, a nyári éjben, | s felpillantani az égre fényes szemekkel, melyek csillogni kezdenek, | ha a csillagok fénye ráesik.

Hasonló mondatszerkezet felfedezhető a *Lehúzni a gyűrűt* szövegében. A szövegek jelentése is hasonló.

A négy évszak. Augusztus 146. Írni

Mindennap írni. Alázatosan gondolkozni, de rangosan írni. Mindennap eldobni valamit. Néha csak egy szót, egy visszajáró szókötést. A gondolatot megtisztítani az érzelmi indulatától. Nem elég megfigyelni; felejtetni is tudni kell.

A négy évszak. Január. Élni, egy titokkal. 9. 1.

A *Élni, egy titokkal, mint a régi emberek, akik mindent elmondtak, leírtak vagy bevallottak, csak azt az egyet nem, ami szívükben égett, B élni, mint a régi költők vagy a gárdatisztek, akik párbajra mentek egy félreértés miatt, de kínpadon sem vallották be azt az egy nevet – sokféle kínpad van! – C élni, pecséttel szívünkön és ajkunkon, az égre nézni, mindenről beszélni, de arról az egyről hallgatni, halálíg. Úgy hallgatni, mint Puskin. D Verset vagy regény írni róla? Igen. Elmenni pszichoanalízisba? Nem.*

A fenti szöveg jelentése rokon a *Bátorság* (Uo. 69. 1. erről részletesebben a jelen kötet 49. lapján) című egymondatos mondással; kötetben belüli intertextualitás ez tehát. Sugallt jelentése talán az irodalom és a köznapi élet szembeállítás: legbelső énünket az alkotásainkban, művészi produktumainkban mutatja meg – ebben az olvasó érzékenysége, fogékonysága szerint talán a maga számára elfogadható értelmet – a való életben maradjon titok „*halálíg*”.

A szöveg mikroszerkezeti egységekre való egyik lehetséges tagolása a fent jelzett módon történhet. A krúdys nosztalgiával induló szöveg főnévi igenevei az első és a második előfordulásban hiányos főmondati szerepűek [’Úgy kell élni’], a harmadik előfordulásban további igeneves szerkezetek kapcsolódnak hozzá. A fenti értelmezést az utolsó mikroegység retorikai kérdései és a rájuk adott mondatzós felelet erősíti meg. A mikroszerkezeti egységeken belül paralelizmus érvényesül, mindvégig.

A négy évszak. Június. Zivatar. 106. 1.

Halmazott igenevek. A végén: zivatar = végzet (metafora)

Zivatar

Talán ezért érdemes élni: kiállani a zivatarba, fedetlen fővel, csapzott hajjal, várni az istennyilát és az ézengést, farkasszemet nézni a sötét éggel és a felhőkkel, tudni, hogy Valaki kezében tart, a tengeren is, mikor a hajók árbocán megszólal a lélekharang... Szépen, igazán kellene elpusztulni. Zuhogj csak végzet, zivatar.

A közbeékelés az a mondatrendi megoldás, melyben valamely főmondatba beleékelődik saját – mondatrészkifejtő vagy sajátos jelentéstartalmú – mellékmondata. Grammatikai jelenség tehát, rendszerint nem laza szerkezeti forma, mint alakzatot hiperbatonnak tartjuk. Máraitól idegen a zárt mondat szerkezet felbontása. (Szathmári 2002: 175–)

Füves könyv. A világ hívásáról. 16. sz. 16–19. 1.

A kötetben található szövegek körében ez azok közé a szövegek közé tartozik: ennek egyike, kilenc tagmondatos mondatában, melynek tagmondataiban sem a halmazás, hanem a sokirányú szerkesztettség dominál, felfedezhető a – Márainál ritka – közbeékelés:

¹*Mert az emberek társas lények, /².s ez a szép hajlam egyáltalán nem megvetni való bennük: /³helyes, /⁴ha az emberek keresik egymás társaságát, /⁵értelmes és baráti hangulatú beszélgetések során megismerik egymás nézeteit, /*

⁶s / ⁷ha legtöbbször nem is kapnak mást az együttlétektől, / ⁸mint az élet magányának időleges feloldását, / ⁶már az is megérte azt a kevés fáradságot és kényelmetlenséget, / ⁹amely az ilyen összejövetelek ára.

A közbeékelés valójában tömbhatár után következik be: a mondat három tömbre bomlik:

$$(1 - 2) - (3 - 4 - 5) - (6 - 7 - 8 - 9)$$

$$(F - F) \rightarrow (F/f_1 - f_1) - (\widehat{F/mg_1/h_2F/j_1})$$

Szintén a Füves könyv darabja A formákról (199. 136. l.) Ennek a következő mondata „valódibb” közbeékelést tartalmaz.

¹Egy korban, / ²mikor minden azt követeli, / ³hogy öltél formaruhát, / te járj csak következetesen zakóban, / ⁴s este, / ⁵ha éppen társaságba hívnak, / ⁴öltö fekete ruhát.

$$(\widehat{F/j_1/t_2F}) - (\widehat{F/f_1F})$$

3.2. Egymondatos szövegek a három Márai-kötetben

A szöveg fogalmát megközelíthetjük köznapi, tapasztalati, intuitív módon (Szabó 1988: 36); eszerint a szöveg „egységes egészként ható nyelvi forma, amelynek közvetlen összetevői, alkotóelemei hosszabb-rövidebb mondatsozások”. Az alkotóelemek összetartozását eszerint a szövegtéma biztosítja; van a szövegnek elhatároltsága, eleje, vége... Ezt a tapasztalati, a tipikus szövegekre jellemző sajátságot fejezi ki az ÉrtSz.-beli körülírás: a szöveg eszerint „Írásban vagy nyomtatásban rögzített mondanivaló, ill. az ezt alkotó, kifejező mondatok összefüggő egésze, rendsz. hosszabb sora.” Arról most ne szóljunk, hogy a beszélt – sőt a spontán beszélt – szöveg is szöveg, hanem essék szó arról, hogy valóban mondatok vagy annál nagyobb egységek sora-e minden szöveg.

A nyelvtudomány a 20. században kezdte el a mondatnál nagyobb nyelvi egységek vizsgálatát; ez kezdetben hyperszintaxisként az egymást követő mondatok egymáshoz kapcsolódására irányult; korán felvetődött azonban az a kérdés, hogy hány mondatnak kell ahhoz összekapcsolódnia, hogy szöveg jöjjön létre. Balázs János és Deme László funkcionális megközelítése szerint (Deme 1979: 57–65, Balázs 1985) sem kritérium a szöveg kifejtettsége, terjedelme. A több mondatból állás nem meghatározó, csak tipikus jellemzője a szövegnek. A kérdésre igazi választ a nyelvészeti pragmatika adott: az érvényes tehát, hogy a szöveg megközelítéséhez nem elég a grammatikai és a szemantikai szempont, a lényegét pragmatikai – nyelvi és nyelven kívüli – tényezők alapján lehet megérteni. Fehér Erzsébet (2000: 60) összefoglalása szerint „a szöveget nem elsősorban terjedelme különbözteti meg a mondattól, ennél fogva nem formai összetevői, hanem kommunikációs minősége alapján határozható meg, a társadalmi

cselekvésnormák és az emberi megismerőtevékenység”, ismereteinkből egy-egy szöveg létrehozásakor mindig annak „releváns részét” aktivizáljuk (Kiefer: 1983: 208). A szöveget tehát önálló értelmi egységnek tekintjük, s ez együtt jár annak pragmatikus szemléletével (Fehér 2000: 59).

A több mondatból állás tehát jellemző, de nem definitív vonása a szövegnek, valamely szöveg minimálisan egy mondatból áll, azaz létezik egymondatos szöveg is. Ilyet idéz Beaugrande–Dressler (2000: 19):

*Slow
children
at play.*

‘Lassan [hajts], játszó gyerekek [lehetnek az úttest közelében]’. Itt nemcsak „kölcsonös összefüggések vannak egy szósoron belül”, hanem kommunikatív szerepű egységről van szó.

Kocsány Piroska monográfiája (2002: 9) angol szakirodalomra hivatkozva különbséget tesz kétféle szöveg között. Az egyik az ún. émikus, vagy szöveggrammatikai szinten tagolható szöveg, ebben a szöveg határait a szövegben belül hátra, illetve előre utaló jelek hiánya jelzi, ahol nem lehet semmire visszautalni, ott a szöveg kezdete, és ahol nincs előre utaló jel, ott a szöveg vége. Az egy mondatnyi szöveg ebben az értelemben nem szöveg. A nem émikus szövegben viszont a szöveg határát szövegben kívüli tényezők jelölik ki: helyzet, mozdulatok, deiktikus jelek stb. Azaz pragmatikai elemek.

Ezek a nem émikus szövegek lehetnek rövid, egymondatos szövegek is.

Sziksainé Nagy Irma (1999: 42) ide sorol indulatos felkiáltásokat (*A kutya-fáját neki!*), ha ezek szöveg szerepű megnyilatkozások; feliratokat (*Dohányozni tilos!*), mivel szöveggént funkcionálnak: betöltik a tájékoztatás, befolyásolás szerepét, s a befogadó hiánytalan közlésként fogadja el őket tartalmi és szerkezeti szempontból.

A rövid szövegnek sajátos, sokszor egymondatos típusa a mondás, melynek fogalmát elméleti síkon Kocsány Piroska határozta meg monográfiájában (2002), a mondást szövegtípusként értelmezve. A mondást az egyéb rövid (egymondatos) megnyilatkozásoktól pragmatikailag lehet elkülöníteni. Eszerint a mondás „olyan általános érvényű értékelő ítélet, amely [...] morálisan értékelt jelenségről szól, annak értékelése vagy újraértékelése. Alapjául látenszen adott, történetileg a megismerés során kialakult és tovább alakuló értékítéletek szolgálnak, maga a mondás ezeknek az értékítéleteknek a megfogalmazása [...] megerősítése, illetve leíró tartalma révén [...] lehetséges cáfolata, illetve javítása” (Kocsány 2002: 23–4). Funkciójuk szerint tehát megerősítő vagy cáfoló-korrigáló mondástípusokat ismerünk.

Vannak azonban határesetek (Kocsány 2002: 49), amelyek a fenti kritériumok mindegyikének nem felelnek meg:

1. Nem mindenki által ismert jelenségről szólnak, hanem valamely különleges tárgyra vonatkoznak, illetve nem egyértelműen morálisan értékelt jelenségről szóló ítéletek.
2. Nem látens morális értékítéleteinkhez, hanem látens érzelmi azonosításokhoz viszonyított lírai mondások.
3. Nem ítéletek, hanem felszólítások, tiltó és parancsoló mondások.
4. Megjelenési formájuk szerint nem generikus mondatok.

Kocsány Piroska (2002: 13) a mondások nyelvtani lehetőségei között felsorolja az egyes szám harmadik személyű, a többes szám első személyű és az egyes szám második személyű igealak használatát, az utóbbi többnyire felszólító módban áll.

A mondásnak mint szövegtani egységnek a vizsgálatát el kell határolni ezeknek a szövegeknek különféle – irodalmi vagy folklór – műfajokhoz tartozó alkotásoknak műfajelméleti, irodalomtudományi, néprajzi kutatásától. (Ilyen műfajok: a közmondás, a szállóige, a maxima, az epigramma, a gnóma, a parerga stb.). A mondás mint szövegtípus összefügg ugyan irodalmi műfajok létevel (pl. a cáfoló típusú mondás az aforizmával – Kocsány 2002: 64.), csak más szempontból közelítjük meg, ha szövegtanilag foglalkozunk vele.

A jelen fejezetben A négy évszak (1938), költemények prózában; az Ég és föld (1942), értekező próza; a Füves könyv (1943), értekező próza köteteiből válogattam ki az egymondatos szövegeket. Szegedy-Maszák Mihály monográfiájának (1991) függeléke a fenti műfaji megjelölésekkel közli e kötetek címét; e minősítések meglehetősen eltérő szövegtípusokat sejtetnek, bár nem biztos, hogy teljes joggal, s e besorolások sem okvetlenül az írótól származnak, hiszen például a Füves könyv darabjait a kötet első kiadásában prózai epigrammáknak nevezte, későbbi naplóiban több helyütt is maximákként említette őket. Márai elmosta a műfaji határokat: „kezdettől fogva tagadta a különbséget a szépirodalom s értekezés, regény és önéletrajz között (Szegedy-Maszák 1991: 65). Másrészt a fent felsorolt kötetek darabjai és az író által megszerkesztett Naplók szövegei is sok hasonlóságot mutatnak: azokban sem az (esetenként mégis előforduló) eseményrögzés a fontos, hanem az elmélkedő, reflexív, bölcséleti vagy költői elem. Nemcsak A négy évszak tartalmaz szépirodalminak, sőt költeménynek minősíthető szövegeket, hanem a többi kötet egyes darabjai is lehetnek költőiek: a tudatos retorizáltság, az elsődleges jelentésen túlmutató metaforikus értelmezhetőség, a képiség mint szövegszervező tényező jelzi az irodalmiságot.

A kiválasztott kötetek egymondatos szövegeinek legtöbbször mondás a fenti értelemben, némelyikük a „határesetek” közé sorolható, mások azonban nem tekinthetők mondásnak.

Amikor „egymondatos” szövegről beszélünk, értelmeznünk kell a **mondat** fogalmának megítélését is a jelen munka szempontjából. A mondat és a megnyilatkozás fogalmának elkülönítése és a mondat grammatikai (szintaktikai) felépítése szerint nézve már a két tagmondatos mellérendelő összetett mondat is határ-

esetnek számít, hiszen a tagmondatok önálló szintaktikai szerkezetek a mellérendelő típusban, s mint megnyilatkozások is lehetnek önállóan (is) értékelhetők. Németh T. Enikő (1996: 22) szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra tagolása kapcsán a határjeleket (intonáció, karakterdallam, szünet) tartja az egység végét jelölőnek. Ez a megállapítás különösen érvényes a többszörösen összetett, több tömbből álló (Deme 1971 passim), illetve akár különféle konstrukció-típusokat formáló mondatok (Békési 1986 passim stb.) megítélésére. Az ilyen grammatikai mondatok mindenképpen több megnyilatkozásra tagolódnak, sőt: szövegtanilag nézve esetleg több makro-, mezo- vagy mikroszerkezeti egységre bonthatók. Mindezen lehetőségek ellenére tanulmányomban az „egy mondat” fogalmát mint lezárt grammatikai mondatot értelmezem, tehát az (akár sokszorosán) összetetteket is ide számítom.

A nem sokszorosán összetett mondatok, azaz egy-két tagmondatból álló mondások felszíni kontextus nélküli szövegek (Kocsány 2002: 71); kérdés, hogy ez a kritérium érvényesíthető-e a fent megnevezett kötetekből kiemelt Márai-egymondatosokra. Két tényező teszi kérdésessé a „felszíni kontextus” hiányát. Az egyik: mindegyiküknek saját címe van, amely lineárisan és főként globálisan, tehát szemantikailag-pragmatikailag hozzátartozik a szöveghez, s az olvasót irányítja az interpretációban, másrészt e szövegek megszerkesztett kötetek, sőt két kötetet tekintve ugyancsak megszerkesztett ciklusok részei (autonóm részszövegek, de mégis részszövegek), a Füves könyvvel kapcsolatban pedig bizonyítható, hogy a kötet összefüggő egész (V. Raisz 1998: 295); a kötetek címei is informáló tényezők. Az *Ég és föld*, *A négy évszak* ciklusokra is tagolódnak, ezekben tehát a kötetcím, a cikluscím és az egyedi szövegek címei is befolyásolják az olvasó értelmező tevékenységét. (Természetesen nem mindegyik cím jelez a szöveghez viszonyítva többletjelentést: egy részük a mondatnyi szövegnek valamely kiemelt eleme, megerősítő funkciója van tehát.)

A „felszíni kontextus” megléte némely szöveg esetében pedig az előző vagy öt követő, illetve a kötet távolabbi részeiben levő ugyancsak autonóm részszövegekkel való lineáris vagy nem közvetlen linearitással jelentkező tematikus kapcsolatban is megnyilvánul. Ez tehát szintén meggondolandó szempont.

A kötetcímek mind általános érvényűséget sugallnak: *A négy évszak* – s benne a hónapok nevei mint cikluscímek – az idő végtelen-véges folyamatát és tagolódását, az *Ég és föld* a mindenséget, világunkat jelentheti, a *Füves könyv* cím a testi és lelki bajokra ajánlott tanácsokat tartalmazó régi könyvekre utal (V. Raisz 1998: 298), „így kellene élni” – mondhatja. Tehát mindhárom cím átvitt értelmű, metaforizáló.

A következő egymondatos szövegek szervesen összefüggenek címükkel, több alkalmazható szempont szerint is.

Szép, holdas éj

Mégis halandó vagyok.

(*A négy évszak. Január. 22. l.*)

A szöveget többszörös ellentét szövi át: január [van], *szép, holdas éj* [van]. Közös tudásunk alapján (pragmatikai szempont) úgy gondoljuk, ez januárban, különösen nagy hidegben előfordul, de nem jellemző, hogy ilyenkor hosszasan nézegetjük a mennyboltot. Ha azonban mégis ezt tesszük, a szép, holdas éj emelkedett hangulatot, boldog érzést kelt, elfeledteti bajainkat, gondjainkat (előfeltevés, feltételezett jelentés, illetve implikátum: sugallt jelentés). De: az *ember halandó* közhely felvillan még az oly emelkedett hangulatban is: *Mégis halandó vagyok*. Az ellentétek az elhagyás alakzataival fejeződnek ki, s a szöveget költőivé a sugallt jelentések és a kontextus teszik. A kontextust itt a címek és a szövegek viszonyában értelmezhetjük, s az elhagyások is e viszonylatokban kapnak tartalmat. Az itt elemzett szöveget mondásnak, megerősítő értelmű mondásnak lehet tartani.

Vörösmarty

Mintha Shakespeare, füstölgő fáklyákkal és vértől rozsdás hadaival megszállta volna éjszaka Magyarországot.

(A négy évszak. Február. 29. 1.)

A cím nemcsak értelmez (nélküle nem tudnánk, hogy a reflexió Vörösmarty-ra vonatkozik), tehát globálisan mindenképpen elengedhetetlen része ennek a szövegnek, hanem lineárisan is nélkülözhetetlen: *Vörösmarty* [olyan], *mintha...* Ez a kötőszós kezdés itt lineáris kapcsolást jelent. Ha ezt a szöveget is mondás-ként értelmezzük, akkor találó megjegyzésnek, *bonmot*-nak minősülhet.

Déli tengerek

A legtöbb ember végül beéri egy akváriummal, mely nem nagyobb, mint egy szemetesláda, s három aranyhal úszik benne.

(A négy évszak. Augusztus. 163. 1.)

Ismét az ellentét a szövegszervező elv: gyönyörű vágyaink, nagyra törő terveink ellentétben állnak a mindennapok szürke valóságával, korlátozott lehetőségeinkkel. Az ellentétet a *végül* határozószó is jelzi (előfeltevés: egzisztenciális preszuppozíció, azaz 'voltak más vágyaink') a címnek mesés szépségű képzeteket keltő mivolta és a mondatnyi szöveg kiábrándító kisszerűséget – értékmegvonó stílusban (szemetesláda-hasonlat) és a végén iróniával (három aranyhal) ábrázolt tartalma összefüggésében válik erőteljes ellentétté. Ez a mondás értékelő, bár nem erkölcsi értékről szól, az értékelő tartalmi ítélet címével együtt vizsgálva tűnik ki.

Ugyancsak a cím értelmezi a következő, *bonmot*-nak – találó megjegyzésnek – minősíthető mondásokat:

Pünkösöd

Bomba, virágcsokorban.

(Ég és föld, 7. 1.)

Márciusi hó
Olvadt parfé, glazúrozott ibolyadísszel.
(Ég és föld, 19. 1.)

Más mondásokban a cím csak a gondolatot megindító érzéki benyomást, konkrét tapasztalatot nevez meg, melyből a generikus értelmű mondás a tudatban kiindul, majd kiformalódik. Az ilyen mondásokban a szöveg címe nélkül is teljes értelmű volna:

Málna
Most már tudom, ébren és álomban tudom, hogy testem, ez a csodálatos szövevény, éppen olyan bomló, romlandó és mállékony anyag, mint a málna.
(Ég és föld, 156. 1.)

A szöveg azonban mégsem előzmény nélküli: beleillik a Só és bors ciklusba, melynek többi szövege is egyre szkeptikusabb életszemléletet tükröz.

A cím és a szöveg viszonyát tekintve hasonlóak a fentihez a következők:

A lakás
Valahányszor lakáshirdetést olvasok a lapokban – a lakás lehet központban vagy külterületeken, oly mindegy –, még mindig érzem azt a nyugtalanságot és szórakozott szívdobbanást, mintha rögtön kalapom kellene fognom, s elrohanni, megnézni, kivenni a lakást, ahol végre otthon leszek.
(Ég és föld. 11. 1.)

A lakás és az otthon szembeállítását a szövegből cím nélkül is kiderül, s talán nemcsak a szülővárosához, az elveszett Kassához oly mélyen kötődő Márai otthontalanságát, hanem eredendő szkepticizmusát is jelenti. Amint a következő is:

A fjordok
Gondolj arra, hogy a fjordok között sem lettél volna boldog.
(A négy évszak. Június. 114. 1.)

Megismételve Kocsány Piroskának (2002) a mondásról megállapított kritériumát, mely szerint a mondás értékelő ítélet, s egyik fajtája szerint általánosan értékelő, funkcionális típusát tekintve vagy megerősítő vagy cáfoló-korrigáló, vizsgáljuk a következőket:

Bátorság
Csak a hős tudja világgá hallgatni azt, ami benne tiltakozás és igazság.
(A négy évszak. Április. 69. 1.)

Az általános vélekedés szerint bátorságra akkor van szükségünk, ha ki akarjuk mondani véleményünket, különösen az olyan igazságot, amelyet kiváló elmék felismernek, de kimondásuk kényes dolog, mert nem az átlagos gondolkodásnak felel meg. A *világgá kiáltani* helyett itt azonban a *világgá hallgatni* áll, ez tehát egyéni gondolatot – sőt: egyéniséget – kifejező, cáfoló-korrigáló mondat. A *hős* benne az ágens, aki képes hallgatni az általa felismert igazságról és a benne levő – a világ folyásával szemben érzett – tiltakozásáról. A korrigáló jelleget erősíteni a *Bátorság* cím.

Az öltözködésről
Az öltözködéssel egyáltalán nem kell törődni.
(Füves könyv. 29. l.)

Ez a maxima cáfoló tagadást tartalmaz; mintegy felhívja az olvasót nézete megváltoztatására (Kocsány 2002: 70). A sugallt kontextus, pragmatikai előfeltevés talán az a közkeletű igazság, mely szerint fontos a külső megjelenés; a *Ruha teszi az embert* közmondás egyik értelmezése szerint ezt jelenti: öltözetük alapján ítéljük meg embertársainkat. A mondat ezt a közkeletű nézetet cáfolja. (A Füves könyv egésze egyébként nem ezt a véleményt sugallja, hanem éppen a formák, a polgári érintkezési formák, a kultúra tiszteletét és megőrzését, amelyhez az öltözködés is hozzátartozik.)

A fenti, köznapinak, a Füves könyv bölcséleti jellegétől ellentmondónak látszó szöveg is mondat, annak nem morálisan értékelt jelenségről szóló típusába sorolható.

A kötetek morálisan értékelt jelenséget megfogalmazó mondatai közül általánosan ismert, értékítéletünkre igényt tartó fogalmakat (nemiség, kapzsiság, hangsúlyozott vallásosság) tartalmaz, s részben újraértékel a Füves könyv 189. számú darabja:

A nemi éhségről és a kapzsiságról
A kifelé hordott, feltűnően mutogatott és bizonyítgatott vallásosság mindig mély és gyáva kapzsiságot és nemi éhséget leplez.

Speciális, a szellemi ember és az író feladatára és felelősségére utalnak a következő, morálisan értékelt mondatok:

Feladat
Úgy észlelni a világot, mintha egyszer már láttad volna, s úgy beszélni róla, mintha előtted soha senki nem látta volna még.
(A négy évszak. Október. 193. l.)

Az ellentét és a párhuzam alakzataival megfogalmazott mondás a személyiség kibontakozásának és egyedi voltának Márai által nagyra becsült jellegére utal.

Sajátosan az alkotó ember, az író feladata a témája szintén morálisan értékelt fogalomról mond, ezúttal értékelő, nem cáfoló értelmű megállapítást a következő maxima:

A nehézség

Az írás igazi feladata és nehézsége akkor kezdődik, mikor az író már nem a mondatot akarja javíttatni, ua csiszolni és tökéletesíteni, hanem a gondolatot.

(Ég és föld. Ars. poetica. 73. 1.)

Ugyancsak látens morálisan értékelt jelenségről szóló ítélet a következő, különleges tárgyra vonatkozó mondás:

Kétely

Lehet, hogy még nem is volt készen? ... csak Isten megutálta és abbahagyta a hetedik napon.

(A négy évszak. Augusztus. 140. 1.)

A következők szintén nem minden kritériumot tekintve minősíthetők mondásnak: lírai mondások, melyek látens érzelmi azonosításokhoz viszonyítva fejezik ki az emotív tartalmat; mindegyikük A négy évszak című kötet darabja.

Tiltakozás

Aki nem tud a halál ellen eredményesen tiltakozni, az nem tud engem igazán szeretni.

(Január. 17. 1.)

Fiatalkok

Ezek a kiskorú bokrok, halványságra és halványzöld viganóikban, április elején; a sétáló lehajol föléljük, de aztán ijedten körülnéz, nem látta-e mozdulatát a rendőr.

(Március. 53. 1.)

Portia

Én nem vettem volna feleségül Portiát.

(Szeptember. 161. 1.)

Byron

Byronban csakugyan volt valami byroni; s ez a legritkább.

(Augusztus. 139. 1.)

Sajátos helyet foglalnak el az egymondatos szövegek között a terjedelmesebbek, közülük körmondatok (Ég és föld: Mint márciusban), valamint a következő,

nem elő- és utószakra bomló szabályos szerkezetű, mindamelllett retorizált mondatok ugyanebben a kötetben, Élni a csillagok alatt, Nelly, November, Róma, Bach, A kivándorló, Fogadalom, Deauville és a bevezető szöveg, az Ég és föld kötetből a cím nélküli bevezető és a Becsvágy című szöveg. Ezek közül a *Lehúzni a gyűrűt* című egymondatost emeljük ki elemzésre.

A *Lehúzni a gyűrűt az Ég és Föld Só és bors* ciklusának önálló címmel ellátott darabjai közül a második. Címe ún. álcím: a szövegkezdő szintagmában – majd a továbbiakban is – megismétlődik, a szöveget mezoegységekre határolva (az álcímről J. Soltész 1965). Ez a cím egyébként egyedít is, témát is meghatároz, jöllehet metaforikusan.

A szöveg egyetlen mondategész, azaz egyetlen lezárt, többszörösen összetett grammatikai mondat, s önmagában makroegység: teljes egész, s – mint már utaltam rá – szabályosan tagolódik, három mezoszerkezeti egységének indítása: *lehúzni a gyűrűt, az órát*, azzal a változtatással, hogy az utolsó egységben ez kiegészül *a ruhákat, a címeiket, a feladatokat* tagokkal. Ez a kiegészítés nem lényegtelen. Választott szövegünk pragmatikailag beépül a ciklusba, ennek meditatív, moralizáló szövegeiben az elmélkedések többnyire a hiány, az elmúlás, a „vágytalanság” körében járnak – s ezekkel szemben áll a feladat, az alkotás, a gondolkozás, emberi mivoltunk keresése. Más műfajú műveiben is ezek alkotják a fő gondolatokat.

A Naplókkal való rokonságuk különbözőséggel is jár: azokban talán többször kötődnek konkrét eseményekhez a reflexiók, szentenciák, ebben kevésbé, másrészt a Naplók elmélkedései sokszor kifejtetlenebbek, mintegy csírájukban hordozzák a végső változatot.

Érdekes gondolati és szerkezeti hasonlóságot mutat szintaktikai, jelentésszerkezeti és az alakzatok érvényesülése vonatkozásában az 1942–1944-es Napló egyik szövege (81. l.) elemzendő szövegünkkel:

Az állatok bölcsebbek, mint az emberek, mert nem vágnak távoli dolgokra. A fák bölcsebbek, mint az állatok, mert nem vágnak semmire, csak lenni akarnak. A felhők bölcsebbek, mint a fák, mert lenni sem akarnak.

Czetter Ibolya (2001: 17) elemzése szerint ezt az önálló részszöveggéként megjelenő naplóbejegyzést a szorosán értelmezett paralelizmustól az különbözteti meg, hogy a tagok szemantikai intenzitásának fokozatos emelkedésével (a klimaxszal) egyidejűleg a lefokozódásnak (antiklimaxnak) folyamata is érzékelhető.

Következzék tehát a szöveg:

Lehúzni a gyűrűt

¹*Lehúzni a gyűrűt, az órát*, / ²*mellékes mozdulattal, szórakozottan eldobni mindent*, / ³*amit az életben gyűjtöttünk, őriztünk és cipeltünk*, / ⁴*hallani még a világ hangjait*, / ⁵*de már félig csukott szemekkel*, / ⁶*mint aki nagyon hosszú vándorlás után az idegen fogadóban pihenni tér*, / ⁷*hallani a világot*, / ⁸*de csak úgy*,

/⁹ mint a vándor az idegen város zörejét, a városét, /¹⁰ melyhez nincs igazi köze többé, /¹¹ melynek öröme és kétségbeesése, paráznasága és esélye, jogrendszere és tilalmai nem érintik őt, a pihenni térőt, az átutazót, az idegent, /¹² **lehúzni a gyűrűt, az órát**, /¹³ elejteni mindent, /¹⁴ amiről azt hittük, /¹⁵ hogy nem tudunk élni nélküle, /¹⁶ elfelejteni a becsvágyat, a gögöt, a kéj szomjúságát, a munka feszültségét, /¹⁷ elfelejteni a kedveseink arcát, /¹⁸ ahogy az elalvó elfelejti a nappal ábráit, /¹⁹ hallani még a világot, /²⁰ de már nem figyelni oda, /²¹ emlékezni még, /²² de már mosolyogni, /²³ mert nem fáj, /²⁴ **lehúzni a gyűrűt, az órát, a ruhákat, a címeket, a feladatokat**, /²⁵ eldobni a testet is, ezt a kopott és gyanús szövetet, /²⁶ eloltani minden fényt, /²⁷ egyedül lenni, /²⁸ már nem is dideregni, /²⁹ elaludni, /³⁰ aludni.

1.	2.	4.	5.	7.	8.	12.	13.	16.	17.	19.	20.	21.	22.	24.	25.
F	-	F	-	F	-	F	-	F	-	F	-	F	-	F	-
	ért.		has.		has.		ért.		h.				h.		
			j. - j.		t.										
27.	28.	29.	30.												
-	F	-	F	-	F	-	F	-	F	-	F	-	F	-	F

Szöveg és szöveg közti kapcsolat (intertextualitás) tehát a kötetben és az életműben, szerkezetileg pedig a kötetben túl is előfordul. A szerkezeti hasonlóság – más szerkezeti megoldásban – több Márai-szövegre is érvényes: vannak tipikus mezoszerkezeti formái.

Többféle összefüggés van azonban a szövegegésznek (mely egyetlen makroszerkezeti egység) mezo- és mikroszerkezeti egységei között is. A három mezoszerkezeti egység, melyeket a jelölt, kiemelt részek határolnak el és kapcsolnak össze – miként a fentebb idézett naplórészletben – fokozás és lefokozódás (klimax és antiklimax) is egyben:

eldobni mindent, amit az életben gyűjtöttünk → elfelejteni mindent, amiről azt hittük, nem tudunk élni nélküle, elfelejteni a gögöt, a becsvágyat... → eldobni a testet is ... elaludni, aludni.

Klimax, mert egyre erősebb az élet anyagi, majd szellemi dolgai fölöslegességének érzése, s antiklimax, mert ilyen fokozaton keresztül a végső tagadásig jut el.

Pragmatikailag értelmezve: közös tudásunk alapján a polgári lét kellékeinek felsorolásától (halmozás) az írói-művészi lét (becsvágy, gög, a munka feszültsége) tagadásáig, majd a test, azaz az emberi élet, lét tagadásáig halad előre.

A három mezoegységet kezdő azonos szövegrészek mint alakzatok az ismétlésnek egy sajátos típusát képviselik: anafora, mivel az ismétlődő részek az egy-

ségek elején található. Az utolsó ismétlés a végletekig való fokozással egészül ki: reddíció. A paralelizmus a mezoszerkezeti egységek között – nem mechanikusan – jelen van, s azokon belül különféle további adjekciós alakzatok ismét paralelizmushoz vezetnek: az állítás és tagadás formái. A mondatszinten jelentkező paralelizmus az izokolón.

Az első és a második mezoszerkezeti egységben egyaránt epiforikus fokozások jelzik, hogy a szerző többszempontúan szól a témáról. De míg az első egységben a *gyűjtöttünk, őriztünk, cipeltünk* az lét dolgaira is vonatkozhat (bár tudjuk, hogy már a cím is metaforikusan értelmezendő), a második egységben egyértelművé válik, hogy az epiforikus fokozás: *a becsvágyat, a gögöt, a kéj szomjúságát, a munka feszültségét* a szellemi ember, az alkotó létfeltételeit sorolják fel, az utolsó szerkezeti egység már a *feladatot*, sőt a *testet* is eldobja, s az *elaludni, aludni* antiklimax a lezárás.

Márai mondatszerkesztése egyértelmű, átmeneti grammatikai megoldásoktól mentes szokott lenni, a tárgyalt maxima mondatszerkezete azonban egészében és részleteiben is több, részben eltérő elemzési megoldást is lehetővé tesz. Egyértelműen tagolható mondategységek, olyanok, amelyekben ige (állítmány) fellelhető, a mellékmondatok körében fordul elő: *mint aki nagyon hosszú vándorlás után az idegen fogadóban pihenni tér – melyhez nincs igazi köze többé – amiről azt hittük – ahogy az alvó elfelejti a nappal ábráit – mert nem fáj* stb. Ezek nyelvi formájukat tekintve ígés, szerkesztett, tagolt mondatok, mellékmondatok, alárendelő kötőszóval, illetve vonatkozó névmással kapcsolódva be a mondategészbé. Kérdéses lehet az infinitívusos egységek megítélése. Ezeknek állítmánya nincs, s egyértelműen nem egészíthetők ki állítmánnyal, csak sejthetjük, hogy [*Szándékozom*] *lehúzni a gyűrűt, az órát* – vagy [*Legjobb volna*] *lehúzni a gyűrűt, az órát* stb. ígés szerkezet vagy névszói-igei állítmány képzelhető el mellettük. Mégis tagmondatnak kell őket tartanunk, hiányos, azaz állítmányt nem, de főnévi igenévi alanyt tartalmazó tagmondatoknak, s mellékmondatok kapcsolódnak hozzájuk. Ha ezt a megoldást elfogadjuk, harminc mondategységből áll a tárgyalt szöveg, s a *lehúzni a gyűrűt, az órát* (utolsó előfordulásukkal még kiegészülve) az első, tizenkettedik és huszonnegyedik tagmondatként jelenik meg, nemcsak paraleliztikussá, hanem arányossá is téve a szövegszerkezetet. Nem tartom azonban körmondatnak, hiányzik belőle a két egységre tagoltság, sem tirádának, mivel határozott lezárása van. A hosszabb terjedelmű, sok tagmondatos, de egy mondategészből álló szövegek még a következők:

A négy évszak: A tengerfenék (34.), Bach (37.), A kivándorló (38.), Fogadalom (63.), Deauville (85.), London (106.), Drogéria (128.), Hasonlat (171.), Joyce (173.), Számum (190.), Élni a csillagok alatt (195.), Készletek (208.); Ég és föld: Mint márciusban (64.), A nehézség (73.), Málna (156.), Tegezés (169.), A név (173.), A szív (174.).

Az adjekciós alakzatok nemcsak szövegszinten és a szövegrészek mezo-egységeinek szintjén fedezhetők fel, hanem mikroszinten: a tagmondatokon

belül, illetve egy-egy tagmondat viszonyában. A halmazásokon kívül az ellentét is adjekciónak minősül, ennek elvárástörő (megszorító) logikai-grammatikai változata jellemző a szövegre (*hallani a világot, de csak úgy, mint a vándor az idegen város zörejét... – hallani még a világot, de már nem figyelni oda – emlékezni még, de már mosolyogni stb.*).

Elfogadhatjuk tehát, hogy az adjekciós alakzatok e szövegben is – a szöveg minden szintjén megjelenve – formaalkotó kompozíciós rendezőelvként tarthatók nyilván.

A tárgyalt „egymondatos” szövegekről pedig elmondhatjuk, hogy – eltérően az egyéb egymondatos szövegektől – valójában nem kontextus nélküliek, mivel igazi értelmüket a megszerkesztett kötetek részeként, saját címüket, illetve a kötet- és cikluscímek figyelembevételével teljesítik ki.

3.3. Halmazástípusok Márai-szövegekben

A *halmazás* alakzatelnevezés összefoglaló értelmű fogalmat takar: létrejöhet felsorolás (enumeratio), részletezés, fokozás, ismétlés stb. útján (Szathmári 2004: 62); a felsorolás gyakran fokozás (amplificatio), bővítés, reduplicatio; a halmazás (congeries) hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak összekapcsolása, nem szinonim szavaké, de azok sem zárhatók ki a felsorolás, halmazás tagjai közül, bárha azonos denotátumot jelölnek is (Vö. Szabó–Szörényi 1988: 141–2). A részletezés során a szöveg alkotója megnevezi a nemfogalmat, s utána felsorolja az alá tartozó fajfogalmakat vagy azok egy részét (Szathmári 2004: 182).

A közelmúltban Pethő József foglalkozott behatóan ennek az alakzatnak kutatásával (2004) részletes halmazástipológiát is kidolgozva; szintaktikai, szemantikai szempontból, továbbá a halmazott tagok száma szerint minősítette a csoportokat.

Ide iktatom rendszerezését (Pethő 2002: 6):

- I. A halmazás szintaktikai szempontból
 - A) a tagjai közötti szintaktikai viszonyt tekintve:
 1. alárendelő;
 2. mellérendelő;
 - B) az alkotó tagok szintaktikai szintje szerint:
 1. mondatrészekből felépülő;
 2. szintagmákból felépülő;
 3. szintagmacsoportokból felépülő;
 4. mondategységekből felépülő;
 - α) tagmondatokból felépülő;
 - β) egyszerű mondatokból felépülő.

- II. Szemantikai szempontból megkülönböztethető
- A) a halmazás tagjainak jelentése közötti viszonyok szerint:
1. ellentét;
 - α) kizáró ellentét (ellentmondás);
 - β) nem kizáró ellentét;
 2. fokozás;
 - α) climax;
 - β) anticlimax;
 3. congeries;
 4. (egyszerű) kohiponímia;
- B) a jeltárgyak ontológiai minősége szerint:
1. szubsztanciajelentés;
 2. akcidenciajelentés;
 - α) tulajdonságjelentés;
 - i) minőségjelentés;
 - ii) mennyiségjelentés;
 - β) cselekvésjelentés.
- III. A halmazás tagjainak száma szerint van
1. két tagból álló („páros szerkezetű”),
 2. kettőnél több tagból álló halmazás.

Ehhez a kitűnő és alapos rendszerhez a következőt fűzöm hozzá: az alárendelő halmazás fogalmát Pethő mint korábban Szabó–Szörényi (1988: 142–3) Lausberg-től veszi át; Szabó–Szörényi retorikája szerint: „Az alárendelő halmazás leggyakrabban alkalmazott jelensége az epitheton (appositum), a jelzői kiegészítés egy főnévhez. Az epitheton nélküli közlés csupasz, még a túl sok epitheton a stílust dagályossá teszi.” Pethő (2002: 5) helyesen jegyzi meg az alárendelt és a mellérendelt halmazást megkülönböztetve: „Valójában [...] egy nyelvi jelenségről van szó, csupán a szempont eltérő: az alárendelés megállapításakor azt vizsgáljuk, van-e szintaktikailag fölérendelt tag, míg a mellérendelő halmazás kategória arra utal, hogy a halmazást alkotó tagok egymáshoz való viszonya került előtérbe.” Pethő tehát a szintaktikai szempontot veszi itt alapul, ellentétben O. Nagy Gábor (1975: 180) nézetével, aki a szemantikai szempontot tartotta fontosnak: „A mellérendelő halmazás alapformája a congeries, mely szűkebb értelemben egy gyűjtőnév több szóval való feloldása, egyazon fogalomnak több szóval való megjelölése.” A szemantikai szempont az újabb rendszerezésekben nem az alá- vagy fölérendeltséggel kapcsolatban jelentkezik.

Pethő fent idézett I. A) pontjához megjegyzem, hogy a halmazások osztályozásakor érdemes volna figyelembe venni Deme László által bevezetett fogalmakat, a szinteződést és a tömbösödést (Deme 1971). Az „alárendelő” halmazás kapcsán azt lehet vizsgálni, az egyszerű vagy (akár többszörösen) összetett mondatnak mely szintjén jelentkezik a halmazás valamely fajtája: a „mellérendelő”

halmozás pedig a tömbösödés fogalmával hozható kapcsolatba, különösen akkor, ha a szöveg mikro-, esetleg mezoszerkezeti egységeiről mondhatjuk, hogy szerkezeti-szemantikai hasonlóságuk, paralelizmusuk a halmozás alakzatát hozzák létre.

A tömbösödés természetesen a kettőnél több tagból álló halmozás esetén léphet fel, a szinteződés pedig a mondattömbök, mikro- és mezoszerkezeti egységek halmozásakor elveszíti létjogosultságát. Ott ugyanis grammatikai szempontból már nem lehet alá- vagy fölérendelő viszonyról beszélni, a jelen rendszerben pedig a típusok e csoportja grammatikai tekintetben határolódik el egymástól.

A sorozatot tehát a következőképpen egészítem ki: a halmozás alkotó tagjai lehetnek

- mondatrészek
- szintagmák
- szintagmacsoportok
- mondategységek
 - a) tagmondatok
 - b) egyszerű mondatok
- összetett mondatok
- mikroszerkezeti egységek
- mezoszerkezeti egységek

Itt most nem foglalkozva a felsorolás, a congeries, a climax, anticlimax stb. adta rendezésből adódó szemantikai különbségekkel, a fenti szerkezeti szempontok szerint következik néhány szöveg(rész) vizsgálata Márai Sándor kispróza műveiből. Az elemzés mégsem tekint el teljesen szemantikai, pragmatikai, stilisztikai megállapításoktól.

(1) *Történetkéi, melyeket német, francia, latin és angol szavakkal tűzdel meg...* (Ég és föld. Az élvező. 13.)

Márai halmozásai között ritka az ilyen egyszerű, magától értetődő, természetes szemantikai viszonyú tagok kapcsolata. Az itt halmozott tagok ráadásul a Szabó–Szörényi (1988) által jellemzőnek mondott jelzőhalmozás, „alárendelő”, helyesebben: alárendelt, azaz szerkezeti szinten levő egységek halmozása.

Szerkezeti szinten azonban akár határozók is állhatnak – igenévi alanyhoz mint fölérendelt taghoz kapcsolódva:

(2) *Igen, a Város és a Dóm megmarad – el kell választani a gyermekkortól, az emberektől, az időszerűtől, a változótól és elomlótól, mely oly félelmetes és idegen, éppen a városban, s éppen mert a vér, hús és emlék szerint örökké ismerős.* (Ég és föld. Éjféli mise. 22.)

A *Város és a Dóm* Márai világában a polgár sok évszázados alkotó tevékenységének szimbóluma, s így nemcsak köznapi értelemben tartoznak össze. Az *elválasztani* főnévi igenévi alany alárendelt, halmozott határozói vonzatai csak a szöveg asszociációs mezőjében alkotnak szemantikai összefüggést, a meglepő,

elgondolkoztató kapcsolódás a stilisztikai feltűnőség vonását adja a szövegnek (Tolcsvai Nagy 1996). A halmozott tagok szoros összetartozását a mellékmondati – ismét halmozásokkal teli – folytatás egyértelműen jelzi, s így tömbökre tagolódást nem tudnak köztük felfedezni.

Alárendelt, de mondatszintű szintagmatagok halmozása:

(3) *...mi kell az élethez? Egy ágy, egy asztal, egy szék.*

(Füves könyv. 151. Az utazásról és a szállodai szobákról)

A retorikai kérdésre adott válasz alanyai kiegészülnek a kérdés állítmányával [kell].

(4) *Június. Egyszerre észre vesszük, hogy a lakás, a világ, az élet megtelt virágokkal.* (Ég és föld. Virágnyelv. 14.)

A halmozott alanyok a fokozás (climax) alakzatát hozzák létre: *a lakás* → *a (kül)világ* → *az élet* 'belső világunk'. Ez az általánosító tendencia Márai szövegszerkesztésében jellemző, igen gyakori megoldás.

Mondatrészek (szintagmatagok) és szintagmák, sőt szintagmacsoportok halmozása együtt jelentkezik.

(5) *Már csak azt szeretném folytatni, jól-rosszul, cepekedve, krárogva, nyögve, okuláréval és élesre köszörült műszerekkel, amit az elmúlt héten kezdtem.* (Ég és föld. Hétfő, elseje. 11–12.)

A halmozott szerkezeti szintű (azaz a főnévi igenévi tárgyhoz kapcsolódó) határozók szemantikailag összefüggenek 'minden esetre, minden erőmmel és eszközömmel'; határozóként azonban eltérő csoportba sorolhatók: mód-, mód-állapot, állapot- és eszközhatározók. Mégis halmozás: a tagok mellérendelő kapcsolatos viszonyban állnak.

Halmozott mondatrészek (értelmezők) és halmozott mellékmondatok együttese következik.

(6) *Keze, a pecsétgyűrűs, ráncos, nemes és zülött kéz, mely oly sokat játszott nőkkel és kártyalapokkal, s tapogatta gyanúsán előkelő és megbízható emberek kezét, néha fáradt mozdulattal szíve felé emelkedik.*

(Ég és föld. Az élvező. 13.)

A (*pecsétgyűrűs és ráncos*) – (*nemes és zülött*) jelzőhalmozás a fent ábrázolt módon tömbösödik, a tömbösödés az elemek meglepő, szokatlan szemantikai kapcsolatából ered. Ugyancsak szokatlan a *nőkkel és kártyalapokkal*; a *gyanúsán előkelő és megbízható* tagok összekapcsolása; mindez stilisztikai szempontból szintén feltűnőség kategóriájába sorolható.

A tagmondatok között – közben egy helyütt mondatszinten, mondatrészek között – fellépő halmozás szemantikailag ismét igen változatos viszonyokat mutat, a paralelisztikus és egy asszociációs mezőbe sorolható tagmondatokat elvárástörli ellentétes logikai viszonyú tagmondat követi:

(7) *Csehov hősei valamennyien kissé szalonkabátot viselnek, csiptetős pápaszemet, s szakállasan állnak a világban, mely ismeri már a vasutat és a diftéria-*

*oltást, utálja az abszolutizmust, és hevesen vágyik az alkotmányosságra, de ti-
tokban legszívesebben még szánkón jár, mint Gogol alakjai.*

(A négy évszak. Január. Csehov. 15.)

Az egy asszociációs mezőbe tartozó egységeken belül a *vasút* és a *diftériaoltás*, az *abszolutizmus* és az *alkotmányosság* egy-egy szemantikai mezőbe is sorolhatók: a *vasút* és a *diftériaoltás* mint a 19. század tudományos-technikai vívmányai; az *abszolutizmus* és az *alkotmányosság* mint politikai fogalmak az első tömb lényegét alkotják a korszerűség tényezőiként, a szánkón járás óhaja ezekkel ellentétben a múlt iránti nosztalgia kifejezője.

A nominális stílusban írt szöveg mondatai (tagmondatai) sem grammatikailag nem tartoznak valamely fölérendelt taghoz, szemantikailag sem rokon értelműek. A szöveg kohézióját a cím (*Himnusz*), valamint az a lehetséges szövegrtellem adja, mely szerint a felvillanó elemek az élet fontos vagy éppen meghatározó, megdöbbentő tényeit nevezik meg. A költemény csaknem kizárólag nominális mondatok halmozása:

(8) Himnusz

*A víz, a föld, a nap, a felhő!
A bor, a vér, a csók, az álom!
A fű, a kő, a napraforgó!
A reggelek! A naplemenete!
Nádsíp a sás közt! Ébredés!
Bach! Tetem a poprádi úton!
A hajnal, a madarak, a versek!
Halottak! Köd! A tenger ősszel!
A mód, ahogy kezét emelte!
Könnyének íze! Seb a számon!*

(A négy évszak. 19.)

Tagolt tagmondatok halmozásakor a halmozás paralelizmussal fonódik össze: a tagmondatok hasonló szerkezetűek:

(9) *A csoda megnyilatkozási formáit sem könnyű mindig érzékelni: nem jár mindig két lábon, nem lehet lefényképezni, nincsenek telekkönyvi sem anyakönyvi adatai.* (Füves könyv. 157. A csodáról)

A szemantikai összefüggés: a csoda köznapi-fizikai módon nem érzékelhető, ezt részletezik a paraleliztikus tagmondatok; ez a három mondat egység egy tömböt alkot, s kifejtő magyarázó tömbként kapcsolódik a határozott, általános érvényű kijelentést tartalmazó első tagmondathoz.

A Füves könyv 158. számú maximája, A kísértésről című a halmozás szemantikailag és szintaktikailag változatos formáival él:

(10) *A kísértésről*

Valahányszor kishitű leszel munkádban – s milyen gyakran megkísért a fáradtság, a csömör, a céltalanság kínzó érzése! az önvád, hogy ez is csak hiúság,

a homályos vágy, hogy jobb lenne hagyni mindent, csak a legszükségesebb, önfenntartó műveleteket végezni el, olvasni és élni, jeltelenül és nyomtalanul élni és műlni el! – tudnod kell, hogy ez a legsúlyosabb kísértés, mellyel az élet megkínál. Ilyenkor erősnek kell maradni, mint az igazi hősök, mikor lehetetlen feladattal állnak szemközt. Tudnod kell, hogy mindenhez inkább van jogod, mint megszökni a munka elől, melyet kijelölt számodra a végzet.

A szöveg első tagmondatába terjedelmes, több tagmondatból álló rész ékelődik be, különböző grammatikai szinten jelentkező halmazásokkal. A közbeékelte 1–6. tagmondat halmazásai jelzik, hogy milyen sok oldalról veszélyezteti az élet az egyén számára kijelölt feladat elvégzését. *A fáradtság, a csömör, a céltalanság kínos érzése* genitivus obiectivusos szerkezetben az alanyhoz kapcsolódó szinonim birtokos jelzők halmazottak, de halmazott az alany is: *érzése, az önvád*. A továbbiakban a két paralelizált szerkezetű értelmezői mellékmondat közül az első a *hiúság és (homályos) vágy* az állítmányok halmazása, majd kéttagú halmazások következnek a továbbiakban is. Közülük a legfontosabbnak tartott két tényező csak e kontextusban kap szemantikai összefüggést mint az író számára leglényegesebb: *olvasni és élni*.

Hogy a halmazás szövegalkotó elvként mikroszerkezeti egységek között is megjelenik, paralelizmussal társulva, a következő szöveg mutatja:

11) Ég és föld 2001. 7. 1. (Bevezető írás)

(Teljes szöveg)

- ^{1.}*Ég és föld között élek,*
- ^{2.}*van bennem valami halhatatlan és isteni,*
- ^{3.}*de szoktam az orrom is piszkálni,*
- ^{4.}*ha egyedül vagyok a szobában,*
- ^{5.}*lelkemben elfér India minden bölcsessége,*
- ^{6.}*de egyszer pofozkodtam a kávéházban egy részeg iparlovaggal,*
- ^{7.}*órákon át tudom nézni a vizet és a madarak repülését,*
- ^{8.}*de öngyilkossági tervekkel is foglalkoztam már,*
- ^{9.}*mert egy hetilapban pimasz hangon írtak egy könyvemről,*
- ^{10.}*Kung-fu-ce testvére vagyok az emberi dolgok megértésében és a bölcs közönyben,*
- ^{11.}*de nem bírom ki,*
- ^{12.}*ha a hírlapok nem említik meg a jelenvoltak között nevem,*
- ^{13.}*megállok az erdő szélén,*
- ^{14.}*és káprázó szemmel nézem az őszi lombok színeit,*
- ^{15.}*de nem tudok másként érezni a természet iránt,*
- ^{16.}*mint fenntartással és gyanakvással,*
- ^{17.}*hiszek az értelem felsőbbrendű erejében,*
- ^{18.}*s egészen ostoba társaságokban fecsegéssel töltöttem el életem legtöbb estéjét,*
- ^{19.}*hiszek a szerelemben,*

^{20.} *de legtöbbször fizetett nőkkel vagyok csak együtt,*

^{21.} *hiszek az égben és a földben,*

^{22.} *mert ember vagyok, ég és föld között,*

^{23.} *ámen.*

A paralelizmus és az ellentét e költői írás fő jellemzője. Az elvárástörő ellentétek profán mindennapisága stílusosan is szemben áll az őket bevezető tagmondatok komoly emelkedettségével. Minden ilyen két (esetleg három) tagmondatból álló egység egy-egy mikroszerkezeti egységet alkot, egészen a 20. tagmondatig, ezt eddig egy nagy tömbnek tartom, majd egy rövid, de a mindennapi, gyarló emberi vonásokat is beismertető részeket emelkedett lezárás – egy rövid tömb – követi, melynek áhítatához az *ember vagyok* és a lezáró *ámen* erőteljesen hozzájárul...

A fenti elemzések rövid szövegek vagy rövid szövegek részletei. E szövegtípusban különösen fontos a retorizáltság, s elmondható, hogy az adjekciós alakzatok általában, a halmozás alakzatainak különféle típusai jellemzően szövegalakító tényezők a Márai-művekben.

3.4. A körmondat: átmenet a mezoszerkezet felé

A *perihodosz* 'körforgás, fordulat' eredeti értelmében verstani fogalom, a görög-római időmértékes verselésben volt használatos (Szepes–Szerdahelyi 1986: 397).

Valamely mondat szerkezet jelölése is ismeretes az antik retorikák óta a *períódus*, megalapítói az ókori görögök: Traszümachosz, Iszokratész, Démoszthenész (Zolnai 1957: 153), de a vele jelölt fogalom az idők folyamán sokat változott, sőt változatai jöttek létre az így nevezett mondatalakulatnak, fontos vonásai közül azonban vannak állandó közös jegyek. Arisztotelész Rétorikája (magyar nyelven 1982: 193) szerint „Az összefonódott stílus körmondatokból áll, amelynek kezdete van, önmagában befejezett, és terjedelme jól áttekinthető. Ez a forma kellemes és jól megjegyezhető; kellemes, mert ellentéte a határtalannak, és mert a hallgató folyton úgy érzi, hogy felfog valamit, mivel mindig lezár valamit önmagában [...]. Könnyen megjegyezhető [...]. Ez azzal magyarázható, hogy körmondatos stílus ritmikus.” Azt is tartalmazza Arisztotelész Rétorikája, hogy a körmondatnak nem szabad két részre szakadnia. Mai elgondolásunk szerint ezzel szemben a klasszikus körmondat előkészítő előszakaszra és lezáró utószakaszra tagolódik, ez a kettős pillér egyik fő jellemzője. Arisztotelész továbbá a körmondatot többtagú és egyszerű típusba sorolja. A többtagú körmondat is befejezett, tagolt és egy lélegzetre kiejthető mondat, nincs kettévágva, hanem kerek egész. A tagmondat a körmondat két részének egyike.

Roland Barthes szintén (1957: 166–7) a fentiekhez hasonló elemeket tart fontosnak Arisztotelész Rétorikájából, hozzátéve, hogy „geometrikus” szerkezetű a körmondat, s a commák (határok) és colonok (tagmondatok) belső rendszere;

ezek száma vitatott, általában három vagy négy colon kívánatos, oppozícióba állítva.

Ugyancsak Barthes hivatkozik (uo.) Dionysios Halikarnasseusra, aki szerint létezik „dinamikus” szerkesztés is, ez a mondatot mint „mozgástól áthatott” periódust szemléli.

A ritmusosságot tehát lényegesnek tartották az antik szerzők: Cornificius (1987: 229) „összefüggő és ritmosos szóhalmaz”-nak nevezi a körmondatot, mely befejezett gondolatot foglal magába. Szerinte három esetben alkalmazható leghatékonyabban: szentenciában, ellentétben és következtetésben. Az általa felsorakoztatott „körmondatok” típusai két-három tagmondatból állnak, s nem említi ő sem a ma jellemzőnek tartott kettős tagolást.

Quintilianus (1913: II. 267) a szókötés szabályait taglalva beszél a körmondatról, sokféle elnevezését sorakoztatja fel: *ambitus* (körüljárás), *circuitus* (megkerülés), *continuato* (gondolatfűzés), *comprehensio* (összefoglalás), *circumscriptio* (körülderítés). A körmondat kétféle: az egyszerű körmondat, mikor egyetlen gondolatot viszünk végig hosszabb körvonalban, a másik több tagból és szakaszból áll, amelyek mindegyike külön-külön gondolatot foglal magába, mint „*Megjelent a börtönfelügyelő és a praetror hóhéra*”.

Mint a jellemzés és a példa is mutatja, az összetettség itt nem szintaktikai értelemben áll.

Adamik Tamás (1998) számos antik szerzőnek nézetét elemzi. A körmondat elméletének fő kidolgozója Cicero volt; az ő retorikája szerint a körmondatot „a ritmus ragadja, sodorja magával egészen a befejezésig, amikor is nyugvópontra tér”. (140) Cicero a körmondat érzelmi hatására is hivatkozik: bemutató beszédben kell alkalmazni, ebben is igazi helye a befejezésben van, amikor a logikailag megnyert hallgatóságot érzelmileg is meg kell nyerni. A törvényszéki beszédben csak korlátozottan, megfelelő céllal alkalmazható (Adamik Uo.). A cicerói körmondat tehát a szónoklatból, a hangzó beszéd kiművelt fajtájából született. Lívius bonyolultabb mondatai írott nyelvi eredetűek (Zolnai 1957: 154; Petőfi 1979).

Démétriosz (Adamik 1998: 191) a körmondat szerkezetéről azt a máig fontosnak tartott sajátlátást állapítja meg, hogy olykor ellentétben és párhuzamon alapul. Nála már lényegesnek minősül a szerkezet típus (Uo. 202); „a szófűzés fennkölt legyen, valahányszor a bíró nemcsak ismeri az ügyet, hanem a beszéd hatása alatt is áll.” Démétriosz a körmondat három fajtáját különbözteti meg: az elbeszélő körmondatot, ez se nem kötött, se nem laza; a szónoki körmondatot, ez feszes és körkörös, ritmus, taglejtés és „kerek száj” jellemzi; a párbeszédbeli körmondatot, ez oldott és egyszerű.

A fent vázolt antik körmondatleírások a ma meghatározónak tartott jegyekből tehát a befejezettséget, a ritmikusságot, a paralelizmust tartalmazzák, s utalnak stilisztikai tényezőkre is: az érzelmi hatásra, a fennköltiségre. Ueding (1992–2003. 6. 750) és Lausberg (1963: 152) szintén az antik retorikák körmondatfel-

fogásait taglalja, Lausberg szerint a körmondat a próza numerozitásának egyik tényezője.

Elfogadhatjuk a Világirodalmi Lexikon (Szepes–Szerdahelyi 1986: 397) megjegyzését, mely szerint az antik retorikákban a *periodusos* több gondolat teljes kifejtését is jelenti, szabályos, ritmikus elrendezésű többszörös összetett mondatban, de ennek kritériumait nem egységesen és nem határozottan körvonalazták az antik szerzők.

A mai értelemben a körmondat sok tagmondatból álló mondatkonstrukció, szabályos mondatstruktúra. A stilisztikában elterjedt nézet szerint általában magasztos tartalomnak, nagyszerű pátosznak, mély gondolati tartalomnak, szenvedélyes érzéseknek kifejezési eszköze, emelkedett stílusban használatos (Fábián–Szathmári–Terestyéni 1958: 291–293, Szathmári 1961: 467–468, Szathmári 2004: 109–111, MMNyR. II. 449–450). Zolnai Béla szerint is (1957: 160) a klasszikus műveltségű, szimmetriára, mértékre törekvő, a kifejezés emelkedettségét, széles, méltóságteljes menetét ápoló, higgadt pátosszal szónokolni akaró írók művelik elsősorban a szabályos mondatarchitektúrát.

Ellenpélda természetesen akad, főként szatirikus vagy tréfás szándékkal alkotott mondat szerkezetek között (Petőfi: A helység kalapácsa; Arany: A fülemüle); Soltész Katalin (1965: 179) monográfiájában megjegyzi, hogy Babits Mihály A világhosság udvara című, a fővárosi bérházak lichthófját, ezt a „költőietlen tartalmat” írja le klasszikus körmondat (Csak a házmesterné kezdetű mondat).

Ezek természetesen szórványos, műfajfüggő és nem jellemző példák.

Herczeg Gyula azonban (1976: 128–140) vitatja, hogy a körmondat minden típusában magasztos tartalom, szenvedélyes érzés, mély gondolat kifejezője volna. Pázmány Péter egy mondatát részletesen elemezve arra az eredményre jut, hogy éppen a nem nagy horderejű gondolat emelkedik meg a körmondatos szerkesztés által: „az ismétlődések és paralelizmusok révén az egyes szavak, illetve egyes mondatok szemantikai tere nyomatékosítást kap; a szimmetrikusan elhelyezett szó vagy mondat kifejezőbbé, telítettebbé válik.” A körmondat véleménye szerint olyankor kerül előtérbe, amikor történeti, kulturális, ízlésbeli tényezők ösztönzik alkalmazását. De ez nem minden korban magasztos, szenvedélyes tartalmakat jelent.

Maga a forma azonban alkalmas a pátosz érzékeltetésére. Herczeg Gyula a továbbiakban Babits Dante-fordítását vizsgálja, ebben „a tárgyilagos közléshalmaz Dante művészi fogásai következtében [melyeket Babits nagy formai és tartalmi hűséggel ad vissza] erőre kap, tényleg áthatja a sorokat a számkivetett és ghibellinhű, a német császárt kérlelő Dante szenvedélye” (uo.).

Herczeg tanulmányának (1976: 133–135) fontos adata, hogy a XIII. század második felében, főként Itáliában, a városi polgárság mindennapi élete (pénzgazdálkodás, adás-vétel, építkezés) megkívánta az oklevélírás kiterjedését, a jogász értelmiség megerősödését. A hivatalos iratok világhosságot, könnyű áttekinthetőséget követeltek meg, s ehhez alkalmas volt a paraleliztikus csoportosí-

tás. Szerinte tehát a jogi nyelvből került a paraleliztikus, ritmikus mellérendelő összetett mondatos szerkesztés az olasz szépprózába és költői nyelvbe. Dante, Petrarca, Boccaccio is élt vele, magasztos és köznapi tartalmak kifejezésekor egyaránt. A klasszikus mondatkompozíció – mondja – a XVIII–XIX., különösen pedig a XX. században lazul fel. A körmondatnak azonban e korokban is vannak művelői; magyar vonatkozásban főként a XIX. század első felében. Eötvös József ritmikus prózájának lényege – éppen Herczeg Gyula szerint (1953: 165) – az erős kötöttség és a rend, mely a legnagyobb pontossággal szabja meg a mondatrészek elhelyezkedését. Nemesség, méltóság, áradás van a stílusban ezáltal (uo. 179). E tanulmányban Eötvös József írásainak két fő körmondattípusát ismerjük meg: az egyikre a mellérendelés, a paralelizmus, a ritmus, a másakra az alárendelés jellemző: a mellékmondatok megelőzik a főmondatot-főmondatokat. A főmondatokat tartalmazó rész rövidebb.

A magyar stilisztikai és retorikai szakirodalomban 1838-tól ismeretes a *körmondat* szakszó (NyúSz.) a *periodus* magyarítására. A XIX. század elején *kerkeszéd* (Verseghy), *kerekmondat* (Fogarasi) *kerekmondás* (Révai Miklós) változatok születtek. Révai Magyar szép toll című stilisztikájában Szenthe retorikájából vette át ezt a műszót, Eder Zoltán jegyzete szerint (1973: 348). Révai körmondat-értelmezésében „az egybefoglalt részek úgy függenek egymástól, hogy az értelem nem teljes, míg az utolsó rész oda nem járul.” (1972: 57–58). Lehet „magános (simplex)” és „öszvealkotott (composita)”. „Minden öszvealkotott kerekmondás, akármennyi feltételt foglaljon magában, azokat mindég csak két fő részre szakasztja. Az elsőnek neve *megelőző, előljáró, előbbi rész* (protasis, antecedens): a' másodiknak *követő, következő, utóbbi rész* (apodosis, consequens). A fő részek két ponttal osztatnak el egymástól.” (Uo. 58–59).

Ebben a meghatározásban már nem nehéz felismerni a ma használatos szakszavakat: *előszak(asz)*, *utószak(asz)*; ma azonban már „simplex” körmondatot nem tartunk nyilván, amint a XIX–XX. század magyar íróinak gyakorlatában is szabályos szerkezetű többszörösen összetett mondatok a körmondatok.

A körmondat fogalmához Klemm Antal (1928: 618) elengedhetetlen kritériumnak tartotta az arányos szerkesztésen és a „helyes elrendezésen” kívül az előkészítő előszakaszra és a fő gondolatot tartalmazó utószakaszra való tagolódást.

Zolnai Béla nevezetes tanulmánya azonban (1929/1957) a két logikai rész, a „két pillér” jelenlétét elsősorban a klasszikus körmondatra tartotta kötelezőnek, „A klasszikus körmondat [...] előre kész vázat tölt meg élettel [...], mintha egy előre kész formába öntené be a maga mondanivalóját” (Zolnai 1957: 171–2); a mondat súlya arányosan megoszlik a kezdeti és végpont között, „a romantikus formai törekvés a bipolaritást legszívesebben feloldaná” (Uo.). Zolnai szerint a klasszikus körmondat jellemző formája az alárendelés (azaz az utószakasz tartalmazza a főmondat(ka)t); a romantikus tiráda sajátos formája mellérendelés, azaz a halmozás. A paralelizmus természetesen mindkét típus alapvető alakzata.

A klasszikus körmondatban tehát többnyire azonos típusú és arányosan, párhuzamosan szerkesztett mellékmondatok alkotják az előszakaszt, ezek előkészítik a főmondat(ok)ból álló utószakaszt, ez, az utószakasz oldja fel az előszakasz által felkeltett feszültséget, illetve érdeklődést (Petőfi 1979: 582); a berekesztő utószakasz rendszerint rövidebb az előszakasznál, s gyakran csattanó a zárása (Zolnai 1957, Fábíán–Szathmári–Terestyéni 1958, Szathmári 1961).

A romantikus tiráda „nyílt és végtelen”; szinte elvet magától minden konstrukciót (Zolnai 1957: 172), „az egyenrangú részek nagy száma annyira dominál, hogy a logikai szerkezet másodrangúvá lesz” (uo. 165). Mégis van konstrukció, hiszen a mellérendelés, a halmozás, a paralelizmus szerkezetet hoz létre. A kettős pillér általában a romantikus tirádában is felfedezhető, a feszültség azonban nem a csattanóban zárul, hanem a véget érni nem akaró halmozások, részletezések, lírai pátozzsal áradó mondatok, mondat egységek oldják fel.

A barokk körmondatnál kapcsolatban Zolnai Béla nézetét fogadom el. Eszerint nem a kettős pillér ennek az alapszerkezete, hanem az „asszociációs egybekapcsolódás”, melyben a részek szorosan egybefonódnak tartalmuk összetartó ereje folytán (1957: 161–2). Körmondat jellegét az adja – az alá- és mellérendelő kapcsolatok bonyolult szövevényén kívül –, hogy a belső tartalom a mondat végével lezárul (Petőfi 1979: 582).

„A klasszikus körmondat formaváza mintegy előre adva van, és az olvasó látja a célt, amely felé az előkészítő rész törekszik: a befejező rész aztán le is zárja a továbbhaladás útját. A mondat valóban olyan, mint egy zárt, önmagába visszatérő görbe: körmondat, parafrázis” (Zolnai 1957: 160).

A körmondat – mint láttuk – történeti képződmény; továbbá az ókortól napjainkig előfordulnak olyan időszakok, amelyekben különösen kedvelik ezt a retorikus mondat szerkezeti-szövegszerkezeti típust. Joggal nevezhetem szövegszerkezeti jelenségnek is, hiszen az említett retorikai alakzatok nem a mondat egységen belül, hanem a mellérendelő viszonyú mondat egységek vagy mondatömbök között jönnek létre, a mellérendelő összetett mondat pedig már határeset a mondat és a szöveg között (Tolcsvai Nagy 2001: 117); sőt a többszörösen összetett mondatbeli tömbösödés által létrejött logikai szerkezeteket sokszor olyan egységeknek tekinthetjük, amelyek már a szöveg mezoszerkezeti egységei körébe sorolhatók.

Márai Sándor, a rendkívül tudatos stilisztá, írásművészetében a retorizáltság kiteljesítéseként élt a klasszikus kötött mondat szerkezeti formával: a körmondat. Kisprózai művei közül az *Ég és föld* (1942), valamint a *Füves könyv* (1943) tartalmaz körmondatokat, ezekhez fűzök kommentárt a következőkben.

Ha körmondatnak tekintjük a ritmikus, paraleliztikus szerkezetű többszörösen összetett mondatokat, bárha nem „két pilléren” áll is, akkor ennek szép példája az *Ég és föld* bevezető írása (kurzív szedéssel megkülönböztetve a kötet kiadásban a többi szövegtől: a maximáktól és reflexióktól). A teljes szöveg egyetlen, huszonhárom tagmondatból álló mondat (L. 59–60. l.).

A mondat – mondhatjuk: szöveg – fő szervezőereje az ellentét, mert az ember bölcs, hirdeti az értelem felsőbbrendűségét, „halhatatlan és isteni” – azaz alkotásra képes; **de** esendő, kicsinyességektől és hiúságoktól s egyéb gyarlóságtól sem mentes. Az *ég* és a *föld*, melyek közt él, a két pólus szimbóluma. A szöveg (mondat) generikus értelmű, nemcsak az alkotó, a „lírai én”-re érvényes: ilyen az ember.

Az ellentétes értelmű (megszorító, azaz elvárástörő ellentétet tartalmazó) mikroszerkezeti egységek csaknem teljesen ép párhuzamos szerkesztéssel követik egymást, s az elvárástörő ellentétet kifejező egységekhez kapcsolódó mellékmondatok is szabályosan helyezkednek el: 3–4 tagmondat után, a 3–4. tagmondatnak van egy-egy feltételes, hasonlító vagy éppen okhatározói mellékmondata. A mondat szintmélysége tehát csak egy-egy mellékmondatig terjed.

Az ismétlés sajátos változata ad lezárt formát e szövegnek: a *redditio* alakzata mintegy zárójelet képez: *Ég és föld között élek* – kezdi, s *mert ember vagyok ég és föld között*. Ezt a variált ismétlést nyomatékosítja az *amen*, erősítve a szöveg komolyságát, gyengítve az elvárástörő ellentétek helyenként értékmegvonó elemeit, negatív hatását. A tagmondatok kezdetén álló *de* és egyéb kötőszók (*ha, mert, mint* stb.) nem egyszerűen a polysyndeton alakzatát jelentik: a *de* kétszer kapcsolódik *nem* partikulával *de nem* kezdetű tagmondatokat hozva létre: anaphora. Gradatio jelentkezik több mellérendelő szintagmában: *halhatatlan és isteni; – az emberi dolgok megértésében és bölcs közönyben; – fenntartással és gyanakvással*. Az *ég* és a *föld* nyelvtani viszonyítóelemeinek változása: polyptoton; a szintaktikai funkció változását jelenti: *hiszek az égben és a földben; mert ember vagyok, ég és föld között, amen* – zárja a szöveget.

A gazdag retorizáltság, az alakzatok változatos és számos előfordulása nem homályosítja el a szöveg fő szervezőerejét: a párhuzamot és az ellentétet: az ellentétet tartalmazó mikroegységek paralelizisztikus egymásutánját. Czetter Ibo-lya jegyzi meg: „A paralelizisztikus szerkesztés tendenciózus használata [...] erősíti azt a hipotézist, hogy az alkotói magatartás és szemlélet mögött a szimmetrikus, áttekinthető, mégis komplex módon való láttatást lehetővé tevő formák dominálnak” (2001: 21).

A klasszikus körmondat alárendelő változatában a főmondatot vagy főmondatokat, illetve a főmondat(ka)t tartalmazó szerkezeti egységet az utószakasz tartalmazza, ebből áll az utószakasz, ez oldja fel az előszakasz által felkeltett feszültséget, illetve érdeklődést. Az előszakasz tehát mellékmondati szinten helyezkedik el. (Petőfi 1979: 582); az ilyen körmondat „előre kész vázat tölt meg élettal [...], mintha egy előre kész formába öntené be a maga mondanivalóját” (Zolnai 1957: 171–2). A paralelizmus természetesen a klasszikus körmondatnak is alapvető alakzata. Hogy milyen „élettal”, tartalommal tölti meg e vázat a Márai-körmondat, a következőkben látni fogjuk.

Az ilyen mondatok előszakaszai az elemzett Márai-szövegben hasonlító mellékmondatokkal indulnak, ilyen értékű egységet alkotva; generikus tartalmúak, s

az utószakasz a – Márainál gyakori – szentenciózus lezárás, az emberre, az életre, a hivatásra vonatkozó bölcs és emelkedett megállapítás. A klasszikus forma tehát méltó keretet ad az élet nagy kérdéseiről, az élettapasztalatokról, az erkölcsekről, magatartásmintákról szóló tartalmaknak.

Az *Ars poetica* című ciklusnak *Öt sor, tíz sor* című darabjának körmondata paralelizmussal szerkesztett – mellékmondati szintű – mikroegységeiben geminatio érvényesül, az első és másodfokú mellékmondatokban egyaránt. Ezt az előszakaszt tartalmi fokozás is jellemzi, ez a gradatio, climax vezet el az utószakaszhoz, melynek halmozása akár ellentétes értelmű elemeket is sorakoztat egymás után (*figyelni, henyélni*); s az utolsó mellékmondatban kifejezett, az írásra, az élet értelmére vonatkozó tartalom értelmezi a mondat egészét. A főmondat halmozása mintegy az alkotói életforma teljességét tárja fel.

¹S ahogy a rózsák ezreit kell összepréselni Bulgáriában,

²hogy kicsorduljon egyetlen csöpp rózsaoalaj,

³s ahogy feltétlenül kell szeretni,

⁴hogy kibuggyanjon az emberi testből az élet és a halál vallomása, az ondó,

⁵s ahogy teljes fájdalmat kell érezni,

⁶hogy kicsorduljon egyetlen könnyecsepp az emberi szívből és szemekből,

⁷úgy kell élni, várakozni, figyelni, magamba és a világba nézni, olvasni, henyélni, mosolyogni, egyedül dűnnyögni és emlékezni,

⁸hogy megírjam ezt az öt vagy tíz sort.

Az *Ars poetica* című ciklusnak *A repülő* című szövege egyetlen klasszikus körmondat – ha szerkezetét tekintjük; bár – talán mert a hatalmas előszakasz minden érzelmi tartalmat kifejezett, fokozni már nem lehetséges – felkiáltójellel zárul, s az utószakasz új mondatot kezd; szövegtanilag, szerkezetileg mégis egyetlen mondatnak tartom. Szabó Zoltán szerint (1998: 118–9) a romantikus tiráda nemcsak egyetlen sokszorososan összetett mondat, hanem a körmondathoz hasonló, annak szerkezeti formáját követő szövegegység vagy szöveg is lehet; úgy látszik, a klasszikus körmondat kötött formája is megjelenhet két grammatikai mondatra tagolva, melyben az előszakasz voltaképpen önállósult mellékmondat értékű hatalmas tömb.

¹Mint a repülő,

²aki világméretű útja előtt gondosan elhajít mindent,

³ami a gépet terhelné,

⁴nem visz vastag ruhát, meleg, kötött, holmit,

⁵lemond a bőrcsizmáról,

⁶amely talán hasznára lehetne a szibériai mocsarakban,

⁷ahol véletlenül le kell szállnia,

⁸utolsó pillanatban elhajítja a meleg csokoládéval és

citromos paradicsomlével töltött termoszkokat is,
⁹melyek szomját olthatná a sivatagban,
¹⁰eldobja prémsapkáját,
¹¹mely megóvhatná kopasz fejét Grönland jégmezőin a zsábától és a jeges szelek huzatától,
¹²s végül igazán csak egy szál vékony és könnyű ruhát, egy szendvicset, egy korty vizet visz magával –
¹³igen,
¹⁴az utolsó pillanatban előhúzza zsebéből pénztárcáját is,
¹⁵melyben halott apja és kislánya fényképét őrzi,
¹⁶mert a tárca is néhány dekát nyom,
¹⁷s ezért kihajítja a berregő gép ablakán a szerelőnek,
¹⁸s így mindent eldob és itt hagy a földön,
¹⁹s legszívesebben egész meztelenül és felesleges emlékek és halott súlyok nélkül szállna be a gépbe,
²⁰csak hogy mennél több benzint és olajat és mindenféle üzemanyagot vihessen útjára:
²¹s minden csepp vérért szívesen elcserélné benzinre,
²²hogy messzebb és magasabb juthasson!
²³Így él az ember,
²⁴így ír,
²⁵így készül a végső szárnyalásra,
²⁶így dob ki minden fölöslegesét életéből,
²⁷hogy több üzemanyagot vihessen magával,
²⁸s messzebbre jusson.

Az Ég és föld című kötet *Mint márciusban* alcímet hordozó szövege egyetlen körmondatból álló teljes mű. Alárendelő körmondat: a kettőspontot követő utószakasz hordozza a fontos – sőt: magasztos – tartalmat, hitet abban, hogy az emberi világ minden gyalázata mögött mégis „élnek világosabb erők”. A töprengő, moralizáló Márai ezt a reményt nem patetikusan, s nem is teljes határozottsággal fejezi ki: *még mindig* (higgyed), *mégis, mégis* (rávetik világosságukat a fények az emberi világra).

Az előszakasz a körmondatban szokásos halmozást tartalmazza (a 2–3. tagmondat), de legvalószínűbb értelmezése szerint (körmondatban szokatlanul!) az első tagmondatba beleékelődik a 2–4. tagmondat. Az előszakasz szépen kifejtett hasonlat, s már ebben is megjelenik egy generikus értelmű, a „március” hasonlattól magasabb szférába emelt megállapítás: a világ akarata mindig a fény és az élet.

Az utószakaszbeli főmondat – egyben az egész körmondat főmondata – fókusz helyzetben álló mutató névmási határozószava mint utalószó (*úgy*) a *higgyed* igealakokkal együtt tartalomváró, önmagában szemantikailag még nem fejezi

ki a körmondat lényegi tartalmát, ez a 7–9. tagmondatban jelenik meg. A 7–8. tagmondatok mint halmozott mellékmondatok a „fény” létének reményét, majd a 9. tagmondat a „fény” eljövételét hozza magával. A 10. tagmondatban – körmondatban szokatlan módon – redditióként, keretet képezve visszatér a kezdő hasonlat, variált, halmozással bővített ismétlésként, a Márai-mondatszerkesztésre jellemzően lazán hátravetett határozóval: *márciusban*.

- ¹Mint márciusban,
- ²mikor délután négykor még mindig nincs alkonyat,
- ³s a téli homályhoz szokott szemünk megérzi,
- ⁴hogy ez a halvány fény már makacsabb és erőteljesebb,
- ¹a világ már ki tudja fejezni akarátát,
- ⁵ami mindig a fény és az élet:
- ⁶úgy higgyed még mindig,
- ⁷hogy a dögvész és gyalázat mögött élnek világosabb erők,
- ⁸lappangnak fények,
- ⁹melyek egy napon reávetik világosságukat az emberi világra, mégis, mégis,
- ¹⁰mint ez az első, makacs fény, délután négykor, márciusban

A *Füves könyv* 11. számú szövege *A rendszerről, melyet később megismerünk* foglalja magába a *vándor*-hasonlatot, klasszikus körmondat felépítettségében. Másodfokú mellékmondatai paraleliztikusan követik egymást, a halmozás (enumeratio) fokozó értelmű (amplificatio): a harmadik jelzői (esetleg értelmezői) mellékmondat tartalma a leglényegesebb, majd az általános, generikus értelmet a főmondat tömbje (az utószakasz) hordozza. Ez a csattanó s az őt követő mondat mintegy nyugvóponttra juttatja a szöveget, hogy a *vándor*-motívum a következő maximában még teljesebb kifejtést nyerjen (12. *Arról, hogy minden nap tovább kell menned*).

- ¹Mint a vándor,
- ²aki egy bonyolult hegyrendszert ismert meg vándorlásai közben,
- ³s a legmagasabb csúcsokra érve átlátja egy táj szerkezetét,
- ⁴áttekintí a hegycsúcsok összefüggő sorozatának törvényszerűségét,
- ⁵úgy látjuk mi is múló évekkkel a rendszert mindabban,
- ⁶ami történik életünkben és mások életében.

A kötet másik körmondata (139. *Arról, hogy időnként lazítani kell az életen* c. maximában található), a *hajós*-motívumot újítja meg a szövegkezdő körmondatával, melynek előszakaszában két szinten jelentkezik halmozás és fokozás (enumeratio, climax) alakzata: a mellékmondatok között, valamint a 7. tagmondatban. Az utószakaszbeli főmondat (*úgy tudjad te is életed veszélyes és viharos pillanataiban*) szemantikailag kevésbé tartalmas: a *veszélyes és viharos* vissza-

utal, az *úgy* mutató határozószói névmás előreutal az utószakasznak mellékmondataiban hordozott generikus tartalomra. A mondat lendületét itt is elősegítik a fokozó ismétlések.

- ¹Mint a hajós,
- ²kinek hajója nagy viharba jutott,
- ³s egyszerre látja,
- ⁴hogy a vitorlák kötelei megfeszülnek,
- ⁵a nagy vitorlaszárnyak vészesen megdagadnak az orkán tébolyodott leheletétől,
- ⁶a huzalok recsegnek és ropognak,
- ⁷s a düledező és táncoló hajófedélzeten, a bögő és átcsapó hullámok között, imbolyogva, utolsó erejével is a vitorlákhoz és kötelekhez siet,
- ⁸hogy lazítson mindezen:
- ⁹úgy tudjad te is, életed veszélyes és viharos pillanataiban,
- ¹⁰hogy a nagy feszültségeket nem tudod elviselni,
- ¹¹az emberi kapcsolatokon és kapcsolatokon lazítani kell,
- ¹²máskülönben törik és szakad minden.

Erre a klasszikus körmondatra érvényes Zolnai Béla már idézett jellemzése: annál hatásosabb a szerkezet, minél több érdeklődés halmozódik a fordulóra.

Márai Sándor mondat- és szövegszerkesztését arányosságra törekvő szigorú műgond jellemzi. Körmondatai nemcsak a klasszikus forma által megemelt stílus következtében ünnepélyes hatásúak, hanem tartalmuk is emelkedett: az emberi élet vagy az írói alkotás életfontosságú tényezőiről szólnak, szerkezetüktől eltekintve is értéktelítő stílusban.

A bemutatott körmondatok, főleg az elő- és utószakaszra bomló klasszikus körmondatok harmonikusan illeszkednek a tárgyalt művek, ciklusok és kötetek belső felépítéséhez, tudatos stílusalakításához, gondolatvilágához, így ez a mondatforma mint alakzat az ő műveiben kifejezési erény, megfelel a klasszikus retorika illőség (prepon, aptum) követelményének. Amellett olyan motívumokat tartalmaznak, amelyek az egész Márai-életmű meghatározó elemei. A körmondatok – ha mikroegységeknek, esetleg mezoegységeknek tekintjük őket, szerkezetükben megfelelnek a Márai-szövegek más mezo- és makroszerkezeti egységeiben megfigyelhető szövegfelépítésük: érzékelhető, konkrét helyzet, tény a kiindulás, ezt követi a generikus tartalmú, bölcséleti elem, esetleg szentencia. A mondat szerkesztés és a szövegszerkesztés között tehát összhangot ismerhetünk fel.

Az a megállapítás (Zolnai 1957: 159) nem érvényes tehát egész modern, XX. századi irodalmunkra, mely szerint a szélesen ívelő, egymástól messze eső logikai pillérekre épülő mondat szerkezet, ez a „klasszikus nyugalmú mondatkompozíció” csak a romantika előtti racionális korban lehetséges. A körmondat – mint

tudjuk – történeti fejlemény, és vannak korok, amelyek különösen kedvelik, de nemcsak a korszak, hanem a személyiség, a művészi-gondolkodói alkat is megkívánhatja jelenlétét, szemben az élőbeszédszerű, egyszerűbbnek látszó stílus-eszménnyel, illetve az ilyen modorban való mondatszerkesztéssel.

Az elemzettekhez hasonlóan klasszikus, kötött formájú körmondatokat más Márai-művekben egyelőre nem találtam; az Ég és föld bevezető mondatához hasonló sokszorosán összetett mondat azonban mind regényeiben, mind más kisprózai műveiben gyakori. Az Ég és föld és a Fűves könyv műfaji hasonlóságát, s a korszak harmadik, szintén rövid szövegeket tartalmazó kötetének, A négy évszagnak a különbözőségét jelzi ez: az utóbbi mondatszerkezeti-szöveg szerkezeti jellegzetességihez nem tartozik az ilyen szabályos szerkesztettség. A négy évszak – amint a kortárs Illyés Gyula egykorú kritikája megállapította – „költemények prózában” (Illyés 1938: 468–79), az előzőként említett két kötet pedig – a szépirodalomhoz tartozó – elmélkedő, filozófiai írásokat, maximákat, reflexiókat tartalmaz.

4. A MEZOSZERKEZETI SZINT ELEMZÉSE

4.1. Szentenciák és aforizmák szövegbe épülése

(Márai Sándor A négy évszak)

Márai Sándor rövid szövegekből felépülő, mégis egységes alkotásként olvasható-értelmezhető műveiről több tanulmány született az utóbbi években. (Tolcsvai Nagy 1994, Czetter 1998, 1999, V. Raisz 1999, Békési 2000 stb.); itt most az először 1938-ban kiadott A négy évszak című kötet néhány szerkezeti egységét kívánjuk elemezni, olyanokat, amelyeket Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 243–) mezoszerkezeti egységeknek nevez, ezekben a néhány mondatnyi vagy egy bekezdésnyi szövegrész egységeinek viszonya összetett. Az „értelemhálózat egy-egy képült része” a mezoszinthez tartozó egység. Ez a mű is – hasonlóan a később keletkezett Naplókhoz és a Fűves könyvhöz – önállóan és is megálló elemi szövegekből épül egésszé. Jellemző műfaji megoldása ez az írónak, mivel „lát-
nia kell a nagy epikai formák mint diskurzusmódok lassú esztétikai ellehetetlenülését. Nagyvív munkáiban is a kisebb, elemi egységek kapják a fő hangsúlyt, az elemi szöveg egységekből mindig ismétlődő, újrakezdő, gondolatrítmussal szerkesztett művet hozva létre” (Tolcsvai Nagy 1994: 301).

Ha a kötetet a Naplókhoz és a Fűves könyvhöz hasonlítjuk, meg kell állapítanunk, hogy elemi szövegei ugyanúgy nem eseményrögzítő funkciójúak, illetve a mégis érintett események nem a lényegét adják, hanem kiindulásul szolgálnak reflexiók, szentenciák, aforizmák szövegbe épüléséhez, részegységek vagy teljes szövegek lezárásához. A négy évszak külső szerkezeti tagolása – a tizenkét részt a hónapokat jellemző lírai, szubjektív leírások indítják – csak formailag, mondhatni: látszólag bontja időkategórián alapuló nagyobb egységekre a művet: a gondolati tartalmak ritmusát, előbukkanását nem befolyásolja az „idő”, legfeljebb hangulati árnyalást adhat hozzájuk. Mindamelllett A négy évszak szubjektívabb a Fűves könyvnél, s ebben a Naplókhoz áll közelebb.

A pragmatikai szemléletű szövegtan szerint a szövegeknek nem meghatározó sajátosságuk a terjedelem, azaz nem állnak okvetlenül (minimálisan) két, illetve több szövegmondatból, ismerünk (eltérő típusú és funkciójú) egy szövegmondatból álló szövegeket is. Ezek közül a **mondásokat** emelem most ki; a mondások nem referenciálisan, hanem generikusan értelmezhetők, azaz nem konkrét referenciájúak (Kocsány 1996: 38–41). Funkcionális típusaik: megerősítők, cáfolók, újraértékelők, morális közösségi ítéleteket és tapasztalatokat tartalmazók, valamint olyanok, amelyek egyéni vagy közvélekedés alapján jönnek létre. A mondás kategóriájába a szentenciák, közmondások, szállóigék tartoznak (ez

utóbbi két típussal itt nem foglalkozunk). A mondások tehát kisebb beszédművek, zárt egységek. A fentiekén kívül ide sorolnám az önálló irodalmi műfajként számontartható **aforizmát** is. A szentencia és az aforizma elhatárolása nem könnyű, Benedek Marcell irodalmi lexikona is rokon formának tartja a mondás körébe sorolható maximát és az aforizmát (1963: 205). Igaza van Kocsány Piroskának: a szövegtípusjegyek keresése során önkényes, szövegen kívüli tényezők és a szövegben adott kritériumok közötti összefüggés megteremtése tisztázatlan (1986: 31).

Lássuk a magyar szakirodalomban fellelhető kritériumokat, körülírásokat, melyek sokszor nem meghatározás értékűek. A **szentencia** erkölcsi tanulságot, általános igazságot kifejező velős, jeles, bölcs mondás (ÉrtSz. VI: 198, Bakos 1994: 733), eredeti értelmében nem mindig „önálló műfaj, nem is szerves része valamely műnek, hanem olyan kerek mondat, amely tartalmánál és frappáns – de mindig közérthető – nyelvi formájánál fogva valamely irodalmi alkotásból külön kis művé önállósult” (O. Nagy 1992: 259); O. Nagy Gábornak ez a megállapítása alig alkalmas arra, hogy megkülönböztessük a szentenciát a szállóigétől, csak a szállóige közkeletűsége lehet ilyen kritérium. A jeles szerző hozzáteszi továbbá, hogy tágabb értelemben szentenciának nevezhetjük az irodalmi művekben – tehát szövegbe épülve megjelenő – tömören megfogalmazott általános érvényű tételt, gondolatot, tömör megállapítást (O. Nagy 1992: 259–60); a jelen dolgozatban az utóbbi értelemben használjuk a *szentencia* műszót. Szabó–Szörényi szerint (1998: 188) a *sententia* adjekciós retorikai alakzat, teljes mondás, egy mondatban megfogalmazott ítélet, jelmondat, tömör és találó felismerés, amely könnyű megjegyezhetősége és közérthetősége révén szinte kiválik a szövegből, s ornátussá (a nyelvi szépséget szolgáló elemmé) vagy bizonyítékká alakul. Megkülönböztethető a *sententiától* a *locus communis*, azaz a közhely, mely általánosan ismert, vitathatatlan, ezért semmitmondó állítás (uo. 189). Ugyanők ugyanitt az érvelő vagy narratív gondolatmenetet lezáró szentenciát **epiphonémának** nevezik. (A szentencia ilyen elhelyezkedése közismerten nem ritka Márai szövegeiben.)

A szentencia – a műfajként és gondolatalakzatként egyaránt minősíthető – **aforizmával** szoros rokonságban van; az utóbbi „rendkívül tömören, élesen megfogalmazott gondolatalakzat” (Fónagy 1970: 76); epigrammák, életbölcseletet tartalmazó, rendszerint egymondatos szövegek tartoznak ide, azonban ezek egy része szintén nem önálló műként született, hanem nagyobb műből vált ki (uo.), illetve nagyobb mű része. Többféle retorikai alakzat ismerhető fel bennük (szimmetria, antitézis, paradoxon stb.), Benedek Marcell (1963: 19) is kiemeli csattanós vagy paradox formájukat, pregnáns mivoltukat. Tömörségük, általános érvényűségük mellett merész, egyéni látásmód, „belső intenzitás és metaforizáció” (Czetter 1999: 121) jellemzi őket. A szentencia ezeknél (O. Nagy szerint, uo.) „egyszerűbb, világosabb, de laposabb és kevésbé szellemes”. Kristó Nagy (1982: 11) aforizmagyűjteményének bevezetőjében az aforizmajelleget a

frappánságban és a bölcséleti tartalomban látja, a szellemességet, a gondolatoknak önállóan megálló, kerek és egyértelmű rögzítését tartja kritériumnak. Az egyértelműség ez esetben vitatható: az aforizmák éppen irodalmi jellegük folytán lehetővé teszik a befogadónak, hogy többféle – de a szöveg által mégis megengedett – értelmet rendeljen hozzájuk. Kristó Nagy kötete sem tartja kritériumnak az eleve aforizmaként való megjelenést, a kötetében fellelhető idézeteket nagyobb részben hosszabb művekből emelte ki. Formai kritériumként az általa felsoroltak közül a tömörség és az önállóan helytálló kerek megfogalmazás fogadható el.

A szentenciák és az aforizmák ritkán fordulnak elő önálló szöveggként (azaz a nyelvi állomány tagjaként frazeológiai és mondásgyűjteményekben; irodalmi műként aforizma-, maxima- epigrammakötetekben; illetve feliratokként, jelszavakként, mottóként, egy-egy párbeszéd fordulataként stb.), gyakoribb az, hogy szövegbe épülnek be.

A fenti meglehetősen szubjektív, szemantikai és részben formai kritériumok nehezen teszik megkülönböztethetővé a szentenciát és az aforizmát egymástól, belőlük mint lényeges különbséget azt emelném ki, hogy az aforizma egyénibb, önállóbb gondolatiságot hordoz, szellemes, csattanós, sokszor váratlan tartalmú, formailag pedig jellemző alakzatok fordulnak elő benne: szimmetria, antitézis, paradoxon stb. Kocsány Piroska a mondást (tehát a szentenciát is) értékelő ítéletnek tartja, ezek lehetséges értékekről szólnak, azaz rendelkezniük kell egy mintával arra nézve, hogy milyennek kell lennie az adott tárgynak, s általános érvényűnek kell lenniük (1986: 6–7), ugyanitt az aforizmának szemlélődő-ítélkező jellegét tartja lényegesnek (1986: 17). Ezek a tényezők talán lehetőséget adnak arra, hogy azt állítsuk, vizsgált szövegeink egységei nemcsak szentenciákat, hanem aforizmákat is tartalmaznak, sőt egy-két önálló szöveget alkotó aforizmát is lelhetünk a kötetben.

Szövegeinkben gyakran fordul elő **reflexió**, ez főként abban tér el a mondástól, hogy nem okvetlenül általános érvényű megjegyzés, észrevétel, elmélkedés. „Felébredek az idegen szobában, s a változás csodálatos kalandját bámulom, pislogó szemekkel, megrendülten és alázatosan. [A szituáció leírása] *Egy idegen szekrény tud olyan rendkívüli lenni, mint Bagdad.* [Reflexió] *A világ bennünk van.* [Szentencia] Időnként el kell indulni feléje.” (Június 99) Állhat mondás (például szentencia) is reflexióként. Ilyen önironikus szövegben használt szentenciák jelennek meg reflexióként Márai Csutora című „kutyaregényében” (1991: 23–4): „*Kicsiben minden kedves, gondolja a vevő, s a szördarabot óvatosan visszajeti az agyagpadlóra. Kicsiben az ördög is kedves.* De mi lesz, ha felnőtt?”

Lőrinczy Huba (1993: 18) Márai egyes elmélkedéseinek jellemző, de nem kizárólagos struktúráját a következő felépítésűnek látja: tételmondat, majd annak kifejtése, végül frappáns, szentenciózus lezárás. „*Mi az élet értelme?* [Tételmondat] Az évek elhozták a titkot is; egy reggel felébredtem, s megtelt vele az éle-

tem. Most minden egyszerűbb, érdekesebb és reménytelenebb. [Kifejtés] *Az élet értelme az igazság.*” [Szentencia] (Január 7) A szentenciát Tolcsvai Nagy Gábor is (1993: 189) Márai alapvető poétikai eszközének tartja. Az ilyenféle szerkezetű szövegegységek gyakoriak az író cselekményes, fikcionális, tehát kétségtelenül szépprózai műveiben is, ezáltal ezek is megőriznek valamint az értekező, elmélkedő jellegből.

A négy évszak című kötetben – s más Márai-művekben is – feltűnik több, ettől eltérő mezoszerkezeti megoldás, közülük azt a szerkezeti típust szeretném elsőként bemutatni, amelynek már tételmondata is szentencia, a kifejtés után pedig merész aforizma következik, mint az itt idézett, egy bekezdés végéről kiemelt mezoszerkezeti egység: „*A mesterségben kissé elbutul az ember.* [Szentencia] Néha már csak mondatokat és jelzőket lát, érzelmek és igazságok helyett. Meg kell tanulni dadogni. Néha több a dadogás, mint a folyamatos beszéd. [Kifejtés] *Az író, aki csak jó mondatokat tud írni, kissé erkölcsstelen.*” [Aforizma] (Mérleg 11). A csattanós lezárás („*kissé erkölcsstelen*”) az „*érezelmek és igazságok*”, azaz az emberi tartalom fontosságára utal. Márai prózájában ugyan domináns a „jó mondat”, de az emellett megtanult „dadogás” – a tagolatlan, nominális stb. mondatok jelenléte – szintén kimutatott, elemzett sajátossága (Czetter 2000: 233–52).

A Minusz húsz (32–3) című szöveg második bekezdése egy élethelyzet rögzítése után aforizmával folytatódik, majd a reflexiószerű kifejtést egyéni, aforisztikus lezárás követi: „Fogvacogva ülök a szobámban, könyveim között, melyek nem melegítenek többé. *A gondolat ereje tehetetlen a valósággal szemben* [Szentencia] – gondolom. Ezek a gondolatok, a szobámban, a mérsékelt éghajlat termékei. Most, mikor a megegyezés felborult, Goethe a minusz húszfokos hidegben éppen olyan értelmetlen, mint a forró Byron vagy a lobogó Rostand. [Kifejtés] *Az irodalom hőmérséklete 18 °C. E hőfok alatt és fölött senkinek sincs igazi szüksége rá.*” [Aforizma] A megállapítás – nem az adott szöveget, hanem az író gondolatvilágát és a művelt közvélekedést ismerve – váratlan, meglepő, csattanós.

A fenti szöveg(rész) is tartalmazott személyes jellegű bevezetést a generikus értelműnek szánt mondást megelőzően; a következő, egyetlen bekezdésnyi szöveg (Húsvét 76–7) utolsó mondataiban is szubjektív kiegészítés előzi meg és követi a mondásokat. „E napokban féltem, és nem mertem az utcára menni. *A misztériumok nemcsak a szertartásokban élnek.* [Szentencia] »Keresztények, sírjátok« – énekelték a templomokban; s ilyenkor mindig sírnom kellett. Mintha személyes közöm lenne a húsvéthoz, az énekből hozzám is szólna valami végzetes és magánügyszerű. [Kifejtés] *Az emberben van valami isteni anyag, ami nem pusztulhat el, s van benne emberi anyag, mely irtózatossan tud szenvedni.* [Aforizma] Ezt éreztem. Ezért féltem.” Ennek az aforizmának jellemző alakzata a paralelizmus, egyéni jellegét a két megállapítás összekapcsolása adja: a szerkezet megtartásával a tartalmat módosítja (Fónagy é. n. [1999]: 44).

Az egy bekezdés terjedelmű Kölcsönök (126) szentenciája (egyben tételmondata) arra a szövegtani fogalomra utal számunkra, amelyet ma intertextualitásnak nevezünk, s amely tágabb értelemben azt jelenti, hogy – más és más szempontból – minden szöveg kapcsolatban van más, korábbi szövegekkel. „*A világ-irodalom tele van apró, baráti kölcsönökkel.* [Szentencia] Byron adott Puskinnak, Stendhal adott Flaubertnek [!], Baudelaire kölcsönkapott Poe-tól, de azután vissza is adta a kölcsönt, mint ezt Valery nyugtákkal kimutatta. Shakespeare-hez háromszáz éven át úgy jártak apró kölcsönökért az írók, mint egy bankba. Nincs ez másképp. [Kifejtés] *Csak a kontár hiszi, hogy ő és előd nélkül érkezett. Az író alázatos, tudja, hogy személy szerint adósa elődjeinek.* [Aforizma] Goethe aggályosan számon tartotta hitelezőit, s élete végéig törlesztgetett.” A szövegen végigvonul a metaforizálás, azonos jelentésmezőbe tartozó szavak kapnak metaforikus értelmet (*kölcsön, ad, bank, nyugta, adós, törlesztget, hitelező*), s nemcsak az aforizma, hanem a kifejtés is tartalmaz paralelizmust, gradációt és antitezist, bár ezt, az ellentétet kötőszó nem mindig jelzi. A *kontár* és az *író* ellentéte, szembeállításuk azonban szemebetűnő. A személycsere nem nyelvtani személyre vonatkozik, úgy itt gondolati párhuzamról beszélhetünk (Fónagy é. n. [1999]: 44). A szöveget nem generikus, hanem ismét egyedi értelmű közlés zárja, ám ez is csattanós.

A következő szerkezeti típus nem indul általános érvényű tételmondatral. A generikus értelmet a záró szentencia vagy aforizma hordozza. „Igen, az igazságot ír le, hűségesen; de közben tudjad, hogy nem is ez a tárgyi hűség a legfontosabb. *Ne a tárgyhoz maradj hűséges, inkább kérlelhetetlenül önmagadhoz*” (Közbeszólás 185). E rövid szöveg (így egész, ahogy idéztem) olyan, mintha folytatna egy gondolatmenetet, s a záró szentencia megerősít egy közkeletű (*légy hű önmagadhoz*), s cáfol egy a gyakorlati életben fontos, de a művész számára nem föltétlenül követendő igazságot (*a tárgyhoz való hűséget*).

Műveltség című tizenkét soros írása (204) személyes tapasztalatait tartalmazza tizenegy sorban; részletezése azonos szerkezetű, szerkezeti párhuzam, paralel, voltaképpen szintagmatag értékű, a főmondatokhoz lazán kapcsolódó – a régebbi nyelvtanok szerint tekintethatározóinak minősített – elől álló mellékmondatokból és tartalmaz főmondatokból álló szövegrész, az iskolában és azon túl megszerezhető „általános műveltség” elemeit írja le (*Ami az évszámokat illeti ...; Ami a műveltséget illeti ...; Ami az igazságot illeti ...* – természetesen mindezt újra kell értékelnünk, utána kell nézni, újra meg kell szerezni a főmondatok tartalma szerint). A szellemes záró mondat, az aforizma erőteljes és igaz paradoxon, akár a címhez, akár a művelt ember fogalmához viszonyítjuk. „*A művelt ember csakugyan az, aki tudja, hogy alig tud többet a semminél, s van még ereje hozzá, hogy műveletlensége fölött mindennap újra kétségbeessen*”.

Pillanatnyi élmény írói rögzítése is elvezet az aforizmához: „Írógépet hoztam magammal, de itt, a szállodában, ahol minden gyáva nesz és zöreje áthallatszik a papírfalakon, szégyellek írni, félek, meghallják. *Csak a mű közügy. Az írás ma-*

gánügy.” (Magánügy 162) A két paralel mondat antitézisben (szembeállító ellentét) alkot egy aforizmát. (Gondolati párhuzam)

Az író a világirodalom legnagyobbjaként tisztelte Goethét, az ő idézett megjegyzését szintén párhuzamos szerkesztéssel írja át ellentétes értelművé s teszi az egyénre vonatkozó megnyilatkozást aforizmává (Byron 120): „Goethe azt mondta róla: »Csak akkor nagy, ha költ, mihelyt gondolkozik, gyerekes.«

S nem mondta tovább, amit érzett: »Az igazi zseni tud gyermeces lenni, mikor költ, s akkor nagy, mikor gondolkozik.«

Az aforizma reflexió lezárásaként teljeseedik ki az *Uszoda* (109) című rövid szövegben. A konkrét helyzetet csak a cím idézi, a szöveg már (felidézett vagy valódi) látvány nyomán kialakult gondolatokkal indul, s paralelizmusok, gradációk és erőteljes ironia után jut el az egyéni, elgondolkoztató zárásig: „*A hatóságilag engedélyezett meztelenség mögött, a vízben és fényben áztatott pucér tagok mögött dereng egy másik meztelenség, melynek nem volt célja az »egészség«, sem a »testkultúra«, még a érzékiség sem volt célja. Ez a másik meztelenség, a paradicsomi, emlékszerűen villan fel a levetkőzött testek láttára.*

A bűnbeesés – most már emlékezem – *nem a meztelenséggel kezdődött, hanem az öltözködéssel.*” (Paradoxon)

A *Toll* című, két bekezdésnyi szöveg (90) nem szentenciaszerű, azaz nem generikus érvényű mondatokkal indul, harmadik és negyedik mondata azonban már szentencia. „*Mindent, ami fontos számomra, tollal írok.* [Nem generikus értelmű tételmondat] De aztán le kell gépelni, mert írásom olvashatatlan. *Az irodalom nemcsak ihlet és önkívület, hanem kisipar is. Aki ezt nem tudja, vagy tagadja, nyafka műkedvelő.*” Az új tollban való gyönyörködés, az új „műszer” birtoklásának öröme – ez a második bekezdésbeli (egyidejűleg vagy korábban átélt) élethelyzet – reflexiót vált ki „*Van valami emberi a tollban, mint egy érzékszervben; valami ősi, kezdetleges és tökéletes.*” Ezt követi a kétmondatos, paralelizmussal (szerkezeti párhuzam) és antitézissel (szembeállítás) alkotott aforizma: „*Amit tollal írsz, azt szíveddel és jellemeddel írod. Amit géppel írsz, azt csak szándékkal írod.*”

A kötetbeli egymondatos aforizmák is jellegzetes retorikai alakzatokat hordoznak. A *Feladat* (193) című szöveg szintén paralelizmus és antitézis érvényesítésével alkot egy aforizmát: „*Úgy észlelni a világot, mintha egyszer már láttad volna, s úgy beszélni róla, mintha előtted soha senki nem látta volna még.*” A *Bátorság* (69) ellenben nem az írói feladatról szól: az egyéniség kifejtése, Márai egyik legfontosabb gondolata a témája: „*Csak a hős tudja világgá hallgatni azt, ami benne tiltakozás és igazság.*” A *világgá hallgatni* paradoxon adja általános érvényűnek szánt tartalma mellett az aforizma sajátos egyéni arculatát. E két szöveget önállósága, szövegbe nem szerkesztettsége is tipikus aforizmává teszi.

Bár szövegegységeimet, illetve szövegeimet – egy kivétellel – A négy évszak című kötetből idéztem, nem e kötet elemzését tűztem ki feladatombul, zárásul

mégis megjegyzem, hogy az idézett szövegek is a Márai-életmű egységességét igazolják, s nemcsak szövegszerkezeti megoldásait, irányzati besorolhatóságát (Szabó 2000: 201–9) tekintve. Bizonyára nem véletlen, hogy a 30-as éveiben járó írónak ugyanúgy az irodalomról, az írásról, az író felelősségéről, az emberi minőségről, etikai kérdésekről való elmélkedés a legjellemzőbb témája, mint később sok évtizeden át a Naplókban megnyilatkozó Márai Sándornak.

4.2. Szövegszerkezeti egységek logikai kapcsolásai és tömbösödése

A szöveg szerkezeti egységeit vizsgáljuk meg néhány Márai-szövegen, a megjelölt kötetekből válogatva.

Ég és föld. A demokrácia. (11. 1.)

A ¹Meghallgattam e mérges demokratát, aki bombát, kénkövet, poklot és a hét egyiptomi csapást kívánta a parancsuralmaknak, ²s ezt gondoltam: /

BI – ¹Igen, a demokrácia végül győzni fog, / ²de nem így s főként nem ilyen eszközökkel, mint e mérges és kétségbeesett demokrata hiszi. / ³A demokrácia nem győzhet valamilyen történelmi pillanatban, csatatéren, kiáltók bűgása a és zászlók lobogása közepette, mikor százmillió zsarnok hullája hever a harcmezőkön, s a diadalmas, a jó, a hibátlan és tökéletes Demokrácia rohamcsapatai díszlépésben elvonulnak a hullák fölött. / ⁴Így, csak így nem győzhet a demokrácia. /

BII. – ¹De győzni fog, észrevétlenül, bennem és benned. /

²Majd, ha mind műveltebbek, tehát emberebbek leszünk, ha mind tájékozottabbak, tehát jobbak leszünk, türelmesebbek, tehát férfiasabbak leszünk – mert az önkény mindig idegbajos és nőies –, majd akkor győz a demokrácia. ³Mikor? Kedden? Vagy szombaton? ⁴Nem hiszem. / ⁵A végső győzelmeket nem adják ilyen olcsón és pontosan.

A szöveg jól elhatárolható két egységre tagolódik; ezeket makroszerkezeti egységeknek tartom (A – B). Az első egység (fiktív?) idéző mondat; ezt követi a második makroszerkezeti egység: a demokrácia győzni fog. Ez azonban két mezoegységre bomlik (B₁ – B₂), s ezek elvárástörő ellentétben egymással forrnak makroszerkezeti egységgé; más szemlélettel minősítve: tömbbé. Az egység két mikroszerkezeti egységből áll, azaz tagolódik tovább: a „mérges demokrata” – „s ezt gondoltam”: (a szűkebb értelemben vett idéző mondat)

[(A) – (BI. → BII.)]

A mezoszerkezeti egységek mikroegységei; logikai viszonyuk jelölésével

[(A 1 – 2)] – [BI. (1 → 2 ← 3) ← (4)] → [B II. (1 – 2 – 3 – 4) ← (5)]

A mikroegységek terjedelme és szerkezete nagyon eltérő. A bevezetésnek is tekinthető első szerkezeti egység első szövegmondatbeli mellékmondat ironikus halmozása: (a mérges demokrata) *bombát, kénkövet, poklot és a két egyiptomi*

csapást (kívánta a parancsuralomnak). Szemantikai kapcsolatuk: egy jelentésmezőbe tartoznak.

A szöveg iróniája nem a demokráciára, hanem annak erőszakos megvalósítására irányul.

A második bekezdésbeli második mondategységének halmozásai is ezt igazolják. E halmozások nem korlátozódnak a mellérendelő szintagmatagokra, hanem tagmondati szinten is megjelennek.

A bekezdést határozott kijelentés zárja: *Így, csak így nem* győzhet a demokrácia.

De győzni fog... Ennek feltételei nem szokványos a párok összekapcsolása által párhuzamos halmozásokban fejeződtek ki (*műveltebbek, tehát emberebbek, tájékozottabbak, tehát jobbak, türelmesebbek, tehát férfiasabbak leszünk*). Egy mikroegységnek tartom a mondatzáró írásjelekkel széttagolt *Mikor? Kedden? Vagy szombaton?* retorikus kérdéseket.

A szöveg szentenciózus kijelentéssel zárul, s ezt nemcsak a bekezdés, hanem az egész szöveg integráló erejű mondatának tarthatjuk: *A végső győzelmeket nem adják ilyen olcsón és pontosan.*

Ég és föld. A dóm. (15. l.)

A ¹*Az ember sokáig műemléknek tekinti a dómokat.* / ²*Jár csipkeíveik alatt, szentségtartókat bámul, faragott padokat, műkincseket.* ³*Mindezt udvariasan, esetleg lelkesen.* ⁴*Igen, a firenzei dóm.* ⁵*A chartres-i.* ⁶*A párizsi.* ⁷*A kassai.*

B ¹*De aztán behavaz szomorúságával, tapasztalatával és reménytelenségével az élet.* / ²*S egy napon irigyelni kezdjük az öregeket, a vén embereket, toprongyos asszonyokat,* ³*akik – Firenzében, Chartres-ban, Párizsban vagy Kassán – imádkozni vagy szunyókálni, vagy csak emlékezni járnak a dóm félhomályába,* ⁴*s fogalmuk sincs a műkincsekről,* ⁵*melyek előtt térdepelnek.* / ⁵*Ezek számára épült a dóm.* ⁶*Az ő tudatlanságuk a dóm igazi értelme.*

Két makroszerkezeti egysége közt ellentét feszül; ez az ellentét többféle-képpen értelmezhető:

Szembeállítás: a dóm mint a művészi alkotás remeke →←
a dóm mint a naiv vallásos áhítat helye.

Valószínűbb azonban az elvárástörő ellentétként való értelmezés; eszerint:

Az ember csodálja a dómokat mint művészi alkotásokat, műemlékeket, de miután csalódott lesz, tapasztalt és reménytelen az életben, irigyelni kezdi azokat, akik „imádkozni vagy szunyókálni vagy csak emlékezni” járnak a dómba. „Az ő tudatlanságuk a dóm igazi értelme.”

Az első makroszerkezeti egység nem tagolódik mezoegységekre, két mikroegységként értelmezem:

A [(1) ← (2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7)]

A második mikroegység nominális mondatai (4–7. mondat) a halmozás retorikai alakzatai egyben.

A második makroszerkezeti egység három mikroegységből áll:

B (1) – (2 – 3 – 4) – (5 ← 6)

A szöveg integráló erejű mondata az utolsó mondat. (6.)

A négy évszak. 29. l.

Ünnep

A *Az ünnepeket nálunk otthon, gyermekkoromban, nemcsak annak rendje és módja szerint ünnepelték meg, hanem kissé túlságosan is, mindent megtévezve és megcukrozva, színesen és gazdagon.* / **B** *Talán ezért félek most már minden ünneptől, melyekre mód és rend nélkül készülök, s végül mindig úgy érzem, keveset adtam, vagy keveset kaptam: az a szívdobogató várakozás, mely minden élmény, igen, az élet alján parázslott, ma sem hunyt ki egészen, s ünnep múltával leverten észlelem, hogy valami nem történt úgy, ahogy kellett volna.* / **C** *S az ajándékot, ezt az egész életet, szeretném visszavinni és becserélni.*

Az **Ünnep** című szöveg szerkezete – a három mondategész – három mikroszerkezeti egység is egyben, de az első és második mondategész egy tömböt (mezoszerkezeti egységet) alkot a harmadik mondategésszel szemben.

[(A → B) – (C)]

Az első mondategészbeli pazar halmozás a gyermekkori „otthoni” ünnepek hangulatát és gazdagságát idézi fel. Ez a szövegmondat szerkezet szerint egyszerű, s két szerkezeti megoldása folytán hosszú mondat: a kettős összekapcsolt határozós szerkezet (*nálunk otthon, gyermekkoromban*) pontos körülmény-megjelölése után halmozás következik, mégpedig egy ellentétesen hozzátoldó szintagmacsoport (*nemcsak annak rendje és módja szerint ünnepelték meg, hanem kissé túlságosan is*), majd kettős csoportosításban részletezi a *túlságosan* értelmét: *mindezt megtévezve és megcukrozva, színesen és gazdagon*. A hosszú mondat tehát nem szimultán mondat, nem „balra bővülő”, hanem halmozása folytán válik hosszúvá. Szemantikai tagoltsága világos értelmezhetőségét segíti.

Második mondata rövid (1–6 szóból álló) tagmondatokból álló, 11 tagmondatos többszörösen összetett mondat, két helyen közbeékeléssel. Sem a sokszoros összetétel, sem a közbeékelések nem zavarják a mondat könnyű értelmezését: ¹*Talán ezért félek most már minden ünneptől,* / ²*melyekre mód és rend nélkül készülök,* / ³*s végül mindig úgy érzem,* / ⁴*keveset adtam,* / ⁵*vagy keveset kaptam:* / ⁶*az a szívdobogató várakozás,* / ⁷*mely minden élmény,* / ⁸*igen,* / ⁷*az élet alján parázslott,* / ⁶*ma sem hunyt ki egészen,* / ⁹*s ünnep múltával leverten észlelem,* / ¹⁰*hogy valami nem történt úgy,* / ¹¹*ahogy kellett volna.* E két mondat együtt egy tömb (mezoszerkezeti egység).

A cím és a fent elemzett két szövegmondat után azonban észre kell vennünk, hogy a szöveg allegorikus értelmű: befejező mondata (harmadik mikroszerkezeti, s egyben második mezoszerkezeti egység) a következő: *S az ajándékot, ez az egész életet, szeretném visszavinni és becserélni.*

Az *ajándék*, a *visszavinni és becserélni* az ünnep szemantikai mezőjébe tartozik, de metaforikus, sőt allegorikus értelmet kap a szövegben (*ajándék* – ’élet’).

Arra gondolhatunk, hogy az ilyenféle szövegszerkesztés Márai kisprózáján kívül regényeiben és fellelhető: részletező, gazdag indítás, majd drámaian rövid kifejelet. A Válás Budán című regénnyel kapcsolatban – kritikai megjegyzésként – már első megjelenése után felismerte Kardos László a mű szerkezetében a következőt: „Érzésem szerint a regény túl van alapozva. A könyv első fele olyan hatalmas méretű, egész felületén tékozló fényekkel kivilágított jellemrajz, szónak és gondolatnak oly nábobai túlsága, oly igényes tömege, a társadalom és az egyén viszonyába ázott csatornáknak oly gazdag labirintusa, vakmerő és mégis egyensúlyos reflexióknak oly dús hálózata, hogy végül fölöslegesen soknak érezzük ezt a pazar készülődést”. (Kardos László 1936/1987.)

Valóban negatívum-e ez a szövegszerkesztési eljárás – akár rövid, akár „hosszú” szövegről, azaz nagyepikáról van szó – nem feladatom eldönteni, inkább a szerző egyéni szövegépítési sajátóságaként minősítem.

Japán gyöngy. (A négy évszak 90. l.)

A kagylót felnyitják, a csigát megsebzik, szemcsét helyeznek nyálkás anyagába, s visszadobják a tengerbe. A sértett állat kínjában alkotni kezd: gyöngyöt alkot. Ez a japán gyöngy.

A legtöbb művész is ilyen sértett állat. Idegen anyag hull lelkébe, mesterséges izgatásra kezd alkotni. Amit így teremt, anyagra és szerkezetre egészen olyan, mint az igazi. Csak eredete más. Igazgyöngyöt önmagából, mesterséges beavatkozás nélkül csak a kivételes és választott példány tud kitermelni. Ez a legritkább, legértékesebb tünemény. De a különbséget csak a szakember érzékeli.

A szövegszerkesztésben nemcsak a grammatikai, hanem a szemantikai párhuzam is kohéziós erő lehet. A *Japán gyöngy* képi indulása – a „japán gyöngy” – a gyöngykagyló mesterséges megsebzésével a „sértett állat” szervezetében kialakuló gyöngy – a művészi alkotás metaforája, az olyan művészi alkotásé, amely „mesterséges izgatásra” a művész lelkébe hatolt „idegen anyag” hatására jön létre. A „legritkább, legértékesebb tünemény”, ha önmagából, mesterséges beavatkozás nélkül hozza létre a kivételes tehetségű művész az „igazi” művet.

A szöveg két bekezdése közül az első egyetlen mikroszerkezeti egység: tagmondатаi és mondatai csaknem kizárólag egyszerű, kapcsolatos viszonyban vannak, egymással szemantikailag függenek össze.

A második bekezdés – miután azonosítja szövege a metafora két elemét – első mezoszerkezeti egysége magyarázó, majd ellentétes viszonyú tagokból kialakuló konstrukciótípus:

A legtöbb művész is ilyen sértett állat. [azaz] Idegen anyag a lelkébe, mesterséges izgatásra kezd alkotni. Amit így teremt, anyagra és szerkezetre egészen olyan, mint az igazi. [De] Csak eredete más.

A bekezdés második mezoszerkezeti egysége visszatér a *gyöngy* metaforához; e két mondategésszel fejezi ki a szöveg lényegét: *Igazgyöngyöt önmagából mesterséges beavatkozás nélkül csak a kivételes és választott példány tud alkotni. Ez a legritkább, legértékesebb tünemény.*

Az *igazgyöngy* 'remekmű' metafora minősít, jellemez; a szöveg utolsó mondatát a metafora mindkét elemére: a gyöngyre és a műalkotásra egyaránt értjük; természetesen ténylegesen a műalkotásra vonatkozik, a *gyöngyre* való utalás csak a stilisztikailag itt feltűnő *szakember* szó idézi fel.

A négy évszak. Január. *A sors elé* (9. 1.)

Ó, az ostobák, akik nem hisznek a sorsban! Nem tudják, hogy hiába minden ármány, szándék és ügyeskedés, az élet napsütötte tájképe egy alkonyaton megtelik árnyakkal; ami tegnap szabályos formában állott össze kezéd alatt, ma szétesik, hulladékszerűen, ami tegnap eleven érzés volt és forró kapcsolat, ma nyúlós ragadék és teher, ami tegnap lendület volt, reggelre bicegő kullogás! / Tudni a sorsról, mint az élet ütemének ellensúlyáról! Az félelmes és szédüléssel telített pillanat, mikor az élet egyensúlya felborul, „ok” és „hiba” nélkül, s nem marad más körülötted, csak füstölgő romhalmaz, s fejed fölött a szürke ég és a néma istenek! / Hová sietsz ily dölyfösen és délcegen, oktan? Hajolj meg, és feleid csendesén: „A sors elé, a sors elé.”

A szöveg igazi bölcséleti költemény – prózában –, nem is versszerűen van tördelve, hanem folyamatosan, sőt egyetlen bekezdésbe. Hét mondategésze közül négy felkiáltó – Márainál szokatlan módon – erős bennük az emotív funkció, de szerkezetük nagyon különböző. Az ötödik mondat retorikai kérdés: felszólító (tiltó) illokúciójú, eltérően kérdő formájától, azaz ez is emotív tartalmú. Felszólító – tanácsoló – a hatodik mondat, s ezt követi a hetedik: a cím kettőzött, idézetként való ismétlése: „*A sors elé, a sors elé.*”

A mondatokra tagolás azonban nem jelenti egyben a szerkezeti egységekre tagolás ilyen módját. A *sorsot* azonosítja „*az élet ütemének egyensúlyá*”-val, ez a metafora a szöveg szervezőelve, az ezt tartalmazó mondat a szöveg közepén (3. mondat) jelenik meg.

Az első mezoegység:

Az első mondat főmondata – egy *Ó* indulatszó, mondatszó után – *az ostobák* elliptikus tagmondatként realizálódik, valójában ez a felkiáltó értelmű egység; mellékmondata értelmezi az *ostoba* minősítést: *akik nem hisznek a sorsban!* További kifejtés és értelmezés egy kilenc tagmondatos – erősen retorizált – ugyancsak felkiáltó mondattal folytatódik.

A retorizáltságának egyik megvalósulása a halmozás: (*hiába minden*) *ármány, szándék és ügyeskedés* antiklimax, majd klimax; a tagok nem szinonimák, még nem is hiponimák-hiperonimák. Halmozás következik be ismétléssel és paralelizmussal a 4–9. tagmondatban, a 4–5, a 6–7, a 8–9. egy-egy mellékmondat-főmondat párt alkot (ebben a sorrendben); a mellékmondatok mindegyike *ami tegnap* vonatkozó névmás + határozószó szókapcsolattal kezdődik: ez az anafora retorikai alakzata.

A második mezoegység: a 3. mondategésszel indul.

A negyedik mondategész főmondata biztosítja e mondat felkiáltó jellegét, hiányos mivoltával: *Az a félelmes és szédüléssel telített pillanat...* Mellékmondata-

iban a halmozás a „sors” bekövetkezése (azaz az élet szokásos folyása felbomlásának félelmes pillanata) ismét nem szinonim három szószerkezet(csoport) halmozásával kap megjelenítését: *füstölgő romhalmaz, a fejed fölött a szürke ég és a néma istenek*. Ezek szemantikai kapcsolata erre a szövegre korlátozódik, azaz egy asszociációs mezőbe tartozásnak minősíthető.

A harmadik mezoegység retorikai kérdése felszólító-figyelmeztető, tanácsoló modalitású; ezt követi a felszólító, de írásjellel nem nyomatékosított mondat; majd a befejező idézet megrázó voltát erősíti az ismétlés: *A sors elé, a sors elé*.

A szöveg művészségét természetesen nemcsak fent vázolt tudatos szerkesztés és retorizáltság jelenti. Kontextusát tágabban és szűkebben is áttekinthetjük. Tágabban: mindhárom kötet bölcselkedő-elmélkedő, filozofikus tartalmú, s – sztoikus filozófus példaképeit követve – szkeptikus. Közvetlen szövegkontextusa: A négy évszak *Január* ciklusának harmadik darabja; e ciklus bevezető szövegének „*Valamilyen nagyon finom halálfélelem van az öröm alján.*” Majd: „*Vegyél karjaidba, Idő, úsztass a végtelenség partjain. Már nem félek ölelésedtől. Nyitott szemmel fogadom, nem boldogan, nem boldogtalanul.*” Az élet végső kérdései, eltérő képi megoldásokkal. A szerző életrajzi háttérével nem magyarázható ez a szkepticismus – a negyvenes éveiben van ekkor – egyéniségével azonban igen.

Füves könyv. A világról. 201. (137. l.)

És ne feledd soha, hogy a világ fia is voltál. Rokona a négeknek és a csillagoknak, a hüllőknek és Leonardo da Vincinek, a Golf-áramnak és a maláj nőknek, a földrengésnek és Lao-cénak. Mindehhez közös volt, egy anyagból vagytok, egy lélek teremtett, ugyanaz a lélek fogad vissza. Ez egészen biztos.

Ez a maxima a Füves könyv utolsó előtti darabja. Közvetlen kontextusa tehát a szerző által leglényegesebb fogalmak bölcséleti kifejtése: A hazáról (200) és az Önmagamról (202) című szövegek között áll. Közvetlenül A hazáról című maximához kapcsolódik. „*A világnak nincsen semmiféle értelme számodra hazád nélkül.*” – írja az előző maxima. Ehhez kapcsolódik tehát a szöveg, az és kötőszóval. Ez azonban nemcsak a közvetlen kapcsolódást jelenti, hanem a kötet egészébe is odaillosztását, sőt Márai gondolatvilágát jellemzi.

A második mondatbeli mellérendelő szintagmák paraleliztikus halmozása nem hordoz ellentétet, nem rokon értelmű párok, nem is egy szemantikai mezőbe tartozók, hanem egymástól szemantikailag egészen távol álló fogalmak hordozói az és kötőszóval összekapcsolt párok. Ez a szemantikai távolság jelzi a mindenséget. Az *egy anyagból vagytok, egy lélek teremtett* paralelizmusa az *anyag és lélek* generikus összefüggésére utal.

A minden fogalmának ilyen szerkezetű kifejezése A négy évszak *Doping* (9–10. l.) című szövegében is szövegmeghatározó és stílusmeghatározó tényező:

Csak ne hidd, hogy ez az engedelmesség neked szól. Sajnálalak, mikor engedelmességek. Sajnálalak, mert te is, mint az egész világ, mint a ciprusok és a

Vezűv, mint a bódulat az aszpirin, mint a haldoklók vagy az eső, mindez csak doping számomra, mesterséges anyag, mellyel örök versenyre készülök.

Stilisztikai minőségként feltűnő a fenti idézetben a hasonlító – mellérendelő: kapcsolatos vagy választó viszonyú – szintagmák párhuzama, ezen belül a kapcsolt tagok többsége csak az adott szituációban van egymással összefüggésben.

Az ismétlés paralelizmussal és anaforával együttesen – összetett mondatokon belül és összetett mondatokon túl – alkot alakzategyüttest a szöveg mezo- és mikroszintjein (Kassa, A négy évszak 57. l.) a következő szövegrészletben:

Valami folyton kiabál bennem, ha Kassára gondolok. Ezt kiabálja: „Adjátok vissza. Adjátok vissza a házat, ahol születtem, azt a másikat, ahol nevelkedtem, adjátok vissza a sírjaimat, emlékeimet, a gyermekkor ablakait és kapualjait, a Rétet és a Lócsei Házat, a Dóm északi kapuját és az egészet, Rákóczival együtt, adjátok vissza, mert különben nincs értelme semminek. Adjátok vissza, mert az enyém, mert nem lehet lemondani róla. Adjátok vissza, mert mindent megértetek, az elkeseredés dühét is. Ott akarok meghalni, ahol a város kezdődik, ahol halottaim fekszenek a dombok gödreiben, ahol emlékeim pihennek a szobákban. Adjátok vissza, amíg szépen mondom.”

Az elveszett Paradicsom (A négy évszak 138. l.) címével a Bibliára és Miltonra utal a szerző, ez az intertextualitás emelkedetté teszi a szöveget.

Néhány napra hazautazott szülővárosába, s kétségbeesve tért meg onnan. Kérdéseimre nem tudott válaszolni. Bántották otthon? Nem bántották. Valaki meghalt? Nem halt meg senki. Lebontottak egy ismerős házat? Nem, minden ház a helyén maradt.

Nem tudott válaszolni, s fátyolos szemekkel járkált, panaszos hangon felelgett. Úgy viselkedett, mint akit útközben megloptak. Nem mondta: „valami hiányzik”, nem nyafogott; csak hazátlan volt és kétségbeesett. Valami hiányzott szülővárosából, s hiába rakosgattuk az emlék és az utazás cserepeit. Valami eltört vagy meghalt odahaza. Valaki járt a Paradicsomban, valaki idegen. Azt mondta, nem akar többé hazamenni.

Nem tudtam megvigasztalni, mert otthon és haza csak egy van; s ha elvész, nem lehet újat adni helyette. Hívtam Párizsba, a tenger mellé; de fejét csóválta, komolyan és felháborodva. Ebédnél is úgy ült, csukott szemekkel, a szék támlájára lehulló karokkal, mint Milton, mikor diktál.

Ez az intertextualitás nemcsak a címben jelenik meg: *Valami eltört vagy meghalt odahaza... Valaki járt a paradicsomban, valaki idegen. Azt mondta, nem akar többé hazamenni.*

A szövegbeli paralelizmus a kérdés-felelet párokban (mikroszerkezeti egységek) nyilvánul meg: *Néhány napra hazautazott szülővárosába, s kétségbeesve tért meg onnan. Kérdéseimre nem tudott válaszolni. Bántották otthon? Valaki meghalt? Nem halt meg senki. Lebontottak egy ismerős házat? Nem, minden ház a helyén maradt.* A válaszokat indító tagadószók anaforát alkotnak.

A variált ismétlés alkot érdekes paralelizmust a következő (teljes egészében idézett) szövegben (Ezek az esték. A négy évszak. 169. l.)

Ezek az esték, mikor a kutyám úgy jár körülöttem, mintha közeli halálokat érezné. Gyanakodva nézem. Leveleket, iratokat rendezek. Nem tudok semmit. Ez a tájékozatlanság megnyugtat. De a kutya nyugtalan. Gyanakodva néz. Aztán lefekszik a kályha elé, tehetetlen mozdulattal, mint aki megértett és belenyugodott.

Az első – nominális, hiányos (állítmány nélküli) mondatból induló – mikro-szerkezeti egység bevezető helyzetjelölő funkciójú. A paralelizmus a 2. és a 3. mikroszerkezeti egység viszonylatában érvényesül.

A paralelizmus anaforikus ismétléssel kombinálva gyakori A négy évszak szövegeiben; Ilyen a Szeptember 27. című is: *...nem érzek semmiféle „ősi bánat”-ot. Örülök, hogy nem hozott semmit. Örülök, hogy nem tántorodtam meg boldogtalanságba vetett hitemben. Örülök, hogy nincsenek többé illúzióim a „megoldásról”.*

Az *örülök* főmondatok és mellékmondataik szemantikai tartalma ellentétes: örülni pozitív történéseknek szoktunk, a mellékmondatok mindegyike tartalmaz tagadószót (*nem*) vagy a létige tagadó alakját (*nincsenek*), negatív értelmű általános névmás (*semmi*). Szokatlanságával állítja meg az olvasót a *boldogtalanságba vetett hit* kifejezés: ismét szemantikai ellentét: „hitet vetni” valamilyen pozitív eseménybe vagy valakinek ilyen tulajdonságába szoktunk. Ezek tehát nem szokványos kijelentések, előkészítik a befejezés lemondó sorait, melyek – a 30-as évei végén járó Márai tollából valók – érdekes módon emlékeztetnek a 89 éves író utolsó naplóbejegyzésére. Lássuk a kettőt:

1938:

Üdvözöllek, tél és pusztulás hírnöke. Nem védekezem. Beleegyezem. Várlak.

1989:

Várom a behívót, nem sürgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje. (Napló 1984–1989.)

A világ hívásáról című maxima (Füves könyv 16.) tipográfiaileg két bekezdésre különül el. Szerkezetileg azonban kétféleképpen lehet tagolni.

A világ hívásáról

Sok bonyodalmat és zavart okozott életemben a világ hívásának, vonzásának s a lényemtől és hajlamaimtól idegen világi szereplésnek állandó összeütközése. Mert az emberek társas lények, s ez a szép hajlam egyáltalán nem megvetni való bennük: helyes, ha az emberek keresik egymás társaságát, értelmes és baráti hangulatú beszélgetések során megismerik egymás nézeteit, s ha legtöbbször nem is kapnak mást az együttlétektől, mint az élet magányának időleges feloldását, már ez is megérte azt a kevés fáradságot és kényelmetlenséget, amely az ilyen összefüggések ára. Az ember társas lény, s legtöbbször éppen társaságban

bontja ki jellemének szép képességeit: aki méltányosan és türelmesen társalog, meggondolt és kellemesen fogalmazott párbeszédben iparkodik megismerni embertársai nézeteit a világról és az emberi sorskérdésekről, türelmesen felel az ellenvetésekre, nem ítél idő előtt, jól fogalmazza meg válaszait és aztán alkalmazkodásból, udvariasságból sem hajlandó eltérni attól, amit igazságnak megismert: az ilyen ember tulajdonképpen a legszebb emberi feladatot végzi, mikor társaságba megy, s ott megismeri embertársai véleményét és nem hallgatja el a magáét. De a legtöbb embert inkább csak a hiúság, az unalom elől való menekülés vágya vezérli embertársai körébe; s nagyon ritka az olyan eset, melyet emberek között töltöttünk el, és utána nem éreztünk büntudatot, mintha valamilyen kicsapongásnak vagy tivornyanak lettünk volna részesei és büntársai. Nagyon kell vigyázni, hogy kerüljük az olyan házak meghívásait, ahol a háziak a „társaság”-tól valamilyen társaságbeli vagy mesterségbeli rangjelzést remélnék. Az ilyen társas együttléteknél a meghívottakat úgy tekintik, mint egyfajta ritka árut, melyet a háziak eladnak a világi hiúság piacán.

A társas életet, annak nagyvilági vagy mesterségi változatait mindig kerültem. Nem röstelltem azt sem, ha meg kellett bántanom embereket, akik hiúságuk vagy hamisan értelmezett becsvágyuk érdekében hívogattak házukhoz. „Meghívni” nagy művészet, igen sok lelki nemesség, tapintat, ember- és helyzetismeret kell hozzá. S meghívást elfogadni, vagy nem fogadni el: ez is jellem kérdése, mint minden emberi kérdés.

Egyik lehetséges elgondolás szerint felfedezhetjük benne a klasszikus hármasságot: a „bevezetést”, a „tárgyalást” és a szöveget lezáró „befejezést”: az első szövegmondat személyes érvényű: az **én** idegenkedése a világ hívásától, a világi szerepléstől. Az igei személyragokkal és névszói személyjelekkel morfológiailag kifejezett **ént** ezúttal nem nevezem narrátornak, mert narráció a csak történetelmondásos szövegtípusban létezik. Ennél közelebb áll a lírai **én** kategóriájához: az efféle szövegekben s a jelen szövegben is van valami sűrítő erő, mint a lírában; itt mégis inkább azt lehet elfogadni, hogy ez a deiktikus megjelölés (egy-egy szám első személyre utalás) az egyén kifejezője, olyan egyéné, aki a többség mentalitását erős fenntartásokkal fogadja el (Tátrai 2000: 226). Természetesen így sem „az író”-t vagy éppen Márai Sándort jelenti. Ez volna tehát a bevezetés s egyben a címre való egyértelmű visszautalás annak szó szerinti sőt: szinonimákkal való megisméltésével. Mint szövegmondat mikroszerkezeti egység, bevezetésként, ha annak tekintjük, funkciójában viszont makroszerkezeti egység. Az első bekezdés öt további szövegmondata megokoló, érvelő, reflexív fejtegetés, generikus értelmű – miként a Füves könyv darabjainak nagy része az, hiszen a maxima sajátosságaihoz tartozik az egyetemes érvényűség – az emberre (vagy legtöbb emberre) érvényes a tartalma. Természetesen ez a generikus értelmű fejtegetés, mely nyilvánvalónak tekinti azt, hogy az ember társas lény, nem kerülheti el, hogy az **én** nézőpontja szerint tekintse a szóban forgó jelenséget.

A második bekezdés – ezt tekintem e szerint a tagolás szerint befejezésnek – ismét az **én** és a *társas élet* viszonyát taglalja, az **én** szempontjából elvetve annak „nagyvilági vagy mesterségi változatait”, utolsó két mondatában ismét a generikus értelem s ezzel bizonyos – több feltételekhez kötött – megengedés jelenik meg. A két zárómondat Márai írásművészetére oly jellemző szentencia.

Az ilyen tagolás szerint tehát e szövegnek van az egész szöveg szintjén megragadható makrostruktúrája: szövegszinten értelmezhető nagyobb funkcionális egységekből áll.

Természetesen a következőben bemutatandó tagolás szerint is vannak makrostrukturális egységei a szövegnek, bár más elgondolás szerint.

Ha tehát a jellegzetesen párhuzamos felépítését tekintjük, s ez fontos szempontnak látszik, nem ilyen egyértelmű a hármas tagoltság. (Ez ugyan nem érinti a szöveg autonóm voltát, lezártságát.) A paralelizmus nem a mondat szerkezetben vagy az egységek terjedelmében mutatkozik meg, hanem a személyes és az általános, valamint a „társas élet” tagadásának vagy igenlésének ellentétéből adódik.

Így tekintve a szöveget, nem hármas, hanem – a bekezdéseknek, tehát az író tagolásának megfelelően – két egységre bomlik, mindkét bekezdés egyaránt tartalmaz elutasítást és elfogadást. Az első bekezdés első mondata – saját szempontból – elutasítja a „világi szereplés”-t, majd a generikus értelmű folytatás két többszörösen összetett mondata (a 2–3. mondat egész) szép emberi feladatnak minősíti a „társas lény” kibontását, szemben a 4–5–6. mondat egészben olvasható fenntartásokkal, melyek „a világi hiúság piacán” árunak, rangjelzésnek tekintett társasági életre vonatkoznak.

A második bekezdés ismét egyes szám első személyű elutasító tartalmú szövegmondatokkal indul; az utolsó két mondat óvatos, mégsem mereven elutasító álláspontot fejez ki, Máraira jellemző szentenciózus – tehát generikus értelmű – paralelizmussal szerkesztett lezárás.

A két bekezdést egy-egy **makroszerkezeti** egységnek tekintem, bennük az elutasítás–elfogadás váltásait mint tartalmi váltásokat **mezoszerkezeti** egységeknek. Az utóbbi tagolást tartom magam számára elfogadhatónak, még ha eltér is a szövegek általánosabb (de nem kötelező) hármas tagolású szerkezetétől. Ezt talán erősíti a következő szempont szerint való elemzés.

A **mikroszint** és a **mezoszint** elhatárolásának egyik lehetősége a topik – komment és fókusz szövegmondatokban, illetve a szöveg szintjén való vizsgálata; a szövegtopik, a szövegfókusz Tolcsvai Nagy szerint (2001: 244) nem mindig esik egybe a mondat aktuális tagolásának egységeivel.

Vizsgált szövegünk tematikus progressziója – ha a címet lineárisan is, nemcsak globálisan tartjuk a szöveg részének – a következőképpen értelmezhető. Az első szövegmondat topikját (*a világ hívása, vonzása*) közrefogja a hosszabb komment, amelynek kiemelt melléknévi és főnévi elemei (*sok bonyodalmat és zavart ... állandó összeütközése*) főhangsúlyos voltuknál fogva fókusznak

mondhatók; az ilyen mondatformát nevezi Elekfi László (1986: 99) bekebelező típusnak.

A generikus értelmű folytatásban topik: a kilenc mondategységből álló többszörösen összetett mondat első mondategysége, a többi a komment halmozásos kifejtése; ezen belül a hatodik mondategységben *ez is megérte* fókusz szerepű. A mondategész tömbösödése (Vö. Deme 1971, Békési 1986 stb.), illetve grammatikai szerkezete a következő: mint jellegzetes szövegmondat *mert* kötőszóval indul, ez azonban nézetem szerint a *világ* hívására, vonzására utal vissza, s nem mondategészen belüli a kötőszói funkciója.

$$\langle (F - F) \rightarrow [(F / \text{afelt}_1 - \text{afelt}_1) - (\overbrace{F \text{ mg}_1 / \text{has}_2 F / j_1})] \rangle$$

A mondategészbeli tömbösödést tehát úgy tekintem, hogy a topik– komment-viszony szempontjából is külön egységek, míg a mondategységek (különösen az alárendelt tagmondatok) nem okvetlenül azok.

A harmadik szövegmondat Márai szövegalkotására jellemző ismétléssel indul (*Az ember társas lény*), de mégis új témát indít a bekezdésen belül, azaz az ismétlés új jelentést ad a megismételt mondategységnek. Az első mondategység csak topikból áll, a második mondategység adja hozzá az új tartalmat, új szempontot. Itt \emptyset topik után fókusz helyzetbe kerül a *társaságban* tag, s az egész mondategység további része a kommenthez tartozik (*társaságban*) *bontja ki jellemének szép képességeit*. A tizedik mondategységben az *ilyen ember* topik szerepű (hiszen az *ilyen* szemantikailag önmagában tartalmatlan melléknévi mutató névmásnak már a főmondatot megelőző mellékmondatok gazdag tartalmat adtak), majd a fókusz szerepű *legszebb emberi feladatot végzi* áll.

A fent taglalt többszörösen összetett mondat grammatikai szerkezete a következő:

$$\langle (F - F) - (é_1 - é_1 - é_1 - é_1 - é_1 - é_1 / h_2 \setminus F / hi_1 - hi_1) \rangle$$

A negyedik szövegmondat topikja *legtöbb ember*, első mondategységének kommentja a mondategység további része; kommenttel indul a következő egység (*s nagyon ritka az olyan eset*), az *olyan* kifejtését adják a mellékmondatok, ezért ismét a komment részének tartom őket. Az ötödik mondategész fókusz (*Nagyon kell vigyázni*) – topik felépítésű: a topikot a két szinten elhelyezkedő mellékmondatok adják. A hatodik mondategészen topik – komment a sorrend (*az ilyen társas együttlét – hiúságot kielégítő ritka áru*).

A második bekezdés ismét nem generikus, hanem az *én*-re vonatkoztatott két mondategésszel indul: *a társasági életet* (topik) – *mindig kerültem* (fókusz); majd *Nem röstelltem* (fókusz) – \emptyset topik következik. A következő harmadik és negyedik mondategész a szöveg szentenciózus lezárása, mindkettő topik – fókusz sorrendű.

A szövegtopikot és a szövegfókuszot keresve a vizsgált maximában, a következő főneveket tartom szövegtopik értékűnek, azaz a szöveg általános témája részeinek vagy reprezentánsainak (Tolcsvai Nagy 2001: 249): *hívás, vonzás, szereplés, társaság, együttlét, összejövétel, meghívás, (társas)élet*. Ezek nem mind szinonimák, de ebben a szövegben részint azok, részint azonos jelentésmezőbe tartoznak. A fókuszokat is szövegszinten tekintve, szövegfókusz értelműnek tartom az első szövegmondat *bonyodalmat* és *zavart*, valamint *összeütközése* elemét; ezek mind az **én**-re vonatkoznak.

A generikus értelmű folytatásban szövegfókusz szerepű a *társaságban* (bontja ki jellemének szép képességeit); a társasági élet pozitív oldalának elismerése megszorításaként (elvárástörő ellentét) *nagyon* (kell vigyázni), hogy a meghívottakat ne *úgy* tekintsék, mind a világ piacán eladható árut. A kiemelt elemeket tartom fókusz szerepűnek.

A második bekezdés ismét az **én**-re vonatkozó két szövegmondatból indul. Fókusz helyzetben a *mindig* (kerültem) és a *nem röstelltem* áll. Harmadik és negyedik – záró – mondatai generikus értelműknél fogva sok hangsúlyos elemet tartalmaznak, szövegfókuszban véleményem szerint a *nagy művészet* és a *jellem kérdés, emberi kérdés* áll.

Elemzésem szerint a mondattopik (mikroszerkezeti egység) és a szövegtopik (makroszerkezeti egység) nem mindig azonos: mondattopikként több és más elem áll, mint szövegtopikként, a mondat- és a szövegfókuszok és a mondatfókuszok szintén nem esnek egybe.

A szöveg szervezőereje az az ellentét, melyre az elemzés során mindig utaltam: az egyéni életében befelé forduló és az extrovertált, társasági ember ellentéte, elismerve, hogy „az ember társas lény”, s a „társas élet”-hez nemcsak a „hiúság, az unalom elől való menekülés” vonzza az erre hajlamos embert, hanem a véleménycsere „a legszebb emberi feladat” is lehet, ha a meghívás és az elfogadás is lelki nemességgel, emberi és helyzetismerettel: emberi módon megy végbe.

A válogatásról és a hűségről Füves könyv 109. sz.

(A 1. 1.) *Fontold meg, (2.) mielőtt kézbe veszel és olvasni kezdesz egy könyvet - (II. 3.) legalább úgy fontold meg, (4.) mint mikor bizalommal kezdet adsz embernek. (B 1. 1.) Mert a könyvnek lelked figyelmét adod egy időre; (II. 2.) s nagyon sok ez, (III. 3.) mert az élet rövid, (IV. 4.) és lelked csak a tiéd. (C 1.) S ha már elszántad magad, (2.) s olvasni kezdted, (3.) olvasd lassan, nagyon figyelmesen és türelmesen, (4) mintha méltányos okfejtéssel vitatkoznál. (D 1.) S ha ízlésed, meggyőződésed ellen szól is egy könyv, (2.) vagy unalmas, bonyolult előadásmódja: (3.) olvasd végig a könyvet. (E 1.) De éppen mert az élet rövid, (2.) s mert a könyv oly sok, (3) mint a vízcsepp a tengerben, (4.) válogasd meg gondosan a könyvet, (5.) mielőtt felnyitod lapjait. (F 1. 1.) Olvass következetesen és hűségesen, (II. 2) de válogass nagy figyelemmel, (3.) mert életed és értelmed egy töredékét a könyvnek ajándékozod, (4.) melyet éppen olvasol. (G 1.) Ha már*

nekiláttál az olvasásnak, (2.) maradj hűséges a könyvhöz, akkor is, (3) ha ellened szól, lelked és _ értelmed ellen. (H 1. 1.) A könyv lehet ellenfél is; (II. 2) végig kell vele vívni! a párbajt. (1 1. 1.) De csak méltó ellenfelekkel állj szóba; (II. 2) soha olyanokkal, (3.) kiknek - (4.) mint egy költő mondta - (3.) párbaj közben vívóleckét kell adni.

(A betűk a mondategészeket, a római számok a mondategésznél kisebb mikroegységeket, az arab számok a mondategységeket – tagmondatokat – jelölik.)

A válogatásról és a hűségről című mellérendelő, kapcsolatos tagokból álló szintagma elsősorban az emberi viszonylatok kialakításában elengedhetetlen válogatást és az emberi kapcsolatokban elvárható hűséget idézi fel bennünk. A szöveg első mondatából azonban az derül ki, hogy a könyvhöz, az olvasáshoz való „hűség”, illetve az olvasandó könyv megválasztásában való megfontoltság, válogatás a téma. E mondat hasonlata is emberi kapcsolatra utal: „legalább úgy fontold meg, mint mikor bizalommal kezdet adsz egy embernek”, és az utolsó mondatok azonosító szemantikai kapcsolata (a könyv = ellenfél) ismét „humán” asszociációkat kelt. („De csak méltó ellenfelekkel állj szóba; soha olyanokkal, kiknek – mint egy költő mondotta – párbaj közben vívó leckét kell adni.”)

Kérdés, hogy ezekből a szemantikai vonatkozásokból a szöveg rejtett többszólamúságát olvashatjuk-e ki, tehát azt, hogy nem a könyv, hanem az ember, az emberekkel való kapcsolat létrehozása, folytatása, a kiválasztott, embertársához való hűség a valódi jelentés, csak a „felszínen” szól a könyv. Véleményem szerint erről másodlagosan van szó, elsősorban arról, hogy Márai, a könyvet mindennek félé helyező, intellektuális, az emberi szellem létrehozta a kulturális értéket átélő ember, ezekkel az asszociációkkal sejteti meg, hogy milyen mélyen vonzódik a szellemi javakhoz, ugyanolyan mélyen, mint a bizalmára érdemes embertársaihoz. A címnek igen szoros kapcsolata van az őt követő bekezdésnyi írásművei: a *válogatás* és a *hűség* körül járnak a gondolatok, ezek köré szerveződik minden mondat, ezeket fejtegeti, nem lineárisan, hanem vissza- és előkapcsolásokkal, vissza-visszatérve.

A két fogalom egymás mellé állítása nem szokványos: ez felkelti az érdeklődésünket, s egyben a művet is egyéníti. A cím ritmustagolása hibátlan, s nyelvi formája is jellegetes, asszociációkat ébreszt.

Ismeretes ugyanis, hogy már az ókorban kialakult a címadásnak az a formája, mely nem kerek mondatként, hanem rövidítve utal a tartalomra. Ezek a görögben a *peri*, a latinban a *de* prepozícióval szerkesztett címek (Balázs János 1985, 97). A magyarban a *-ról -ről* ragos, a németben az *über* prepozíciós névszóval alkotott hiányos szerkezetek felelnek meg az ókori mintának. (Pázmány Péter: *A részegségnek veszedelmes undokságárúl. – A buja fajtalanságnak veszedelmességérül. – Az ételben való dobozódásnak veszedelmes ártalmárúl* stb. Prédikációk. Bp. 1983, 668, 728, 773.) Schopenhauer, akinek művei akár műfaji mintául szolgálhattak a Füves könyv számára, szintén ilyen címadással él Parerga und Paralipomena című kötetében: *Ueber Lesen und Bücher, Ueber*

Sprache und Worte stb. (Arthur Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena*. Leipzig, Brockhaus 1891, 587, 599.) Mivel a Füves könyv minden egyes darabjának címe – akár egy főtag jelenik meg benne, akár többtagú, szintagmatikus felépítésű, sőt ha összetett mondat is, *-ról, -ről* ragos hiányos szerkesztésű (Az *érzékekről* 7. sz.; *Az ütemről és a változásról* – 129. sz.; *Arról, hogy minden nap tovább kell menned* – 12. sz. stb.), arra gondolunk, hogy Márai számára az ilyen szerkezetű cím a maximának mint műfajnak tartozéka, és bennük is az antik, a barokk, a klasszicista – valamint a bölcséleti irodalmat idézi fel. Más műnembe tartozó irodalmi alkotások, például lírai költemények címében a *-ról, -ről* ragos megoldás a „Füves könyv”-étől eltérő jellegű: *Az Óda a szépségről, Ballada Irisz fátyoláról* (Babits Mihály), *az Ének Virág Benedekről, Vers egy leányról, akivel éjjel után találkoztam* (Kosztolányi Dezső) stb. címekben az első szó műfajt nevez meg, tehát e címek metanyelvi szerepük: a szöveg fajtájáról, műfajokról egyértelmű és közvetlen információt hordoznak.

Szövegünk címe nélkül is ugyanolyan intenzitással hordozza a válogatás és a hűség tartalmát, mint címével együtt.

A szöveg paralelizmusa mikroszinten a cím párhuzamos szerkezetét követi. A jól észrevehetően retorizált szöveg fokozó reduplikációval kezdődik (*Fontold meg [...] legalább Úgy fontold meg*), már az első mondat párhuzamos szerkezetű. További mondatszerkezeti paralelizmusok: „*S ha már elszántad magad, s olvasni kezdted, olvasd lassan, nagyon figyelmesen és türelmesen, mintha méltányos okfejtéssel vitatkoznál.*” „*S ha ízlésed, meggyőződésed ellen szól is a könyv, vagy unalmas, bonyolult előadásmódja: olvasd végig a könyvet*” – azaz hasonló szerkezetű és fajtájú mellékmondatokkal kezdődő mondatok állnak e részben egymás mellett.

A részleteknél azonban fontosabb a szövegegész paralelizmusa. Centrumában az F mondatregész áll. („*Olvass következetesen és hűségesen, de válogass nagy figyelemmel, mert életed és értelméd egy töredékét a könyvnek ajándékozod, melyet éppen olvasol.*”) Ebben mindkét fogalom – a válogatás (V) és a hűség (H) azonos erővel van jelen a két főmondatban, egymással szembeállító ellentétes viszonyban. Az első tagmondat, valamint a második tagmondat mellékmondataival szemantikailag és logikailag két külön egység (szabad mondat). Így nézve a következő párhuzamosság vehető észre a szövegben:

$$\begin{array}{cccccccc} (A-B) - (C-D) - E - FI. - FII. - G - (H-I) \\ V \quad H \quad V \quad H \quad V \quad H \quad V \end{array}$$

A címben az időrendi és a logikai sorrendnek megfelelően a *válogatás* áll elől, a szöveg centrumában azonban a *hűség* áll. A két fogalom fontossága, jelentősége egyenlő.

A szöveg tömör szerkezetű; subnexus is, azaz mellékgondolat indokolt hozzáillesztése a fő gondolathoz, csak egy ízben fordul elő benne „Mert a könyvnek

leked figyelmed adod egy időre; s nagyon sok ez, mert az élet rövid, s leked csak a tiéd.” Ebben az összefüggésben az *élet rövid* locus communis megnevesedik, a közhelyet sentenciaként fogjuk fel. Márai egyéb műveiben is hajlamos rá, hogy gondolatait szentenciózussá, aforisztikussá formálja.

Mint fentebb már szó volt róla, e szövegnek mint maximának a jelentése nem referenciális, hanem generikus. Az általános értelem az egyes szám második személyű ige- és névszóalakokkal fejeződik ki, ez a második személyűség, amely a szövegben (néhány mellékmondat kivételével) mindvégig jelen van, disztributív, elosztó jelentést hordoz: ki-ki értse magára, minden ember mint egyén, ugyanakkor a szövegben előírt magatartásforma az író szigorú szellemi-erkölcsi habitusának felel meg, tehát önmagát is felszólítja. „Az ember az első olyan teremtmény, aki a természettel szemközt egyénként formálja meg önmagát” – idézi Kulcsár Szabó Ernő a herderi hagyományt Máraival kapcsolatban (Kulcsár Szabó Ernő 1991, 365); hozzátéve, hogy az író az individualitást látta kora legféléltettebb értékének, az európai, örökség hordozójának, ezért ösztönzött önmegalkotásra, életünk formálására.

A generikus jelentés folytán a szövegben a jelölők nem egyedi jelöltre vonatkoznak, hanem általában a szóban forgó jeltárgy osztályára. Így is felfedezhető azonban helyenként anaforikus és kataforikus szerepük az ismétlődő kifejezéseknek: A kohézió igen szoros: a ’könyv’ jelentést hordozó elem (*egy könyvet, a könyvnek, [azt] egy könyv, [annak] a könyvet, a könyv, a könyvet, [annak], a könyvnek, melyet a könyvhöz, [az], a könyv, vele, ellefelelekkkel, olyanokkal*), és/vagy a vele szemantikai valenciája révén kapcsolatba hozható ’olvas’ cselekvés jeilölői (*olvasni kezdés, olvasni kezdte, olvasd olvasd végig, felnyitod lapjait, olvass, olvasol, olvasás, végig kell vele vinni a párbajt*) minden mondat-egészben jelen vannak. Bizonyos mondat-egységekben a jelentés mégis egyedi-nek látszik: ’az olvasni kezdett könyv’ – ’az éppen olvasott könyv’: „S ha ízlésed, meggyőződésed ellen szól is egy könyv, vagy unalmas, bonyolult előadás-módja; olvasd végig *a könyvet*.”

Megítélésem szerint általános értelmű a ’könyv’ jelentésű szó a következő előfordulásaiban: *egy könyvet* (A/2), *a könyvnek* (B/1), *egy könyv* (D/1), *a könyv* (E/3), *a könyvet* (E/4), *a könyv* (H/1) – egyedi értelemben áll három szóelőfordulásában: *a könyvet* (D/3) anaforikus, *a könyvnek* (F/3) kataforikus és *a könyvhöz* (G/2) anaforikus használatban.

Márai nem keres szinonimákat a ’könyv’ és az ’olvas’ kifejezésére. Olyan tudatos stílusművész esetében, amilyen ő, annak, hogy az erősítésnek ezt a módját választotta, jelentést kell tulajdonítanunk: létfontosságú számára a műveltség, az európai kultúra, melynek legfőbb hordozója a nyomtatott könyv, így az azt jelölő szó is azok közé tartozik, amelyeket soha, bármilyen sűrű használattal sem lehet elkoptatni.

Az ismétlések által létrejövő szoros szemantikai kohézió mellett a szöveg-egységek, szabadmondatok, mondategészek logikai kapcsolatai is szorosak és jól felismerhetők, sokszor kötőszó egyértelműsíti őket:

$$\begin{array}{ccccccc}
[(AI. - AII.) \leftarrow (BI. - BII.)] - [(C - D \leftrightarrow E)] \rightarrow (FI. \leftrightarrow FII.) \rightarrow & & & & & & \\
\text{(mert)} & \text{(s)} & \text{(s)} & \text{(s)} & \text{(de)} & & \text{(de)} \\
[(G \leftarrow (HI. \leftarrow HII.) \leftrightarrow (II. - III.))] & & & & & & \\
& \text{(de)} & & & & &
\end{array}$$

A kapcsolatos viszonyra többnyire az írott nyelvben szokásos s forma utal.

A szövegegységek között tehát – a leggyakoribb kapcsolatos viszony mellett, amely itt hozzátoldást, fokozást jelent – az ok-okozati összefüggést kifejező magyarázó és következtető, valamint az ellentétes kapcsolás van jelen. Az ezek által kifejezett gondolati-logikai összefüggések a fejtegető, azaz értekező prózára, az intellektuális jellegű szövegre jellemzők.

A Fűves könyv maximái sorában, melyek között vannak értékelők és újraértékelők, rezignáltak és szenvedélyes hévvel megszólalók, milyenek tartjuk a 109. számút. Ítélete ebben a szövegben megegyezik a hűségéről, a választásról, valamint a könyvről kialakult ítéletekkel, melyeket a fenti értékeket tisztelő közönség alakított ki. (Ilyen „közösségi ítéletek” például: *A könyv a legjobb barát – A könyvek néma mesterek – Nincs olyan hitvány könyv, amelyből az ember ne tanulhatna* stb.) Nem gyökeresen újraértékelő, hanem a közösség véleményét erősíti meg. A kultúra szeretetének, a hűség és az alaposság emberi erényeinek megbecsülése nyer benne meggyőző kifejezést, nem rezignáltnan, hanem lendületesen, hitető erővel szól, önmagunk formálására ösztönözve.

Az okosságról és a bölcsességről

(A) Az okos emberek mindig fárasztottak, kimerítettek. (B) Társaságukban úgy éreztem magam, mint valamilyen rosszhiszemű vizsgán. (C) Örökké figyel-nem kellett, mert ők is figyeltek engem, összehúzott szempillák alól, mint a vadász a vadat, vajon helyesen felelek-e okos megjegyzéseikre, elég okos vagyok-e ahhoz, hogy ők, az okosak, szóba álljanak velem? (D) Nem, az okosak mindig fárasztottak. (E) S nem is tudtam meg tőlük soha, semmi lényegeset. (F) Többnyire csak azt magyarázták meg, miért nem jó valami: az élet, egy ember műve, a tavasz vagy az ősz? (G) De azt, hogy élet jó is, a halál természetes, az ember nem egészen reménytelen, nem mondták soha; mert okosak voltak.

(H) Az okosság nem bölcsesség. (I) Az okosság készség, idegrendszerbeli és értelmi fürgeség. (J) A bölcsesség az igazság, a megnyugvás, az elnézés, a tárgyilagosság és beleegyezés. (K1) Az okos emberek soha nem bölcsek, túl izgatottak ehhez, mintegy állandóan megrészegednek okosságuktól; (K2) de a bölcsek mindig okosak is, s ugyanakkor többek ezeknél, mert nem akarnak bizonyítani semmit. (L) Az okosak társaságát kerüld, mert felizgatnak és végül megsértenek. (M) A bölcsek társaságát keresd. (N) Az okosakkal lehet beszélni. (O) A bölcsekkel lehet hallgatni.

Ha e maxima szövegfunkcióit Jakobson (1969: 211–257) rendszere szerint vesszük szemügyre, az emotív, konatív, referenciális és poétikai elemet egyaránt felismerhetjük benne.

Emotív, mert kifejezésre juttatja a beszélő magatartását, viszonyulását tárgyhöz, egyes szám első személyben, perszonális narrációval szól (Tátrai 2002) az 1–4. mondategységben; ugyancsak az emotív funkció jelenik meg a *mert okosak voltak* mondategység iróniájában. A referenciális funkció mindenekelőtt a két összekapcsolt fogalom pontos értelmezésében nyilvánul meg: *Az okosság készség, idegrendszerbeli és értelmi fürgeség. A bölcsesség az igazság, a megnyugvás, az elnézés, a tárgyilagosság és a beleegyezés* stb.; ezeknél is fontosabb a konatív funkció, a tanító, befolyásoló szándék: a szöveg utolsó mondatai egyes szám második személyű felszólító mondatok, a szöveg mindenkihez mint egyénhez szól s az *én* egyben saját magához. E maxima intelme az egyén személyiségének kiteljesítését szolgálja, általános érvényű, mert minden embert önálló személyiségként látta.

A poétikai funkció jelenléte, a közleményre való koncentráció, amely „a verbális művészetnek nem egyetlen, hanem csupán uralkodó, meghatározó funkciója” (Jakobson 1969: 221) az egész szöveg további elemzésével igazolható.

A szöveget két bekezdésre tagolja a szerző, ezeket makroszerkezeti egységeknek tartjuk (Eöry 1999., Tolcsvai Nagy 2002.).

Az első – terjedelmesebb – bekezdés (hét mondategészből, azokon belül összesen húsz mondategységből áll) a narrátornak (talán szerencsésebb „beszélő én”-nek nevezni, nem elbeszélőnek, hiszen nem elbeszélő, hanem értekező karakterű a szöveg) az okos emberekhez való viszonyát fejtegeti. Benne az *okos* szó melléknévként (*okos emberek, okos vagyok-e, okosak voltak*) és főnévként (*ők, az okosak, az okosak*) ismétlődéses alakzat, az új kontextusokban új és új konnotációja van a szónak. E makroszerkezeti egység két mezoszerkezeti egységre bomlik (Tolcsvai Nagy 2002); az elsőnek integráló erejű mondata, mely variált ismétlésként lezárja, keretbe foglalja e konstrukciós egységet: *az okos emberek mindig fárasztottak ...* A variált ismétlés (redditio) mintegy zárójelet képez (Szabó–Szörényi 1988: 136). A fent idézett mondat előtt egytagú mondatként álló *Nem* egészében utasítja el az okos – csak okos – emberekkel való érintkezést; a mezoszerkezeti egység egészére érvényes, nemcsak az őt megelőző mondatok tartalmára vonatkozik: *Nem, az okosak mindig fárasztottak.*

A második mezoszerkezeti egység *S, is* kötőszóval való kapcsolása hozzátoldó értelmet jelez. Ezt az egységet és az egész bekezdést két paraleliztikusan szerkesztett, egymással szembeállító ellentétes viszonyban levő összetett mondat zárja le, mindkettőben kapcsolatos halmozás (enumeratio) bont ki tartalmat: mit lehetett megtudni az okosaktól – nem lényeges dolgokat –, de mi az, amit nem magyaráztak meg, ezek pedig éppen a legfontosabbak az életben: maga *az élet, a halál, az ember.*

Márai szívesen alkot szentenciákat; szokásos **mikro-** és **mezoszerkezeti** forma műveiben a szentencia zárómondatként való megjelenése a szövegegység végén. Szövegünk második makroszerkezeti egysége (második bekezdése) azonban nemcsak zárul, hanem kezdődik is szentenciózus megállapítással: *Az okosság nem bölcsesség.* E mondatban az *okosság* témaként, a *bölcsesség* rémaként értelmezhető. A tematikus progresszió úgy épül, hogy az ezt követő két – paralel szerkezetű – mondatban mindkettő témaként szerepel, s új rémák rendeződnek hozzájuk. A rémák fokozó halmozás (climax) alakzatot alkotnak: *Az okosság [téma] készség, idegrendszerbeli és értelmi fürgeség [réma]. A bölcsesség [téma] az igazság, a megnyugvás, az elnézés, a tárgyilagosság és a belegyezés [réma].* A két paralel mondat egész szembeállító ellentétben áll egymással, kötőszó nem utal e logikai viszonyra (asyndeton).

A szembeállító ellentét a következőkben is folytatódik, most már *de* kötőszóval is jelezve. Szép paralelizmussal – mikroszinten – s egyben ismét kötőszó nélküli (asyndeton) szembeállító ellentéttel zárul a maxima: *Az okosak társaságát kerüld, mert felizgatnak s végül megsértenek. A bölcsék társaságát keresd. Az okosakkal lehet beszélni. A bölcsékkel lehet hallgatni.* Az utolsó két mondat ismét szentencia: ezzel fejeződik be a szöveg.

A maxima szövegegységeinek logikai kapcsolódásában mikro- és makroszinten is (amelyet kötőszó csak két helyütt jelöl), a szembeállító ellentét dominál: (Kapcsolatos viszony – ; kizáró ellentét ↔ ; szembeállító ellentét →← ; következtető viszony →. A zárójelek a szerkezeti egységek határait jelzik.)

{[A–B–C–D]–[E↔(F→←G)]}–{[H←(I→←J)]–[K1→←K2]–
[(L→←M)→(N→←O)]}

Az okosság és a bölcsesség fogalmának, illetve az őket hordozó szónak értelmezése szövegünkben nem különbözik lényegesen attól, amit mindannyian gondolunk, illetve ami szótári körülírásukban olvasható. Ez a maxima tehát nem cáfoló, hanem megerősítő értékelő ítélet, általános igazságot fejt ki egyéni színél és tudatos – a poétikai funkciót beteljesítő – szerkesztéssel.

Számomra e szöveg olvasásakor a legfontosabb igazság: „*a bölcsék mindig okosak, s ugyanakkor többek is ennél*”.

4.3. Egy maxima és egy naplórészlet

Vessük össze a Füves könyv egy darabját a könyvvel azonos időben keletkezett – 1943–1944-es – napló egy hasonló tartalmat hordozó részletével.

Füves könyv

126

A remekműről és a tündérről

(A) *Ahhoz, hogy egy emberi alkotás remekbe sikerüljön, s időtlen ragyogással kápráztassa és gyönyörködtesse az embereket, a tehetség, a téma, a kivitel*

tökéletessége mellett kell valami más is. (B) A remekműben van valamilyen tündéri elem is, mely csodálatos fényével átsugárzik az egészen, oly gyöngéden és megejtően, mint ahogyan az északi fény világít a nyári éjszakában, valószerűtlenül s mégis fényeszerűen, mert látni és olvasni is lehet mellette. (C) A remekmű legyen valóságos, pontos, okos, céltudatos, arányos, gondosan megmunkált, hűségesen kivitelezett – s legyen még valami más is. (D) Tündéri is legyen. (E) S minden öntudatosság mellett önfeledt is legyen. (F) Mérnöki szabályok szerint épüljön, de káosz is legyen benne, egy kávéskanálra való az ősködből, mely a csillagképek nyomában porzik, arany szemcsékkal. (G) Tündéri nélkül csak „nagy” vagy „tökéletes” művek vannak. (H) Az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes. (I) Csak sugárzik, a „csak álom” is benne van, a csillagok fénye, a tündéri. (J) S a feladatnak ez a része, amikor a művész már nem tud művét segíteni; az utolsó ecsetvonást, a tündérit az Isten végzi el.

Napló 1943–1944

(A részlet 1944-ből való bejegyzés; 165. 1.)

Kosztolányi nagy író volt, igen nagy író: üde, érzékletes, okos, villogó, bölcs, szomorú, kaján. Minden sora nemes, gazdag, különös árammal töltött.

De van itt valamilyen többlet, életben és irodalomban; s nem elég nagy írónak lenni, hogy ezt a többletet kiadja a mű. A „Jónás könyve” többletére gondolok. Ez már a kegyelem.

A gondolat, a problematika, amely tartalmában rokonítja a két szöveget – az igazi remekműnek van olyan rétege, olyan többlete, amelyet csak a zsenialitás képes létrehozni – , mindkét kötetnek több szövegében is fellelhető. „Aki így művész, annak végzete van.” (A művészetről mint a végzetről, Füves könyv 167.) „Mert nem biztos, hogy használsz hazádnak és az emberiségnek, mikor alkotsz valamit; isteni kegyelem kell ehhez.” (Füves könyv 178.) – „Babits Oedipus-fordításában néha érzik az a többlet, melyet mind mohóbban keresek, emberben és írásban: mintha csak az a szó menthetné meg a világot, melynek evangéliumi ereje van.” (Napló 1943–1944. 183.)

Ha a Füves könyv szövegeit szépirodalmi szövegeknek tartjuk, elsődleges jelentésükön túl többletjelentést, konnotatív jelentést is tulajdoníthatunk nekik. Az idézett rövid szöveg – A remekműről és a tündérről – generikus értelmet hordoz (azaz általában igaz állítása: ahhoz, hogy valamely alkotás remekmű legyen, nem elég tökéletesnek lennie, művészi többletet is kell tartalmaznia, s ezt a művész különleges ihletettsége, zsenialitása adja meg). Ezt a többletet *tündérinek, a kegyelemtől* eredőnek, *kegyelemnek, evangéliumi erőt* tartalmazónak, *végzetet* hordozónak, *isteni kegyelemnek* nevezi a szövegben. Emellett azonban átfogóbb értelem is kiséjlik belőle, amint a kötet egészéből. A szövegnek tulajdonítható általánosabb tartalom: az emberben is a nagyságot, a karizmatikus kisugárzást

kutatja Márai. Ebben az értelmezésben megerősít az 1943–44-es naplóból vett részlet: az emberben is az „evangéliumi” erőt keresi „mind mohóbban”.

A két szöveg szerkezeti különbözősége azonban sokkal szembevetőbb értelmezhetőségük különbözőségénél, rokon vonásaik (retorizáltságuk, főként halmozás, fokozás) ellenére.

A napló részletében a két jellemzett típusnak – a nagy írónak és a zseniális alkotónak – leírása határozottan elkülönül két bekezdésre, s a két bekezdés összekapcsolására nyíltan megjelenik a szöveg fő szervező erejét, az elvárástörítő ellentétet kifejező *de* kötőszó.

A Füves könyvből való szöveg azonban – bár valamivel hosszabb a napló részleténél – nem tagolódik bekezdésekre, s ez a megoldás természetéből adódik. Itt ugyanis a „csak” nagy és tökéletes mű (mely kiváló ugyan, de nem remekmű, mert a tündéri, az Istentől való hiányzik belőle, tehát az, amely ellentétbe állítható a „tündéri” elemet is magában hordozó remekművel), a szövegben igazán nincs jelen, de tudatunkban mindig hozzárendeljük a remekműhöz, összevetjük őket.

A szövegből derül ki, hogy „A remekműről és a tündérről” cím nem ellentétet, nem is paralelizmust, hanem hozzátoldást tartalmaz: a remekmű hibátlan, és „tündéri” is.

A szöveg ismétlő, egybefonódó mondatokból épül fel: erős retorizáltsága részletező ismétlésekben (regressio) (A–B–C mondategész), halmozásokban (adiectio) (B–C mondategész), emphatikusan hangsúlyos ismétlésben („Tündéri is legyen”: D mondategész) nyilvánul meg. Az emphatikus hangsúlyt erőteljesen jelzi a szerző azzal, hogy új mondategészt indít a nyomatékos szórendű mondatba helyezett *tündéri*-vel. A retorizáltság további tényezői: az E–F mondatok paralelizmusa, s ellentét és gradatio az F mondaton belül. A gradatio hatását a költői képpé szélesedő *ősköd* metaphora erősíti. Adiectio: halmozás, fokozás az I mondat retorikai alakzata, s a lezárás a „tündéri” és az Isten szimbólummal a szöveg legerőteljesebb része, tehát fokozás is.

A remekmű sajátosságai, és tartozéka, a tündéri fogalmainak szövegbeli megoszlása három tömbre, **mezoszerkezeti** egységre bontja a bekezdésnyi írást:

- A tökéletesség – és valami más
- B remekmű – tartozéka tündéri elem
- C tökéletesség – és valami más
- D tündéri
- E öntudatosság és önfeledtség
- F mérnöki szabályosság, de káosz is
- G tündéri nélkül csak tökéletes művek vannak
- H „az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes”
- I tündéri van benne
- J Isten teszi hozzá a többletet

A fenti kis vázlat jelzi, hogy – ha nem is kifejtetten – a szövegnek is fontos szervezőeleme az ellentét, mely rejtetten már az A–B–C–D mondategészekben, kifejtetten az öntudatosság és az önfeledtség, a mérnöki szabályosság és a káosz (E–F mondategész) egymás mellé állításában van jelen. A H mondat („Az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes.”) márais sententia, egyben paradoxon: látszólag képtelen, ellentmondó állítás, valójában a szöveg lényegének végsőig való fokozása.

S ezzel a paradoxonnal ellentétben áll az I mondategész tartalma: (nem tökéletes) „Csak sugárzik, a »csak álom« is benne van, a csillagok fénye, a tündéri.” A lezárás – Máraihoz méltóan – csattanós: a „tündérit” Isten végzi el.

Békési Imre munkásságában szövegtípusok közös formai jegyeként szövegszerkezeti megoldásokat, konstrukciótípusokat kutató mikro- és makroszerkezeti szinten. Ezekben a konstrukciótípusokban bizonyos gondolkozási struktúrák objektívalódnak. (V. ö. például: Békési: A gondolkodás grammatikája Bp. 1986. 374.) Az esszé körébe tartozó szövegek konstrukciós alaptípusaként az ellentétség és az ok–okozatiság szerkezeti összefüggését ismeri fel. Ilyen konstrukciótípus az elemzett Márai-szövegben is fellelhető – ez az esszével rokonítja: „*Mérnöki szabályok szerint épüljön, de káosz is legyen benne, egy kávéskanálra való az ősködből, mely a csillagképek nyomában porzik, arany szemcsékkal. [Ugyanis] Tündéri nélkül csak „nagy” vagy „tökéletes” művek vannak. Az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes.*”. Egészében azonban a fent bemutatott vissza-visszatérő, ismétlődő, egymásba fonódó szerkezet különbözik mind az érvelő-fejtegető típusú szövegektől, mind a naplóbéli szövegek szerkesztésmódjától, s sajátosan a Füves könyv jellemzője, azt a kötet számos darabja bizonyítja hasonló szerkezetével: Az emberi jellemről (4), Arról, mi az élet igazi élménye (5), A test megismeréséről (6), Arról, hogy mindenben az idő dönt (21), Az olvasásról (42), A válogatásról és a hűségéről (109; Elemzését l. 88–92. oldal.), Az emberi érzékenységről (197), A formáról (199) stb.

A sajátos szövegszerkezet, a retorizáltság és a többletjelentés alapján szépírói szövegnek tarthatjuk a Füves könyv e darabját.

4.4. Nézőpont, időviszonyok egy regényrészletben

(Márai Sándor: Egy polgár vallomásai – részlet)

A narratív szöveg Genette (1972/1980) által kidolgozott fogalomértelmezését Tátrai Szilárd (2002: 20) módosította; vizsgálatomban ebből a modellből indulok ki: a narratív szöveg a narratív kommunikáció terméke; a narráció a szövegben realizálódó narratív eljárás, közvetítés; a történet a narratív tartalom; a narratív diskurzus a narratív szöveg létrehozása (megalkotása és befogadása) során végbemenő narratív kommunikációs szituáció.

A perszonális narráció eredményeként olyan narratív szöveg jön létre, amelyben „a beszédesemény résztvevői szerepeire utaló deiktikus nyelvi elemek” (Tátrai 2002: 52–3) a feladóra utaló *én* és a címzettre utaló *te*. Az ilyen elbeszélésben is megkülönböztethető az elbeszélő éntől az elbeszélte én. A elbeszélő a narratív közvetítésben (a narratív eljárásban), az elbeszélte és a történetként elmondott eseményben (narratív tartalom) játszik szerepet (Tátrai 2002: 71, Kulcsár Szabó 1994: 55).

Márai Sándor „regényes életrajz”-nak nevezi Egy polgár vallomásai című művét, s szereplőit költött alakoknak. Ez annyit jelent, hogy „elhatárolja magát az események hitelesítéséből és objektiválásától, a »fikció« felé tágitja azokat. Ilyenformán egybevonja a »vallomás«, az »emlékirat« és a »regény« néhány fontos műfaji jellegzetességét” (Rónay 1990: 162), az író művészetére jellemző a „műfajokat lebontó tevékenység”, „az örökölt műfajoknak a gyökeres, érvénytelenítő átértelmezése” (Szegedy-Maszák 2000: 47). Nem vitatható, hogy e művét is művészi alkotásként kell értelmeznünk. A mű perszonális narráció eredménye, a központi figurája az elbeszélő – ez vallomások jellegének egyik tényezője. Az elbeszélte idő és az elbeszélő idejének távolsága nemcsak lehetővé teszi, hanem erősíti a nézőpontok váltásait; már kellő távolság jött létre az elbeszélte időbeli *én* és az elbeszélte narratív tartalom (történet), valamint az elbeszélő én jelenbeli (= elbeszélő időbeli) vélekedése között.

** (A I. 1.) A motoros világban, mely körülöttünk sistergett, s valamilyen hirtelen kerekedett nagyvárosi hóbot rögeszméjének engedelmességgel, vásároltunk egy autót. Lakásom volt és autót tartottam Párizsban... a gépkocsit persze lefényképeztük s mint valami győzelmes hadjárat trófeájának jelképét, elküldöttük a fotográfiát haza. A messzeségből szépen hangzott és tekintélyesen hatott ez a siker; a valóságban belerokkantunk. (2.) Az autót valamikor Ford gyárában készítették, s egy párizsi ismerősöm eredetiségkedő, különös felvázalással díszítette; szemre úgy festett, mint egy versenykocsi, autósok és sportemberek fejcsóválva bámulták az utcán, s nem tudták törzskönyvezni... Világoszöldre lakkozták, s ha egyszer már elindult, virgoncan és kitarítóan szaladt; csak éppen elindulni nem szeretett. (3.) Mennyit szenvedtünk ezzel az autóval; az hiszem, ebben az évben gyógyultam ki mindén hajlamaimból, minden világi becsvágyamból... Az autó mindennap kért valamit; hol benzint, hol olajat vagy anyacsavart, ma a villamos túltekintés nélkül el, másnap a gumik lyukadtak ki, fizetni kellett a garázst, az adót és biztosítást; fogcsikorgatva, kétségbeesve fizettünk, otthon harisnyára nem tellett pénzünk, de mindegy, autót tartottam Párizsban. (4.) Időnként bevittem autót a zálogházba, ahol a becsüs mintegy ujjhegygel, fitymálva vizsgálta csak, mint valami tisztátalan tárgyat, s végül kegyesen hitelezett rá néhány száz frankot. Az autóért éltünk, dolgoztunk, s közben tönkrementünk, mert az autó*

* A nagybetűk a bekezdéseket, a római számok a makroszerkezeti egységeket, az arab számok a mezoszerkezeti egységeket jelölik. V. R. R.

miatt mind kevesebbet dolgoztunk. Végül kínáltam francia és idegen ismerőseimnek, de ajándékba sem kellett senkinek. Éjszakára elhagytam gyanús hírű utcák szögletén, abban a reményben, hogy ellopják; de reggel ott várt az utca-sarkon, ázottan és kopottan, hűségesen. Sokára találtam egy fűszerest vidéken, s túladtam versenykocsimon; egyszer láttam még, esztendő múlva, amint sárgarépa- és hagymakötegeket fuvarozott.

(B II. 1.) Az autó elvitt mindent: pénzt, időt, munkakedvet; naphosszat bajlódtam vele, s ha néha mégis együtt volt mind a négy kereke, boldogan iramodtam neki Párizsnak, a vidéknek, Franciaországnak. Ennek a rozszant szekérnek köszönhetem, hogy megismertem a francia vidéket, s Párizs olyan utcáit, kerületeit, ahová különben soha nem kerültem volna el. Gyepelő nélkül engedtem útjára, hónapokon át gurultam vele Párizson keresztül, találomra fordultam be utcákba, melyeket a térkép sem jelzett, s egyre új és új szögleteiből láttam ezt a monstruózus, félelmes szövevényt, síkatorait és nappali alvilágát, fájdalmas és sivár külvárosait, tereit, ahol mintegy ismeretlen törzsek éltek valamilyen törvényen és társadalmon kívüli életet. Az autó megmutatta Párizst: (2.) És megmutatta a környékét: ebéd után elkocogott a tengerhez, át a normandiai falvakon, megismertem a parasztházakat, megyei utakon bukdácsoltam és láttam azt az ősi, paraszt életet, mely lényegében és tartalmában nem fejlődött és nem változott sokat a Karolingok ideje óta; megmutatta Franciaország tájait, megállott breton templomok előtt, ahol ismeretlen és érthetetlen nyelven processzióztak és énekeltek a csipkefőköttős asszonyok, aludtam a „régii torony”-hoz címzett falusi fogadóknak, mennyezetes ágyakban, ébredtem az Ile de France kisvárosainak reggeleire, órákat ültem Chartres-ban a katedrális festett üvegablakai előtt, láttam ősszel a savoyai erdőket, jártam kora tavasszal az óceánnál, lassan kinyílt előttem az ország, mély és okos rendjével, tiszta formáival, vad és megszelídített tájaival, bölcs egyensúlyával (3.) az autó megmutatta Franciaországot is. Ebben az évben keveset dolgoztam. Térkép nélkül indultam neki az országútnak, mindenütt ez a Franciaország nyílt és világosodott meg, emberek modora, városok szerkezete, kastély a folyó mellett, vidéki úriház ismeretlen, soha nem hallott kisváros főterén, egy nő mosolya Montoire-ban, a rózsák közül, a kerítésen át, esti borozgatások dijoni vagy tours-i kocsmákban, hosszú, dialektusban előadott, néha csak félig vagy alig értett viták idegenekkel egy marseille-i kávéházban; valami futó, illanó kalandszerűség, mozgószalagon, mintegy alkatrészeiben élem gördülő és felsorakozó élet, egy délelőtti a kofák között a calais-i halpiacon, a vörös breton sziklák a smaragdzöld tengerparton, unatkozó mondének a deauville-i homokban: ezt mind adta az autó. Sokáig azt hittem, Párizs minden, az ország csak ráadás, tartalék. (4.) Az autó megmutatta az országot, s eszmélni kezdtem, miféle tartalékokból táplálkozik Párizs, ahová összehordott ez a vegyes és nyugtalan fajta mindent, a Pireneusoktól a Vogézekig, az Alpoktól a normandiai gyümölcsös kertig, föld és ember a primeurt küldték a párizsi kirakatba... A vidék szelíd volt, bölcs és gazdag; ezek a tájak, ezek a falvak, ezek a városok

küldték másfél évszázad előtt a francia konventbe képviselőjüket, s megajándékozták az emberiséget az „emberi jogok” kátéjával, a civilizációval. Elfogódottan, mintegy lábujjhegyen jártam az országban.

(C 5.) Az autó megmutatta a francia vidéki piacteret, az országutat, megmutatta a francia polgárasultság hosszú és nem éppen egyenes útját; az iskolakönyv emlékei megvilágosodtak ez utazásokon, s kezdtem megérteni azt az „európai” utat, melyet ez a mediterrán és nordikus fajtákból összezagyvált nép a Karolingok, Kapetingek, Orléans-ok, Bourbonok és szalonkabátos polgárok vezetése alatt megjárt. A francia polgárasulás történetét vonultatta fel előttem a rozoga autó, mintegy szemléltető oktatásban volt részem, haladó európaiak számára. A gázsámlát nem tudtam odahaza kifizetni, mert sürgősen el kellett utaznom Morlaix-ba, s megtekinteni bretagne-i Anna házát... Egy napon úgy éreztem, hogy a nyersanyagot már láttam; eladtam az autót, hazamentem az ötödik emeletre, s életem hátralevő szakára nagyjából visszafordultam az európai tájaktól az európai könyvek láthatára felé.

Az elemzendő szöveg részszoveg: a teljes mű két kötetre és azokon belül (csak számmal, nem külön címmel) elhatárolt fejezetekre tagolódik; részszovegem még csak nem is teljes fejezet; a II. kötet 10. fejezetének része, három bekezdése. A bekezdésekre tagolás a három egységet tekintve szemantikailag nem esetleges, nagyon is indokolt; az utolsó, rövidebb bekezdésben kap a tartalom igazi súlyt: „a francia polgárosulás történetét vonultatta fel előttem a rozoga autó”, s – mivel hivatását betöltötte a jármű – „visszafordultam az európai tájaktól az európai könyvek láthatára felé”.

Ami viszont a részszoveg logikai és modalitásbeli tagolódását illeti, két egység (makroszerkezeti egység) különíthető el benne, s ezek szervezőereje a tartalmi és modalitásbeli ellentét. Integráló erejű mondata: *autót tartottam Párizsban*. Ez – Máraira jellemző – ismétléssel kétszer jelenik meg a szövegben. A két makrostruktúra közül az elsőben kizárólagosan az ironikus modalitás van jelen, a másodikban csak szórványosan. Az ironia önironia: az elbeszélő én „mondén hajlamaira”, „nagyási hóbort”-jára, tapasztalatlanságára, igényeihez mérten anyagi eszközeinek korlátozottságára – szegénységére – irányul.

(A szerkezeti egységeket Tolcsvai Nagy Gábor 2001 alapján értelmezem.)

A két makroszerkezeti egység ellentéte elvárástörő ellentét; ez az ellentét indokolja a modalitás feltűnő megváltozását: *az autó tartásába belerokkantunk, de az autó megmutatta Párizst és Franciaországot*.

Az első makrostruktúra többségében értékmevono stílusis megoldásokkal él, a második nagyrészt értéktelítő elemekkel. Az ellentét a második bekezdés első mondatában anaforikus és kataforikus funkcióban, mintegy összekapcsolva a két részt, meg is fogalmazódik: „Az autó elvitt mindent: pénzt, időt, munka-kedvet; naphosszat bajlódtam vele [**anafora**], s ha néha mégis együtt volt mind a négy

kereke, boldogan iramodtam neki Párizsnak, a vidéknek, Franciaországnak” [katafora].

A perszonális narráció deiktikus nyelvi megnyilvánulásai az egyes és többes számú első személyű névmás- és igealakok (*körülöttünk, vásároltunk, lakásom, tartottam, elküldtük, belerokkantunk* stb.), az *autó* azonban csak egyszer kap birtokos személyjelet (*bevittem autómat a zálogházba*), egyébként morfológiailag nem utal – egy kissé távolságtartó módon – arra, hogy a jármű az elbeszélő személy tulajdona (*Autót tartottam Párizsban – Az autó elvitt mindent* stb.). A jármű megszemélyesítése, sőt „megemberesítése”, „cselekvésének” – negatív vagy pozitív jellegétől függően – az elbeszélés ironikus vagy nem ironikus rétegéhez tartozik (*virgoncan és kitaróan szaladt, csak éppen elindulni nem szeretett, mindennap kért valamit, reggel ott várt az utcasarkon; megmutatta Párizst, elkocogott a tengerhez, megmutatta a környéket, megmutatta Franciaország tájait, megállott breton templomok előtt* stb.).

Részszövegünk nemcsak makro-, hanem mezoszerkezeti egységekre is bomlik, tematikus és időbeli váltások alapján.

Az első bekezdés a következőképpen:

1. mezoszerkezeti egység:
„autót tartottam Párizsban” – ez sikernek látszott, a valóságban belerokkantunk. Idő: az elbeszélő idő. A sok referenciális elem ellenére erős a kifejező emotív funkció, nemcsak az ábrázoló (referenciális).
2. mezoszerkezeti egység: az autó eredete, múltja.
Idő: „valamikor” – referenciaidő; ezúttal az elbeszélő időnél korábbi az eseményidő. (Kiefer 1983: 146–) Azonos a referenciaidővel, bár nem meghatározott időszak vagy időpont.
3. mezoszerkezeti egység: „mennyit szenvedtünk ezzel az autóval” – ideje ismét az elbeszélő idő; „de mindegy, autót tartottam Párizsban”. A variált ismétlés nem zárja le a bekezdést.
4. Meg kell szabadulni az autótól.

A fenti mezoszerkezeti egységekben és azokon átnyúlva, több mezoszerkezeti egységet átfogva is érvényesülnek alakzatok, észrevehető a retorizáltság. Az *autót tartottam Párizsban* mondat önironikus ismétlése (adiectio: duplicatio); első előfordulásakor még felidézheti az elbeszélő ennek önelégült megnyilatkozását (az elbeszélő én már itt is ironizál), a harmadik mezoszerkezeti egységben az autó hátrányainak halmozott felsorolása (kapcsolatos halmozás: enumeratio) alakzatával már új értelmet és modalitást kap a mondat: bevezeti az ítéletet: el kell adni az autót, ismét enumeratio következik: annak felsorakoztatása, milyen meddő és kínos kísérletek után szabadult meg a járműtől az elbeszélő én. A szövegszervező jelentőségű kijelentés ismétlése az elbeszélői nézőpont váltásával is jár.

[Az autó tartásába] *belerokkantunk, Az autóért éltünk, dolgoztunk* szintén szövegszervező értékű megnyilatkozás: ehhez viszonyítva érzékeljük a második makroszerkezeti egységben megfogalmazott ellentétet.

A részszövegben valójában az elbeszélő én fokalizál, egyértelműen az elbeszélő én nézőpontját csak a *Lakásom volt és autót tartottam Párizsban* képviseli, e mondat első előfordulásában az elbeszélő én fokalizál. Az elbeszélő és az elbeszélő én nézőpontja együtt jelenik meg „*A gázszámlát nem tudtam odahaza kifizetni, mert sürgősen el kellett utaznom Molraix-ba*”. A *sürgősen* szóalak jelzi itt az elbeszélő én nézőpontját.

A második és harmadik bekezdést egyetlen makroszerkezeti egységnek tartom, szoros szemantikai koherenciája alapján. *Az autó megmutatta* integráló erejű mondat variált és fokozó ismétlése ennek az egységnek tagoló és egyben összetartó funkciójú eleme.

A két makroszerkezeti egységet szorosan összekapcsolják a második bekezdést indító mondatok: *Az autó elvitt mindent [...] [de] Ennek a rozszant szekérnek köszönhetem...* Itt a két mondat szintjén érvényesül a már máshol is elemzett elvárástörő ellentét. Az ellentét első része – mint fentebb szóltam róla – anaforikus, második része kataforikus szerepű: a romantikus tirádához hasonló áradásban követi mindannak felsorakoztatása, amit adott az autó léte. *Az autó megmutatta* ismétlései a mezoszerkezeti egységek határait jelzik; ezeknek az egységeknek a halmozás (enumeratio) és párhuzamuk (paralelizmus) a fő retorikai alakzatai. Egymáshoz viszonyítva fokozás (climax) jelenik meg bennük, a tárgyi, érzéki élményeknél az író számára még fontosabb, az európai légkört jelentő, elvonatkoztatható tanulságokig.

1. mezoszerkezeti egység: Az autó megmutatta Párizst.
2. mezoszerkezeti egység: És megmutatta a környéket.
3. mezoszerkezeti egység: Megmutatta Franciaországot.
4. mezoszerkezeti egység: Az autó megmutatta az országot: népét és civilizációját.
5. mezoszerkezeti egység: Az autó megmutatta a francia polgáriasulás hosszú és nem éppen egyenes útját, történetét.

E makrostruktúra lezárása: *eladtam az autót*. A fokozó ismétlés (climax) alakzata itt kifejezi: eladtam, de nem azért, mert tönkretett, hanem azért, mert betöltötte feladatát: kellő „nyersanyagot” szolgáltatott, „*életem hátralevő szakára nagyjából visszafordultam az európai tájakról az európai könyvek határa felé*”. Ez a lezárás erősíti a két makroszerkezeti egység tartalmi ellentétét és azt, hogy a két rész stílusának eltérése, átváltása az ironikustól a mind komolyabb hangnembe a tartalom súlyosabbá válásával párhuzamos. A második egységben a szöveg személyessége, perszonális narrációja korlátozottabbá válik: a referenciális elemek uralkodnak, a személyesség főként meglehetősen tág és általános értelmű igealakokon nyer kifejezést (*köszönhettem, láttam, megismertem, (esz-mélni) kezdtem, kezdtem (megérteni)* stb.).

Amellett, hogy a részszöveg második és harmadik bekezdését egyetlen makrostruktúraként értelmeztem, megokoltnak látom a bekezdésekre tagolás ilyen megoldását. A részszöveg tartalmi csúcsa kétségtelenül befejező mozzanata: a francia polgárosodás története, „európai útjának” megismerése, ezáltal visszatérés – kellő „nyersanyag” birtokában – „az európai könyvek” világába. Ezt emeli ki a szöveg tagolása.

Ha elemzésem az iskolai szövegtani elemzések számára szerény tanulsággal szolgálhat, azt látom hasznosíthatónak, hogy az iskolai elemzésekben is szakadjunk el a bevezetés – tárgyalás – befejezés kötelezőnek tartott klasszikus hármasságától, a bekezdésnek formális értelmezésétől: az élő, valóságos szöveg nem sémák szerint épül, hanem saját logikája és „törvényei” szerint: önmagából kiindulva próbáljuk értelmezni.

4.5. Funkcionális mondatperspektíva: topik–komment-rendszer

(A fenti szöveg újabb szempontú elemzése)

A fenti fejezetben a vizsgált részszöveg makro- és mezoszerkezeti egységeit tárgyaltam: megállapításom szerint a stíláriis, tematikus és időbeli váltásokat figyelembe véve szövegem két makroszerkezeti egységre tagolódik; s e két egység kapcsolódása elvárástörő ellentét: az autó tartásába belerokkantunk, **de** az autó megmutatta Párizst és Franciaországot. A két makrostruktúra három bekezdésből áll: az utolsó – rövid – bekezdésben jelenik meg a második makrostrukturális egység és egyben a részszöveg legfontosabb momentumai: *a francia polgárosodás történetét vonultatta fel előttem a rozoga autó.*

Mivel a szöveg tudatos alakítás eredménye: írott, monologikus, tervezett szöveg (Tolcsvai Nagy 2002/b: 209), nyilván nem indokolatlan ez a tipográfiai tagolás, kiemeli az egyébként szervesen összetartozó mezoszerkezeti egység legfőbb tartalmát, lényegét.

A mezoszerkezeti egységek integráló erejű mondatai, illetve a legfontosabb referenciális elemeket hordozó részei:

Az első makroegységben:

1. „Autót tartottam Párizsban” – ez sikernek látszott, a valóságban azonban belerokkantunk. (1–5. sor)
2. Az autó eredete, múltja. (5–10. sor)
3. „mennyit szenvedtünk ezzel az autóval” (10–15. sor)
4. Meg kell szabadulni az autótól. (15–23. sor)

A második makroegységben:

1. Az autó megmutatta Párizst. (24–32. sor)
2. És megmutatta a környéket. (32–41. sor)
3. Megmutatta Franciaországot. (41–50. sor)

4. Megmutatta az ország népét és civilizációját. (51–57. sor)

5. Megmutatta a francia polgárosodás hosszú és nem éppen egyenes útját. (58–68. sor)

A jelen fejezetben a mikroszerkezeti egységekben: a mondatokban kívánom elemezni a szöveg felé mutató sajátosságokat. Mondaton ezúttal nem minden esetben mondatzáró írásjellel elhatárolt grammatikai mondatot értek, mivel a mellérendelő összetett mondatbeli tömbök külön nyilatkoznak minősülhetnek, illetve a topik–komment–fókusz szerinti tagolásban önálló egységként élnek. A dolgozatban tehát azt vizsgálom, hogy a mezoszerkezeti egységek elhatárolása nemcsak a fenti – stiláris, tematikus, időbeli stb. – alapon állapítható meg, hasonlóan megmutatja az egységek határait: különbözőségeiket és hasonlóságait az aktuális mondattagolás, más néven a funkcionális mondatperspektíva.

Mint ismeretes, a magyar szövegmondatban „A sorrendiség meghatározói a szövegelőzmény, a szövegfolytatás és a világról való tudás” (Tolcsvai Nagy 2002/a: 21). A mondatrészszeretet nem a szóban forgó tag szórendi elhelyezkedése jelzi, mivel a mondatrészek többnyire különböznek egymástól morfológiailag: a viszonyjelölés általában morfológiai eszközökkel megy végbe. Ez azonban nem jelent szórendi szabadságot (főként: szórendi szabadosságot), ellenkezőleg: nagyobb gondosságot, felelősséget kíván a szövegmondat alakítása: „mondattani kifejezőeszközei vannak annak, hogy az egész mondat és különböző részei hogyan kapcsolódnak a közvetlen beszédkörnyezethez” (Kálmán 2001: 11); a mondat felépítése és kommunikációs szerepe tehát szorosan összefügg.

A magyar mondatnak is van két elkülönülő része: topik és komment. „A funkcionális és kognitív elmélet szerint a magyar nyelvben a mondat elsődleges figurája a topik, függetlenül a szerkezet (sorrendi) helyétől. Prototipikus esetben ez a topik a mondat alanya és ágense. Az így értelmezett topik egyszerre mondattani és szövegtani szempontból elsődleges figura, függetlenül nyelvi kifejttségének mértékétől” (Tolcsvai Nagy 2002/a: 20). Az idézetben szereplő kategóriák közül az alany szintaktikai, az ágens szemantikai, a topik az aktuális tagolás szerinti megkülönböztetés.

A komment a mondatnak a topikról való állítást kifejező része, magába foglalja a ragozott igét. Fókusz helyzetben az ige áll vagy az az elem, amely „közvetlenül a ragozott ige előtt áll, úgy, hogy sem az ige, sem az azt követő részek nem főhangsúlyosak” (Kálmán 2001: 14–15). Igekötős ige esetén az igekötő ilyenkor nem állhat az ige előtt. Az ilyen fókuszt azonosító fókusznak nevezi É. Kiss Katalin (2001: 11–15).

Tolcsvai Nagy Gábor szövegtopikról és szövegfókuszról is szól (2001: 127–131): „A szövegfókusz (FD) és a szövegtopik (TD) részben különbözik a mondatbeli fókusz és topik fogalmától. A szövegfókusz a szöveg (szövegrészlet) legkiemelkedőbb összetevője (referense) és egyben általában új (a szövegben nem említett) információt tartalmaz, ezért jelölt és kevésbé hozzáférhető, mert

megszakítja a topikfolytonosságot; és ezért gyakran jelöletlen és könnyen hozzáférhető” (131).

A fentiek megengedik a szövegtopik és a szövegfókusz vizsgálatát részszovegekben is; mezoszerkezeti egységekben kívánom ezeket az elemeket kiválasztani, majd az aktuális mondattagolás szerint elemezni a mikro- és mezoszerkezeti egységeket, összefüggésben a megválasztott részszóveggel. Ezzel együtt a mikroszerkezeti egységek egyéb szerkezeti sajátosságaira is utalok, olyanokra, amelyeknek lényeges strukturális és kommunikatív szerepük van.

Szövegtani szempontból az első mezoszerkezeti egység szövegfókusza, az *autó*, az első említéskor, mivel a mondat (és szövegegység) információtartalmának legkiemelkedőbb része, akusztikailag pedig erős hangsúlyt kap. Az *autó* a továbbiakban szövegtopik, ő a főszereplője a részszóvegnak, róla szólnak a szövegmondatok.

A. I. 1.

- a) A főmondat ágense, alakja és mondattopikja [mi] Ø fokon van jelen, a többi elem kommentnek minősül, az *autó* egyben mondatfókusz is. A mondat egészben jobbra- és balrabóvítás egyaránt felfedezhető: az első tagmondat közbeékelte mellékmondata (*mely körülöttünk sistergett*) a jobbrabóvítást szolgálja, a megszakított főmondat igeneves szerkezettel folytatódik, két szimultánná tevő igenévvvel (*kerekedett, engedelmeskedve*); ezek ágense a *nagyzási hóbot rögeszméje* főnévi csoport. Az igeneves szerkezetnek *s* kötőszóval való kezdését nem a szerkezet tagmondat-szerűségével tudom megokolni, hanem implikációt sejtjek; lehetséges kiegészítés például: *s [e motoros világ hatására] valamilyen hirtelen kerekedett nagyzási hóbot rögeszméjének engedelmeskedve...*
- b) Ez a mondat egész négy nyilatkozatot tartalmaz. A 1-2. tagmondatban (egyben nyilatkozatban) a *lakás* és az *autó* mondatfókusz helyzetű, a topik (ágens) ismét Ø fokon van jelen; [nekem], illetve [én]. Az első tagmondatban tehát grammatikailag nem alany, hanem dativus possessivus, mely mélyszerkezeti alanyként értelmezhető.
- c) A harmadik tagmondat mondattopikja és páciense a *gépkocsit*, további egysége komment, fókusz a *lefényképeztük* igealak.
- d) A negyedik tagmondat közbeékelte mellékmondatával egy nyilatkozatot képez, az igei csoport (mellékmondatával együtt) a mondatkomment, az ige a mondatfókusz.
- e–f) A mondat két nyilatkozatának (tagmondatának) logikai viszonyában a szembeállító és a megszorító (elvárástörlő) ellentét egyaránt felfedezhető: szembeállítás a látszat és a valóság, elvárástörlés a *siker* és a *belerokkantunk* viszonyában jelenik meg. Mindkét tagmondat topikja a (foltyszerűen visszautaló, a második tagmondatban Ø fokon jelen levő) *ez a siker*, kommentként az igés szerkezetek szerepelnek; mondatfókuszok: *szépen, tekintélyesen*, továbbá a *belerokkantunk*.

A mezoszerkezeti egység szerkezete tehát a következő:

- a)* MT \emptyset_1 [mi] – MK₁ *motoros világban, mely körülöttünk sistergett, s valamilyen hirtelen kerekedett nagyzási hóbort rögeszméjének engedelmességedve, MF₁ vásároltunk egy autót.*
- b) MT \emptyset_2 [nekem] – MF₂ *lakásom* MK₂ *lakásom volt*
MT \emptyset_2 [én] – MF₃ *autót* – MK₃ *autót tartottam Párizsban...*
- c) MT₃ *a gépkocsit* MK₄ *persze lefényképeztük,*
- d) MT \emptyset_1 MK₅ *és mint valami győzelmes hadjárat jelképét, elküldtük a fotográfiaát haza.*
MF₄ *elküldtük.*
- e) MK₆ *A messzeségből szépen hangzott és tekintélyesen hatott* MT₄ *ez a siker* MF₅ *szépen, tekintélyesen;*
- f) MT \emptyset_1 MK₇ *a valóságban belerokkantunk* MF₆ *belerokkantunk.*

A I. 2.

Ez a mezoszerkezeti egység nemcsak tematikailag határolódik el az előzőtől, hanem a tematikus progresszió tekintetében is: mezoszinten a szövegtopikja és a mondatok topikja azonos, sőt azonos a makroegység topikjával; szemantikailag pedig páciens vagy ágens. Az *autó* szó csak az első mondatban (tagmondatban) szerepel, a többiben törlés következik be, akár alanyként, akár tárgyként áll is, mivel az igealakok határozott ragozása jelöli a \emptyset fokon megjelenő tárgyat is. E rész szerkezetét – ha a Daneš által kidolgozott sémák egyikéhez sorolnánk – a „fejlődés végigfutó témával” típusba tartozna. A nyolc nyilatkozat szerkezete a következő:

- a) MT₁ *Az autót* MK₁ *valamikor a Ford gyárban készítették;* ezen belül a *Ford* MF₁.
- b) MT₁ \emptyset MK₂ *s egy párizsi ismerősöm eredetieskedő, különös felvázsal díszítette,*
- c) MT₁ \emptyset MK₃ *szemre úgy festett, mint egy versenykocsi* ezen belül MF₂ *úgy,*
- d) MT₁ \emptyset MK₄ *autósok és sportemberek fejcsóválva bámulták az utcán,*
- e) MT₁ \emptyset MK₅ *s nem tudták törzskönyvezni...*
- f) MT₁ \emptyset MK₆ *Világoszöldre lakkozták,*
- g) MT₁ \emptyset MK₇ *s ha már egyszer elindult, virgoncan és kitarítóan szaladt,*
- h) MT₁ \emptyset MK₈ *csak elindulni nem szeretett.* MF₃ *elindulni.*

A I. 3.

A következő mezoszerkezeti egységnek nem olyan „szabályos” a szerkezete, mint az előzőé. Az első mondategész két nyilatkozatra tagolódik, a tartalmi cenzúrát pontosvessző is jelzi. Mondattopikként az egyes szám első személy [én és mi] szerepel, a *Mennyit szenvedtünk ezzel az autóval* emotív funkciójának megfelelően a *Mennyit* mondatfókusszal indul, s további része a mondatkomment. A pontosvessző utáni tagmondat szkeptikus reflexió; a *mondén hajlam* és a *világi*

* A rövidítések feloldása: MT: mondattopik; MK: mondatkomment; MF: mondatfókusz.

becsvágy pragmatikailag utal az autótartásra, grammatikailag az ige- és névszóalakok első személyűsége és múlt idejűsége kapcsolja az előzményekhez. Az *ebben az évben* mondatfókusz, az ige-igekötő sorrendű állítmány előtt állva.

Az autó mindennap kért valamit kezdetű grammatikai mondat 1–4. tagmondatát egy nyilatkozatnak tartom: a mikroegység minden egyes mondatának topikja az *autó*; (ez a rész a daneši rendszerben a „fejlődés levezetett témával” csoportba tartozna). Az *autó* alkatrészei az *anyacsavar*, a *villamos tülök*, a *gumik*: itt tehát hiperonima–hiponima logikai-szemantikai viszony áll fenn, a *benzin*, *olaj*, *garázs*, *adó*, *biztosítás* pedig az *autó* szemantikai mezőjébe tartozik, így biztosítva van a lineáris szövegkohézió és a folyamatos tematikus progresszió. Ismét pontosvessző határolja el a mondat további tagmondatait. Az utolsó tagmondat variált ismétlés: *de mindegy, autót tartottam Párizsban* önironikusan visszautal az első mezoszerkezeti egység megfelelő tagmondatára. Ezzel a nagyobb hatókörű, szövegszerkezeti jelentőségű mondatral kapcsolódik e szerkezeti egység legerősebben az előzményeihez.

- a) MK₁ *Mennyit szenvedtünk* (a *mennyit* fokhatározói értékű tárgy MF₁), MT₁ *ezzel az autóval*,
- b) MT Ø₂ [én] MK₂ *azt hiszem, ebben az évben gyógyultam ki mondén hajlaimból, minden világi becsvágyamból...* (ezen belül MF₂ *ebben az évben*).
- c) MT₁ *Az autó* MK₃ *mindennap kért valamit; hol benzint, hol olajat vagy anyacsavart, ma a villamostülök romlott el, másnap a gumik lyukadtak ki, fizetni kellett a garázst, az adót és biztosítást;*
- d) MT Ø₂ [mi₃] MK₄ *fogcsikorgatva, kétségbeesve fizettünk* (ebből MF₃ *fogcsikorgatva, kétségbeesve*),
- e) MT Ø₂ [nekünk] MK₅ *otthon harisnyára nem tellett pénzünk*, (ebből MF₄ *harisnyára*),
- f) MT Ø₂ [én] MK₆ *de mindegy, autót tartottam Párizsban*. (ebből MF₅ *autót*).

A I. 4.

Ennek a mezoszerkezeti egységnek is az *autó* a szövegtopikja, szemantikailag páciens; de a megszemélyesítés (*ott várt az utcasarkon, ázottan, kopottan, hűségesen*) ágenssé teszi az autót, igaz, csak egy tagmondat erejéig. A szöveg többi részében egyes szám első személyű [én = az elbeszélő] vagy harmadik személyű (például a *becsüs*) az ágens.

A tematikus progresszió a mezoszerkezeti egységben:

- a) MT₁ Ø [én] MK₁ *Időnként bevitettem az autót a zálogházba*,
- b) MT₂ (*ahol*) a *becsüs* MK₂ *mintegy ujjhegygel, fitymálva vizsgálta csak, mint valami tisztátalan tárgyat*,
- c) MT₂ Ø [ő] MK₃ *s végül hitelezett reá néhány száz frankot*.
- d) MT₃ Ø [mi] MK₄ *Az autóért éltünk, dolgoztunk*,

- e) MT₃ Ø [mi] MK₅ *s közben gyorsan tönkrementünk, mert az autó miatt mind kevesebbet dolgoztunk.*
- f) MT₄ Ø [az autót] MK₆ *kínáltam francia és idegen ismerőseimnek*
- g) MT₄ Ø [az = az autót] MK₇ *de ajándékba sem kellett*
- h) MT₄ Ø [öt = az autót] MK₈ *éjszakára elhagytam gyanús hírű utcák szögletén, abban a reményben, hogy ellopják;*
- i) MT₄ Ø [ő = az autó] MK₉ *de reggel ott várt az utcasarkon, ázottan és hűségesen.*
- j) MT₁ Ø [én] MK₁₀ *Sokára találtam egy fűszerest vidéken,*
- k) MT₁ Ø [én] MK₁₁ *s túladtam a versenykocsimon,*
- e) MT₁ Ø [én] MK₁₂ *egyszer láttam még, esztendő múlva, amint sárgarépa-és hagymakötegeket fuvarozott.*

B. II.

A szöveg második makroszerkezeti egységének szövegtopikjai olyan főnévi csoportok, amelyeknek denotátumai térbeli, rész-egész, illetve ok-okozati logikai kapcsolatban vannak egymással, szemantikailag a tárgyi, érzéki elemektől az elvonatkoztható-elvonatkoztatott tanulságokig halad a közlés. A szövegtopik-
elemek – *Párizs, Párizs környéke, Franciaország, a francia vidék, a francia civilizáció, a francia polgárosodás története* – szemantikai és logikai összefüggése egyrészt biztosítja a makroegység kohézióját, másrészt a fenti elemek mezoszerkezeti egységekre tagolják a szövegrészt.

A mezoszerkezeti egységek első szövegmondatainak mondattopikja minden alkalommal az *autó*, a szövegtopikelemek a mondatkommentek elemeként jelennek meg.

A második makroszerkezeti egység terjedelmesebb, mint az előző: ez nem a mezoszerkezeti egységek nagyobb számából ered (csak egyetlen mezoszerkezeti egységgel több), hanem az egységek hosszabbak. A kezdő, ismétlődő (*az autó megmutatta*) tagmondatok után részletező, explicit, kifejtő szövegrészletek következnek. a két makroszerkezeti egység tartalmi (elvárástörölő) ellentéte modalitásbeli és stiláris ellentét is: az első részbeli ironikus és értékmegvonó stiláris elemek helyét a másodikban komoly hangnem és értéktelítő stílus foglalja el.

Nem kívánom az előzőhöz hasonló részletességgel vizsgálni ennek az egységnek tematikus progresszióját; a következő megállapításokra szorítkozom: az első – még átvezető – mondata ismétél és visszautal (*Az autó elvitt mindent: pénzt, időt, munkakedvet, naphosszat bajlódtam vele*), majd előreutal: *boldogan iramodtam neki Párizsnak és a vidéknek*. Mezoszerkezeti egységei – az első kivételével a *megmutatta* igealakokkal, illetve *az autó megmutatta* tagmondatokkal indulnak (ez a kijelentés az első egység zárómondataként áll), tehát a mezoszerkezeti egységek igazi paralelizmusa a második egységgel indul. Ezeknek a kezdő mondatoknak-nyilatkozatoknak mondattopikja tehát az *autó*, a továbbiakban azonban legtöbbször az [én] a mondattopik, rövid, többnyire mellérendelő viszonyú tagmondatok, tehát jobbrabóvított, szukcesszív mondategészekkel – a

második mezoszerkezeti egységben hosszabb nominális részlettel – mutatja be a város és a vidék gazdag színeit, „tartalékait”, tartalmasságát, hogy eljusson az „európai út” : a francia polgárosodás-polgárosulás történetének megértéséig.

Az utolsó mezoszerkezeti egység, mely önálló bekezdést alkot, az eddigiekkel megegyező szerkezeti megoldással indul: *Az autó megmutatta...*, majd: *kezdem megérteni az „európai utat” [...] A francia polgárosulás történetét vonultatta fel előttem* stb.

S míg az elemzett részszöveg első mondatában fókusz szerepben áll a *vásároltunk egy autót*, az utolsó mondatban ugyancsak fókusz szerepet kap az *eladtam az autót*, mert betöltve hivatását, visszafordultam az európai tájakról az *európai könyvek láthatása felé*.

A vizsgált részszöveg kerek és befejezett: keretbe foglalja az autó, illetve az *európai út* megismerésének, az írói anyag megszerzésének történetét.

5. A SZERKEZETI EGYSÉGEK ÉRINTKEZÉSE

5.1. Mindig a makroszerkezet tényezője a cím?

A Füves könyv címadásának bemutatásával próbálunk válaszolni a címben feltett kérdésre.

Már a *Füves könyv* címmel elkezdődik a „metaforizáló jelleg”: a könyv nem a test nyavalyáit akarja gyógyítani a füvek-fák kínálta patikával, hanem a lélek bajait (Lőrinczy i. m. 17.), s nemcsak a “gyógyítás” a célja, a “megelőzés” is: milyen elvek szerint kell élnünk, ha következetesek kívánunk lenni, ha szigorú etikai normákat akarunk megtartani, ha meg akarjuk őrizni egyéniségünket, belső függetlenségünket... A cím metaforája nem új, az első szöveg (1. *Arról, mi célja e könyvnek*), hivatkozik is a régi mintákra: „*Olyasféle lesz hát ez a könyv, mint a régi füves könyvek, melyek egyszerű példákkal akartak felelni a kérdésekre, mit is kell tenni, ha valakinek a szíve fáj, vagy elhagyta az Isten.*” – Ismeretes, hogy Balassi *Betegh lelkeknek való füves kertecske* címmel fordította le s adta ki 1572-ben Michael Bock Würtzgärtlin für die Krancken Seelen című valóságos művét.

A 202 maxima címadása egy tekintetben, a címek nyelvi formájában teljesen egységes: mind *-ról~ről* raggal szerkesztett, rövid, hiányos mondat alakú cím, amely – az ókortól meglévő megoldással – rövidítve utal a tartalomra. Márai akár a műfaj kellékeként is alkalmazhatta az ilyen címadást, az antik, a barokk, a klasszicista, valamint a bölcséleti irodalmat idézve fel.

A kötet címei egyéb vonatkozásban változatos mondattani felépítést képviselnek:

1. Egyetlen – elvont vagy konkrét – fogalmat jelölő (határozott névelős) főnévből áll 64 cím (7. *Az érzékekről*; 10. *A babonákról*; 14. *A szenvedélyről*; 22. *A hiúságról*; 54. *A sárgarépáról*; 60. *A szerelemről*; 64. *A várakozásról*; 68. *Az ünnepekről*; 94. *A zenéről*).

2. Hozzáteszi a névelős főnévvel jelölt fogalomhoz az *általában* határozószót (24. *A betegségről általában*; 37. *A nőkről általában*).

3. A *még egyszer-t* hozzátéve (194. *A szerződésről, még egyszer*).

4. Essivusi állapothatározót kapcsoló *mint* kötőszós cím (167. *A művészetről mint végzettről*; 177. *A halálról mint szemtanúról*).

5. Minőségjelzős szerkezet (4. *Az emberi jellemről*; *Az emberi magatartásról*; 55. és 125. *Az emberi anyagról*; 82. *Az igazi butaságról*; 146. *A szakmai önértetről*; 183. *A világi méltóságról* stb.).

6. Birtokos jelzős szerkezet (2. *Az élet értékéről*; 6. *A test megismeréséről*; 16. *A világ hívásáról*; 74. *A jellem műveltségéről* stb.).

7. Két – elvont vagy konkrét – fogalmat jelölő főnév kapcsolatos viszonyban, többnyire a fogalmak párhuzamba állításával (38. *A kényelemtől és a magányosságról*; 45. *A lélekről és a hatalomról*; 50. *Az aljasságról és a segítségről*; 71. *A szexusról és a szomorúságról*; 80. *A hivatalról és a hivatalnokokról*; 85. *A nőkről és a madarakról*; 105. *A válogatásról és a hűségről*; 129. *Az ütemről és a változásról* stb.)

8. *Hogy* kötőszós (két vagy három tagmondatból álló) alárendelő összetett mondat (9. *Arról, hogy az ember része a világnak*; 12. *Arról, hogy minden nap tovább kell menned*; 19. *Arról, hogy aki megtudott valamit, egykedvű lesz*; 34. *Arról, hogy a bölcsek is meghalnak*; 165. *Arról, hogy égni is kell*; 180. *Arról, hogy mi volt dolgod a földön*; 192. *Arról, hogy mindig útközben élsz* stb.)

9. Vonatkozó kötőszós alárendelő összetett mondat (61. *Azokról, akik csak a szájukkal nevetnek*; 171. *Azokról, akik az áruláshoz is gyávák* stb.)

A címek és a szövegek kapcsolata szemantikai szempontból is, továbbá olyan szempontból is különféle lehet, hogy a cím csak globálisan vagy lineárisan is hozzátartozik-e szervesen a szöveghez.

Nagyobb mérvű jelentésváltozás nélkül jelölik meg a szövegtémát a következő címek: 1. *Arról, mi célja a könyvnek*; 10. *A babonákról*; 17. *Azokról, akik társaságban előadnak*; 29. *Az öltözködésről*; 48. *Az utazásról* stb., metaforikus címek viszont: 86. *Jézusról és az egyedüllétről*; 114. *A vízszinten és a függőleges támadásról*; 121. *A harcmodorról és az arcvonalról*; 165. *Arról, hogy égni is kell*; 192. *Arról, hogy mindig útközben élsz* stb.

A címek egyébként rendszerint a szövegtémát határozzák meg, globálisan kapcsolódnak a szöveghez, néhányuk azonban lineárisan is, oly módon, hogy a szövegkezdő mondat szerkezetileg, grammatikai eszközökkel is jelöli az összetartozást.

Ilyen a következő szöveg, Füves könyv

Arról, hogy a szívek összetörnek 72. számú

(†)* *De pontosan úgy, mint a dalokban, melyeket kávéházi chansonénekesnők énekelnek. (2) S a dalok tanulsága mindig annyi, hogy az összetört szíveket nem lehet többé egyéragasztani. (3)*

Az életben is ennyi a tanulság. (4) Ha egy ember egyszer bizalommal, föltétlen érzésekkel közeledett valakihez, s érzéseit megsértették, „szívét összetörték”, soha többé nem tud igazi bizalmat, feltétlen odaadást érezni egy másik ember iránt. (5) Nincs érzékenyebb anyag a földön, mint az emberi anyag. (6) Képtelen arra, hogy elfedjen egy sértést, mellyel lelkét vagy érzéseit illették. (7) S bármiféle baráti vagy szerelmi találkozást hoz is még számára az élet gyanakvó marad, minden kapcsolat torz és gonosz játékkalkalom lesz számára, örökké bosszút akar. (8) Ilyen az ember. (9) Vigyázz, ha ilyen megsértett szívűekkel állasz szem-

†* A zárójelbe tett számok a mondategészeket jelölik. V. R. R.

közt: *nem tudod őket megengesztelni. (10) S nincs az a türelem, bölcsesség, nagylelkűség, szenvedély, mely az ilyen csalódott szíveket nyugtatni tudja.*

Márai írásának címe megtartja a cím szokásos kiemelt helyzetét, nem is ismétlődik meg a szöveg kezdő sorában, hanem olyan, mintha a szöveg kezdő mondata volna, ezt folytatja oly módon, hogy nemcsak szemantikailag, pragmatikailag kapcsolódik hozzá a folytatás, mint a címekhez általában, hanem grammatikai eszközökkel is visszautal rá a szerző.

„De pontosan úgy” – ez a szöveg első mondategysége, első mondategységének főmondata. Kizárólag kapcsolást és utalást tartalmaz. A szövegkezdő *de* kötőszó itt nem ellentétet érzékeltet, hanem a megerősítést, nyomósítást szolgálja, ilyen szándékú fejtegetést vezet be (vö. ÉrtSz. I. 974.), miközben a címhez kapcsolja a bekezdést. A tagmondat grammatikailag hiányos: a címbeli mellékmondat alanyát és állítmányát értjük bele, de ha kiegészítenénk velük, kiderülne, hogy míg a cím nyomatéktalan, minden hangsúlyozandó tagjára azonos erősségű szakaszhangsúly esik (*Arról, hogy a szívek összetörnek*), az első tagmondatba viszont kirekesztő szórenddel kerülhetne be az állítmány (*De pontosan úgy [törnek össze a szívek]*), az *úgy* utalószó erősebb mondathangsúlyos. – A tagmondat hiányos volta elválaszthatatlanul hozzákapcsolja a szövegkezdést a címhez.

A cím makro- és mikroszinten is része a szövegnek. Amint a következőkben is: 89. *Az igazi butaságról. Mert a butaság is többféle.* – 99. *A jóra való fürge-ségről. Mert nemcsak jóra való restség van. Másik vétek a jóra való fürgeség.* – 128. *Arról, hogy az emberek kiszámíthatatlanok. Mert az emberek teljesen kiszámíthatatlanok.* Ebben az első mondat kettős visszautalást teljesít: a címen kívül az előző szöveghez is kapcsolódik: Isten tudatos, de az ember nem az. 169. *Arról, hogy a legokosabb egyedül maradni. Mert ne számíts te senkire.*

A szöveg két bekezdése közötti stiláris ellentét lényeges információt hordoz: jelzi, hogy itt, a második bekezdésben kap kifejtést a szerző reflexiója. A köz-hely igazságán elmélkedve igazi választékos, intellektuális stílusban, jellegzetes stílusában szólal meg Márai. Erre utalnak a nem mindennapi szavak, kifejezések: *chansonénekesnő, eggyéragsztani, anyag, illet valamivel, találkozást hoz, játékkalkalom, állasz* (ragozott alak), *megengesztel, nyugtatni*, különösen pedig a szövegszerkesztés módja.

„Az életben is ennyi a tanulság” — mondja rezignáltan a második bekezdés első, még átvezető funkciójú mondatával. Ez főként kapcsoló és utaló elemeket tartalma: „hozzátoldja” az előzőhöz ezt a bekezdést az *is* kötőszóval, visszautal a második mondatbeli közlésre az *ennyi* anaforikus mutató névmással, továbbá a *tanulság* megismerésével. A *tanulság* azonban nemcsak visszautal, hanem előre is: tartalomváró szóvá lép elő: most következik a kifejtése. Értékel, újraértékel, végletes, túlzó fogalmazásával gondolkodásra, vitára készlet. Többszörösen összetett mondataiban érvel, részletez, halmozásokkal és párhuzamokkal (5., 7. mondategész). Halmozásai hol az erősítést szolgáló szinonim kifejezések (*érzé-seit_megsértették*, „szívég összetörték”), hol – mint a 10. mondatban – szemanti-

kialag eltérő, azaz más és más erényt jelölő elvont főnevek halmozódnak alanyokként (*türelem, bölcsesség, nagylelkűség, szenvedély*), kifejezve, hogy mindezek egyformán szükségesek az érzékeny emberi kapcsolatok létrehozásához és fenntartásához; a megbántott, csalódott ember lelki egészségének helyreállításához azonban – e szövegben foglaltak szerint – mégsem elegendők.

Hosszú, többszörösen összetett mondatai (4., 6., 9.) szoros, szabályos szerkezetűek: közbeékelések, lazán vagy szervetlenül kapcsolódó tagmondatok, extraponált részletek nem lazítják az egységek összefüggését, grammatikailag pontosan kategorizálható minden elem. Rendet teremt ezzel gondolataiban és az élet zűrzavaros kérdéseiben, igazi jól formált, „írott”, tudatosan kidolgozott szöveget alkotva, a spontaneitásnak, élőbeszédszerű közvetlenségnek nyoma sincs benne. E fejtegető, részletező mondategységek közben aforisztikus tömörségű rövid mondatok; szentenciák tűnnek fel: „*Nincs érzékenyebb anyag a földön, mint az emberi anyag.*” – „*ilyen az ember.*” E részletlezárások után a gondolat újabb, variált kifejtése következik: Márai-sajátosság a gondolatok hullámszerű vissza-visszatérése, egy-egy szentenciózus megnyilatkozás köré csoportosítva.

A szöveg **mikroegységei** – mondategységek, tömbök, bekezdések – szoros logikai összefüggésben vannak egymással, a vissza-visszatérő gondolatok is okot, következményt fejeznek ki az őket megelőző mondatokhoz viszonyítva. A logikai kapcsolat milyenségét helyenként kötőszó is kifejezi, de ha nem, akkor is felismerhető:

[1 — 2] — [3 ← (4 ← 5) → (6 — 7) → 8] → [9 — 10]

A meggyőzés szándéka jelen van az egész írásban, a konatív funkció nyelvtani kifejezése a 9. mondat egyes szám második személyű igealakjaiban jelenik meg, közülük a főmondat igéje, a *vigyázz* felszólító módú alak, s ezáltal a mondat egész felszólító modalitású. Egyes szám második személyűsége nem változtat e mondat általános érvényű voltán, miként a szövegegész is általános érvényű. A negyedik mondat *egy ember, egy másik ember* kifejezései sem meghatározott egyedre utalnak.

Bár szövegünk csak két bekezdésre tagolódik, mégis felfedezhető benne a három makroszerkezeti egység: a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés. Bevezető funkciójúnak az első bekezdést tartom, tárgyalásnak a 3–8. mondategységet, a befejező, lezáró szövegegység pedig a (túlzásával kételkedésre csábító) 9–10. mondategységet.

Így teljes a szöveg, s így tarthatjuk kimunkáltnak minden alkotóelemében.

5.2. A cím és a szöveg viszonyának további vizsgálata az Órarend című maximákban

Itt elemzendő szövegeimet A négy évszak és az Ég és föld című kötetek tartalmazzák. Mindkét kötet ciklusokra tagolódik: A négy évszak tizenkét részből

áll, amint egy év tizenkét hónapból, s a részek címe egy-egy hónap neve. A ciklusok terjedelme és tagolódása arányos: 31–40 autonóm részszovegből állnak. Önálló cím nélkül közli a kötet e ciklusokat bevezető, a cikluscímben megjelölt hónapnévhez hangulatilag és szemantikailag kapcsolódó, a többinél hosszabb, költői szövegeket. A többi szövegnek saját címe van, ezek a szövegek általában egy-két bekezdésből állnak, csak néhány mondatra tagolódnak, akad azonban köztük – amint a Füves könyvben – egymondatos is. Néhány szöveg vers formájában, sorokra tagolva kap látható formát.

Illyés Gyula (1938) a Nyugatban megjelent recenziójában elfogadta a Négy évszak „költemények prózában” megjelölését, a kötet költőiségét a szövegek hangulatiságában, zeneiségében, rövid mondataik ritmusában, a tömörítő technikában és a merész kapcsolásokban látta. „Az elütő, egymás mellé helyezett fogalmak szikrát vetnek; az ózondús levegő, amit előidéz, megint csak költői” (Illyés 1938: 469), különösen költőinek, sőt költeménynek tartja „tökéletes, nemes anyagú prózaversek”-nek az „örök lírai közlendőkről”: az élet múlandóságáról, a mindennapok csodáiról, a természetről, a férfikor reménytelenségéről szóló „más formában kifejezhetetlen” (1938: 470) dolgokat formába öntő szövegeket. A Dobogókő című írásról szólnak a következő sorai: „a legnagyobb dologról közöl valamit [...], az élet-halál, a végtelenség érzése vezette. Minden megszemélyesül benne, sőt megemberesül: a szerencsétlenséget szenvedett erdő csakúgy, mint a Duna, vagy az őzek. Szóval lírai leíró vers” (1938: 469). Márfai Molnár László (2000: 33–4) a kötet több szövegében a képiséget tartja „uralkodó szövegszervező elemnek” (Mínusz 20, Fényjelek, Jégtörő, Vasárnap, Tengerfenék, Reggel); abban is egyetérthetünk vele, hogy az irónia a domináns a kötetben. A sztoikus filozófia, melynek alapján áll Márai, s mely szemléleti alapot ad az emberi élet, a lét megítéléséhez, nem teszi lehetetlenné az ironikus hangnemet.

Az Ég és föld kötetén szintén a sztoicizmus filozófiájának inspirációja érezhető, „Az író, aki a szenttelen, valójában elveiről inkább szenvedélyesen valló jegyzetfüzért írja, minden kapcsolatát megszakította a világgal, önmagába vonult vissza, ahogy a sztoikus császár [Marcus Aurelius] javallotta” (Rónay 1990: 280–1). A világtól való elszakadás „a fiktív közönségtől való elfordulás” (Márfai Molnár 2000: 36) ellenére tudnia kell, hogy az élet külső kereteitől nem szakadhat el. A szemlélődés, megfigyelés, kommentálás több önmegszólító szövegben ölt testet. Az „önmagába vonulás” azonban nem zárja ki, hogy a kötet rövid szövegeinek jó részét generikus értelműnek, mindenkire szóló tanácsként értelmezzük.

Ez a kötet is ciklikus felépítésű: három része közül az Ég és föld 131, az Ars poetica 128, a Só és bors 109 autonóm részszoveget tartalmaz, ezek kötetük és ciklusuk szervesen illeszkedő darabjai.

A két röviden bemutatott kötetben három szinten is vizsgálhatók a címek: a kötetcímek, a cikluscímek és a részszovegek címei. A négy évszak, az Ég és föld

kötetcímek többszörös funkciójúak: egyénítik, azonosíthatóvá teszik a köteteket, „magát a művet” jelentik, „az egészért” állnak helyt (Kovalovszky 1974: 327, Balázs 1985: 106, Szikszainé 1999: 168); szerkezetük, ritmusuk szuggesztív erőt hordoz magában – ez érdeklődéskeltő. Jelentésük éppen átfogó mivoltuk folytán szimbolikus, áttételes: „a rövid, talányos, ezért sokféleképpen értelmezhető címek a mondanivaló lényegét szimbólummá válva jelképezik (Balázs 1985: 107), az olvasó „beleélő képzeletére” hatnak (Kovalovszky 1974: 326).

A négy évszak cikluscímei a kötet cím elsődleges, szó szerinti jelentéséhez igazodva a tizenkét hónap nevével tagolják a művet; az Ég és föld kötetcímévé az első ciklus címét emeli Márai, további ciklusai: *Ars poetica*, *Só és bors*. E kötet- és cikluscímeknek – az *Ars poetica* kivételével – talán olyan értelmet tulajdoníthatunk, hogy a szerző (a költő szavával) „a mindenséget vágyta” belefoglalni, vagyis abból mindazt, ami fontos számára, ami leginkább foglalkoztatja, e címek annyira összefoglaló, összegző értelműek. Nem külső keretet jelentenek ezek a ciklustagolások, hanem mind a belső élményvilágról szóló vallomások. Ennek pedig lényege a minőség. „Itt élek a földön, és meg vagyok sértve [...], meg vagy sértve, mert a kor, amelyben éltem, igénytelen volt és áhítatlan-küli.” (Különbségek. A négy évszak 2000: 19) A „minőség” és az „áhítat” igénye az *Ars poetica* ciklusában ugyanúgy jelen van, mint a többi Márai-műben, s ráadásul a címének megfelelően a többi ciklushoz viszonyítva is a legtöbb olyan szöveget tartalmazza, amely az írásról, az alkotásról, íróársairól, az irodalomról s mindezzel való szellemi kapcsolatáról szól. Az összes eddig említett kötet- és cikluscím több értelmezést tesz lehetővé, a köteteket megismerve új és új tartalmat fedezhet fel az olvasó, új és új asszociatív hatásokat nyújthatnak e címek.

Az autonóm részszovegek címeit figyelve a köteteken belül és a két kötetet nézve is azonos címek tűnnek fel. (A remekmű: *Ég és föld* 20., 163., 190. – *Kaland*: *Ég és föld* 8., *A négy évszak* 56. – *Vasárnap*: *A négy évszak* 170., *Ég és föld* 187., 188. – *Órarend*: *A négy évszak* 183., *Ég és föld* 124., 134.) Ha a címek hagyományos, szokásos funkcióira gondolunk, látnunk kell, hogy ezek a címek nem egyedítő, sokszor nem is témamegjelölő, hanem szimbolikus funkciójúak, hangulati jelképek (Szikszainé 1999: 168), tehát nem hordozzák az egyedi jelölő jellegzetes tulajdonnévi szerepét (J. Soltész 1965: 174), s éppen rövidegük folytán önmagukban nézve talányosak, a szövegegész által nyernek szemantikai tartalmat.

A fentebb felsoroltak közül az *Órarend* című szövegeket kívánom vizsgálni.

Órarend. A négy évszak [2000] 183.

Hétkor cikket írtam a szerkesztőségben. Nyolckor felkeresett L., aki most tért haza Oroszországból, és csalódott. Panaszait figyelmesen hallgattam. Aztán elfáradtam: lementem az utcára, megálltam a kapuban, s hosszan beszívtam az őszi eső szagát. Gyalog mentem az esőben a klubba, sokáig néztem a kártyásokat. Egy író önkívületben ült közöttük, tárgyakkal és mozdulatokkal igézte a szerencsét, mely hűtlen volt hozzá. Csapzott arcát sokáig néztem. elmenőben betér-

tem az egyik mellékutcai moziba, megbámultam egy híres mozgókép zárójelenetét, mely a sáskák pusztítását mutatja be. Soha nem láttam még sáskákat. A kép csodálatosan érzékletes volt; most már tudom, nagyjából, milyen lehet egy sáskajárás, gondoltam. Az ember lassan megtanulja a világot.

Éjfél felé értem megint az utcára. A rikkancsok a lapok különkiadásait árusították; vettem egy példányt, s megtudtam, hogy amíg a klubban ögyelegtem, a japánok rommá bombázták Nankingot. Az újságot zsebre gyűrtem, elmentem egy kávéház elé, az egyik ablakban, idegen férfi társaságában, megpillantottam egy nőt, akit szerettem valamikor. Korrekten köszöntünk, mint a betörők, ha jól végzett munka után a villamosban találkoznak. Éjfél felé fölragyogtak az eső fátylai mögött a csillagok. Az égre néztem és csodálkoztam.

Bevezetés nélkül, váratlan, in medias res kezdéssel indul a szöveg.

Egyes szám első személyű közlés, de nem tekintem elbeszélő (narratív) szövegnek. Mindkét bekezdése rövidmondatos: egyszerű mondatai, szabályos, könnyen áttekinthető szerkezetű összetett mondatainak tagmondatai csak néhány szóalakból állnak, cselekvést, eseményt rögzítenek, természetes egymásutáni-ságukban, szinte teljesen minősítés vagy kommentár nélkül. A benyomások kifejtetlenek, a reflexiókat nem mondja ki. Az este eseményei egyébként is mindennapinak, jelentéktelennek indulnak. A mellékutcai moziban látott, a sáskapusztításról szóló érzékletes képek megnézésének tanulsága: „most már tudom, nagyjából, milyen lehet egy sáskajárás, gondoltam. Az ember lassan megtanulja a világot.” A szerkezeti egység (bekezdés) szentenciaszerű zárómondatában az ember vonatkozhat a szövegbeli énre, de tulajdoníthatunk neki általános, mindenkire vonatkozó értelmet: 'így ismerjük meg mindnyájan a világot'. A szentencia nem lényeges tartalom hordozója ebben a kontextusban: irónia, sőt gúny sejlik benne: érdemes a megismerésre ez a jelentéktelen, apró részletekből álló világ?

De megismerjük-e valójában? A második szerkezeti egység (bekezdés) látzólag közömbös hangon megrendítő hírt közöl: „amíg a klubban ögyelegtem, a japánok rommá bombázták Nankingot”. A mindennapiság drámai ellentéte a háborús pusztítás szörnyősége. A túlzottan, szándékoltan köznapi kifejezőmód, a rövid, sűrített, tárgyilagosnak látszó mondatok mögött az elhallgatás: ez az élet? A folytatás: „az újságot zsebre gyűrtem” a sztereotip mozdulat nyelvi kifejezése jelezhet a hír kiváltotta erős indulatot. A szöveg fő szervező elve az ellentét: a két bekezdés tartalma között: mindennapi események ↔ erős drámai esemény; ellentét a második bekezdésben: ellentét a drámai esemény tárgyilagos közlésének és az utolsó mondatok tündökletes természeti jelenségének merész hangváltással, értéktelítő stílusú megjelenítése között (*fölragyogtak az eső fátylai mögött a csillagok*). Az emberi cselekvések jelentéktelenek vagy éppen pusztító szörnyőségek. *Az égre néztem és csodálkoztam* befejező mondatra is érvényes Illyés Gyula megállapítása „úgy hangzik, mint egy más oktávból leütött Strawinsky-ütem” (Illyés 1938: 469). A szöveget költőivé az elhagyás alakzatai,

az elhallgatások (detrakció) teszik. A tündöklő csillagok megjelenése, az idézett befejező mondat implicit módon kapcsolódik az előzményekhez: hát lehet még valami szép a világban? Észrevehetjük-e még a nagyot, a tündöklőt, a fenségeset? A konkrét elemek mögött gondolatiság rejlik.

Az *Órarend* címet lehetséges ironikusan értelmeznünk, azaz úgy, hogy a jelentéktelen, sztereotip napi események „órarendje” az órarend; mögöttük azonban lényeges, nagy és megrázó események rejlenek, de utalásnak tarthatjuk a szöveg formai felépítésére: az egymásutániságra, mely változó sokféleségében az életet jelenti.

Az *Ég és föld* (1942) című kötet két *Órarend* című írást tartalmaz, s mindkettő az *Ars poetica* című ciklus darabja.

Órarend. *Ég és föld* [2001] 124.

Ne félj az órarendtől, költő! Nem vagy te leopárd, sem izlandi gejzír! Adót fizetsz, két szobád van, hallal, központi fűtéssel, porszívóval és telefonnal, neved és személyi adataid hivatalos könyvekben tartják számon – ne félj az órarendtől! S ne akarj leopárd vagy gejzír módjára nyilatkozni meg, ne hidd, hogy ihleted és munkád kiemelheted a világból, amelyben élsz, s amely hivatalosan rendezett világ, rendőrökkel, társadalombiztosítással, fegyházzal és háromhavi felmondással. Ezen belül, s ezen felül kell költőnek lenned: ezért élj csak szabályosan, legyél költő délután kettőtől négyig, órarend szerint. Nem vagy leopárd, ne feledd el. Gejzír sem vagy. Költő vagy, tehát civilizált lázadó: ezért lázadj órarend szerint, udvariasan, szabályozottan és kérlelhetetlenül, ahogy kell és lehet.

Az egy bekezdésnyi szöveg ismét in medias res kezdéssel indul: „*Ne félj az órarendtől, költő!*” Három mezoszerkezeti egysége paraleliztikus, a paralelizmust az ismétlés adjekciós alakzata teremti, ez ritmikusságot idéz elő, s érzelmi felfokozottság jele.

Első mezoszerkezeti egységében a kezdő mondat variált ismétlése keretbe foglalja a szövegrészt, erősítve a *ne félj az órarendtől* felszólítást. A művészi és a polgári lét nem lehet ellentétben: a költő nem természeti produktum „*nem vagy te leopárd sem izlandi gejzír*” – ezek ugyanis nem tagadhatják meg egyedül lehetséges létformájukat. A művész – a költő – „civilizált lázadó”, „órarend szerint”, azaz életformája polgári. E polgári lét tényezőit ismét adjekciós alakzattal: halmozással (kapcsolatos halmozás: enumeráció; tagjai az egész részei) mutatja be. A mikroszerkezet egységei közötti logikai kapcsolatot nem jelzi kötőszó (aszündeton): a kapcsolás ok-okozati: [*ugyanis*], [*azaz*], [*ezért*] kötőszók érthetőek be az egységek közé. A *nem vagy te leopárd, sem izlandi gejzír* mintegy „negatív metafora”; a költőről való romantikus elképzelés tagadása: a költő polgár is.

A második mezoszerkezeti egység S kezdő kötőszava hozzáadást sejtet, valóban fokozó ismétlés (gradáció). „*S ne akarj leopárd vagy gejzír módjára nyilatkozni meg*”; „*ihleted és munkád*” nem emel ki a hivatalosan rendezett világ-

ból. Ennek megnyilvánulási formái ismét kapcsolatos halmozásként jelennek meg. *Ezért* élj órarend szerint.

Nem vagy leopárd, ne feledd. Gejzír sem vagy gradációval indul a harmadik mezoszerkezeti egység, s kizáró ellentéttel követi a határozott kijelentés: *Költő vagy*, s a korlátozhatatlan természeti lény és jelenség ellenében: lázadj, de órarend szerint. Itt az enumeráció a polgári létnek nem külső, hanem mentalitásbeli, emberi magatartásbeli tényezőit halmozza: *udvariasan, szabályozottan, kérlelhetetlenül*.

A szöveget tudatos szerkezete: a mezoszerkezeti egységek közötti paralelizmus, azokon belül is a gradáció alakzatai, képisége emeli irodalmi rangra. Az *órarend* 'szabályozottság, a civilizált élet elkerülhetetlen kötelező rendje és az azon belül is megvalósítandó művészi lét' értelmet hordozhatja.

Órarend. Ég és föld [2001] 134.

Műveden építs mindennap valamit, mindennap. Néha csak javítsd egy részletét, néha, mikor erőtlen vagy, csak rendezgesd, tedd helyére a rendetlen sorokat és oldalakat. De mindennap építsd egy mozdulattal.

Ez a dolgod. De műved építése közben ne feledkezz meg lelkedről sem. Azt is építsd, mindennap. Alázattal és figyelemmel. Úgy, hogy tanulsz valamit, tisztázol egy nézetet, ellenőrzöl egy szenvedélyt vagy indulatot. Mindennap építsd lelkedet, mint ahogy művedet építed az időben. A kettő, mű és lélek, nem ugyanaz. Vannak kitűnő művek s beteg lelkek mögöttük. Vannak tiszta, erős lelkek, mű és következmény nélkül. Te építsd mind a kettőt, mint ahogy a régi közösségek egyszerre építették a templomot, melyben imádkoznak majd, s a hit szabályait, az eszme szerkezetét, mely szerint hisznek és imádkoznak majd.

És add meg testednek, szegénynek, azt a szomorú kielégülést, mely nélkül az állat benned fenevad lesz. Vess koncot neki. Veregesd meg, csitítsd, vigasztald. Ez az órarend.

A három bekezdésből álló szöveg egyes szám második személyű közlés: ez a második személy a szövegbeli énnek és mindnyájunknak szól. Generikus értelműnek tartható: a „mű”, a „*tedd helyére a rendetlen sorokat és oldalakat*” az irodalmi műre, de mindnyájunk feladatára, élete munkájára vonatkoztatható. Így az *órarend* értelmezhető rendszeresen végrehajtandó feladatként. Ez a feladat azonban nemcsak a „mű” építése: a lélek építése is, s a testnek is meg kell adni a szükségeset: „vess koncot” neki. A mű, a lélek és a test a témája a három bekezdésnek, sajátos arányban és összefonódásban. A rövid terjedelem és az érték-megvonó kifejezések a *test* alacsonyrangúságára utalnak, mintha ez volna a legkevésbé fontos. A *mű* és a *lélek* pozitív, értéktelítő stílusban való együttes említése (hasonlatként a templom építése, s ennek képi továbbvitele szerepel: *imádkoznak, a hit szabályai, az eszme szerkezete*) fontosságukat sugallja.

A szöveg tudatosan szerkesztett, sokrétűen retorizált. Fő szervező ereje az ellentét és a párhuzam – ezek a bekezdések között és a bekezdéseken belül is érvényesülnek. Első bekezdésének kerete az *építs mindennap, mindennap építs*

variált ismétlés, s a *mindennap* szó már az első mondatban is reddicióként ismétlődik.

A második bekezdés alakzattársulása: „*Vannak kitűnő művek s beteg lelkek mögöttük. Vannak tiszta, erős lelkek, mű és következmény nélkül.*” Ellentét, inverzióval kombinált reddició (az ismétlés mintegy zárójelet képez) és chiazmus is: felcserélésen alapuló alakzat.

5.3. Egy Krúdy-kisregény szerkezetéről: a makroszerkezet és a mezo-, mikrostruktúrák összefüggése

A fenti szempontok jellegzetesen szépirodalmi (elbeszélő) mű elemzésében is alkalmazhatók.

Az Őszi versenyek című kisregény elemzői (például Kozma Dezső 1981: 124; Kemény Gábor 1991: 75) Krúdy egyik remekművének minősítik a művet. Az öt részre – fejezetre – tagolódó elbeszélő mű számos váltása (nézőpont-, idő-, személy-, hangváltás) ellenére végig megtartja rezignált hangvételt. Címe egyedítő metatextuális funkcióján túl (Tolcsvai Nagy 2001: 330) utal a szövegre mint tartalmas értelmi egységre: az *őszi* az elmúlás, a rezignáció, a melankólia jelzése, a *versenyek* „Ben, az elcsapott zsoké” valamikori hivatására és szenvedélyére, emlékeinek, ábrándjainak tárgyára utal. A rezignáció azonban nemcsak Ben, az elcsapott zsoké személyét, hanem a gazdag, élvezet, körülrajongott szépaszszony alakját is körülengli.

Benről, az elcsapott zsokéről már az első bekezdésben megtudjuk, hogy „kötőféket dugott a zsebébe” a második bekezdésben pedig, hogy „éjjel-nappal magánál hordta”, a tragikus eseményről, az öngyilkosságról, amely a reménytelen helyzetből, a hős lelki meghasonlásából, feldúltságából való menekülés lehet, az utolsó mondat is csak mint bekövetkező-bekövetkezendő eseményről beszél: „*csak homályosan rémlett előtte, hogy a lóversenyter felé kell sietnie, ahol már tudja a fát, amely már várja őt.*” (179)

A kisregény öt fejezete – makroszerkezeti egysége – nem egyszerűen, lineáris módon kapcsolódik egymáshoz; bár az előreutaló elemek (például a kötőfék, azaz az öngyilkossági szándék állandó jelenléte és a visszautaló elemek lineárisan is összefűzik a részeket, a kapcsolódás gazdagabb: téma-, idő- és személyváltásokkal jár együtt.

Az elbeszélő idő végig múlt, de ez a múlt is rétegeződik korábbi és még korábbi tények és események elbeszélése által.

Az öt fejezet közül négy szinte azonos terjedelmű (az általam használt kiadásban 3-4 lapot tesz ki) a negyedik fejezet azonban, az asszony egyes szám első személyű elbeszélése 11 lapot tölt meg itt – ellentétben a többi fejezet jelöletlen elbeszélőjével – a fiktív elbeszélő azonnal, az első mondatban megnevezi magát: „*Az én nevem Rizili*” (164); valójában azonban ez a fejezet idézet, a szereplő elbeszélésének idézése, idézőmondat folytatja a közlést, „kezdte az asszony”, s a

történetbe figyelő rezonőrként helyenként Ben is, a figyelmes hallgatója bekapcsolódik. „*A katonát is? – kérdezte Ben bizonyos ijedelemmel*” (164); „*De szerette is – szólt Ben, hogy némi mentséget találjon az úrnő szavaira*” (165). A terjedelmi különbség is jelzi az asszony szerepének, alakjának fontosságát a műben, illetve Ben érzelem-, gondolatvilágában, vágyai és álmai között.

Az úrnő elbeszélése nemcsak az elbeszélő személyének megváltozását, hanem témaváltást, stílusváltást és kiterést jelent: fikció a fikcióban, „Baba a babában” hyperbaton, közbevetés (Fónagy é. n. [1999] 414–).

Az első fejezet 1–4. bekezdésének ideje múlt, váltakozó referenciaidőekkel: „*Elmúltak az őszi versenyek, és Ben, az elcsapott zsoké ettől kezdve egy fehér fejkötős, töpörödött öreg asszonykára kezdett gondolni, aki egész életében rágni való dohányt csomagolt Sidney és Monkey urak üzletében, egy londoni magazin verejtékes, gázlángos mélységében.*” (153). Ezek a bekezdések nem eseményrögzítők: a hősnek nem aktuális, hanem szokásszerű cselekvéseit ismerjük meg „*körülbelül második esztendeje tengett-lengett foglalkozás nélkül*” (153); „*olykor hajnalig kellett beszélgetni a vörös bajuszú portárssal, amíg megürült egy szoba, amelyet az este érkezett szerelmes pár egész éjszakára előre kifizetett*” (154); „*délelőttjeit rendszeren a Stefánia úton és környékén töltötte*” (154); „*szérmérmesen húzódott meg azon a mellékúton, amely a ligetből az Erzsébet királyné útjára nyílik. Itt volt egy rendes padja, ahol a délelőttöket gondokozással töltötte.*” (154). Az elbeszélendő cselekmény – ha annak lehet nevezni – valójában az 5. bekezdésben kezdődik: itt már megjelenik a hős nő, s ez az elbeszélő idő jelen ideje; az elbeszélő nézőpontjából természetesen múlt.

Ben „*egy szórakozott szerelmes párt talált*” (155) megszokott padján, s „*első pillantásra szerelmes lett az idegen asszonyba*” (155), s ettől kezdve minden mozdulatát, cselekedetét követte: 1–2–3. fejezetből megtudjuk, hogy az asszony a ligetben, ezen a délelőttön három szeretőjének adja ki az útját: a költőnek, a katonának és a papnak. Az asszony „*titoktartó pillantást vetett Benre*” (157); „*Könnybe borult szemét panaszosan emelte Benre*” (161); „*Bizonyos mélabúival nézett egy darabig Ben szemé közé, majd határozottan hozzálépett, és megfogta Ben kezét*”, s szenvedélyes, érzelmes szavakkal szerelmi vallomást tett a zsokénak.

Kemény Gábor szerint (1991: 75) Krúdy az álom és a valóság határait mestersen elmosza, ennek ellenére nem fogadja el, hogy az elbeszélő történet csak a zsoké vágyálma. A valóság és a zsoké vágyálmának összemosódása – úgy látszik – a szerelmesek megjelenésével kezdődik. Valóban kiadja az úrnő az útját a költőnek, a katonának és a papnak, a párbeszédek a fiktív történet valóságában vagy Ben képzeletében játszódhatnak le? A hármas szám, a szeretők név nélkülisége, típusokat képviselő mivolta (költő, katona, pap) „*egyéniség nélküli jelképes figurák*” (Kemény 1991: 76) elgondolkoztatják erről az olvasót.

A történet példaszerűségéhez az úrnő elbeszélése is hozzájárul. Ben képzeletében – vagy a kisregény fikciója szerint valóban – Rizilinek nevezi magát, s

életének elbeszélésében Császár Fruzsina névre írat magának poste-restante leveleket. Császár Fruzsínának nevezi el az elbeszélő a Rezeda Kázmér szép élete című regény hősnőjét is, aki szintén azt kívánja szerelmesétől, hogy poste restante levelet írjon neki a főpostára (31). Ez – és több egyéb momentum – az úrnő alakját is jelképes figurává avatja: a pesti érzéki szépasszonyok Krúdy által megteremtett, megismert megrajzolt alakok egyikévé.

A továbbiakban az úrnő elbeszéli élete és szerelmei történetét, majd az éhes, rongyos csavargót, Bent pompás villájába viszi, s étellel, itallal s érzéki élvezetekkel ellátja.

A következőkben a szöveg néhány mezoszerkezeti egységén szeretnék stílusjellemzőket bemutatni.

Tolcsvai Nagy Gábor rendszerét tekintve (1996: 135) a stílus szociokulturális rétegezettsége szerint a magatartás mentén durva, bizalmas, közömbös, választékos; az érték mentén értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös és értéktelítő (patetikus); a nyelvváltozatok terén sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, diáknyelv stb. különböztethető meg.

A kisregény első bekezdése az események és a tényeknek esztétikai szintű megragadását valósítja meg választékos szóhasználatával, variált ismétléseivel, halmozásaival, az *emberhangtalan* hapax legomenonnal, sok tagmondatos többszörösen összetett mondatainak párhuzamaival, indázásával. Értéktelítő ez a stílus, bár nem patetikus: a pátoz lehetőségét az átértzett melankólia elveti. A nyelvváltozatok terén a sztenderd, illetve a városi népnyelv (*facér*) és a lóversenypályák egy-egy szakszava jelenik meg benne (*handicap*).

Elmúltak az őszi versenyek, és Ben, az elcsapott zsoké, ettől kezdve egy fehér fejkötős, töpörödött öreg asszonykára kezdett gondolni, aki egész életében rágni való dohányt csomagolt Sidney és Monkey urak üzletében egy londoni magazin verejtékes, gázlángos mélységében. És Ben, az elcsapott zsoké, kötőféket dugott a zsebébe, amelyre majd felhurkolja magát akár a Stefánia úti víztoronynál, a kövér Müller Karcsi vendéglőjének közelében egy elhagyott kerítésre (és utolsó percig hallja a pohos, madárfejű Grinzingert bácsi zenekarának játékát a vendéglőből, ahol reggelenként mámoros gavallérok, úrhatnám fiákeresek és éjjeli lányok táncolnak), akár egyszerűen kísétál egy alkonyattal Ben a városligeti versenypálya közelébe, a másodosztályú hely végére, ahol elvégződik a korlát, és letaposott, ingyenes nézőközönségtől letördelt gallyú fák között (ahol a versenypályáról kitiltottak szoktak a fűben heverészni, és a palánkon át fogadásaikat lebonyolítani, és ahol az elcsapott zsokét, Bent a házard házmesterek, facér pincérek, tönkrement játékosok ájtatosan hallgatnák), ólmos novemberi ég alatt majdcsak talál egy helyet, ahová a kötőféket megerősítheti... az emberhangtalan, elhagyott versenypályán a fehér póznák között felejtettek egy messzire feketéllő számot, az 5-öt, amely száma volt Capt. Redgrey lovának, Rizibizinek, amelynek hátán gyakor Ben a Nagy nyári handicapet megnyeré...

A bekezdés – viszonylag terjedelmes volta ellenére – egy mezoszerkezeti egységnek minősíthető. Szövegmondat-kapcsolásai ugyan többnyire egyszerű egymásutániságon, tematikus-szemantikai összefüggésen alapulnak, az első tagmondat azonban (*Elmúltak az őszi versenyek*) meghatározó jelentőségű: a további ok-okozati összefüggésben követik (*ezért* válik Ben élete céltalanná). A tartalmi-logikai összefüggés kifejtetlen, de a paralelizmus segít – a pragmatikai tényezőkön, valóságismeretükön kívül – az értelmezésben: *és Ben, az elcsapott zsoké* értelmezős szintagmacsoporttal indul két megnyilatkozás, melyek logikai, ok-okozati összefüggése vagy ellentéte is pragmatikailag értelmezhető; Ben kétségbeesésében édesanyjára gondol, mégis öngyilkossági szándékkal kötőféket dug a zsebébe. Vagy: öngyilkossági szándéka van, ezért jut eszébe még utoljára szánandó, szegény, lélektelen robotmunkát végző édesanyja.

Az öngyilkossági szándékot közlő harmadik mondat egész tizenhárom tagmondatos többszörösen összetett mondat, halmozásokkal, közbeékelésekkel, paralelizmusokkal. Mondathatár nélkül mégis új szerkezeti (mikroszerkezeti) elem kezdetét jelenti *a kövér Müller Karcsi vendéglőjének közelében* résztől, mivel itt nézőpontváltás következik be; az elbeszélő nézőpontját felváltja Ben, az elcsapott zsoké nézőpontja: ő gondol ilyen nosztalgiával és melankóliával a Városliget környékének – általa nagyon jól ismert, sőt életformáját jelentő – profán, hétköznapi örömeire. A mezo- és mikroegység határát itt nem grammatikai alapon kereshetjük.

A választékos, irodalmi stílus az irónia, sőt gúny által értékmegvonóvá válik a tiszt alakjának s a főhadnagyk mentalitásának bemutatásakor, a 2. fejezet egyik bekezdésében. Halmozások, párhuzamok, fokozások, ellentétek jelzik a gondos stílusformálást; az iróniát az egész bekezdésből kihallja az olvasó; erősítik a felkiáltó mondatok, melyek illokúciós értéke éppen nem az elragadtatás kifejezése, ilyen továbbá Herczeg és Pekár regényhőseire való utalás:

A tiszt cigarettát sodort, ezüsttárcából, hosszú szálú, sárga dohányból, műgonddal, fontoskodva, amint ezt őfelsége délceg főhadnagyai tudták a háború előtt, midőn valóban nem volt még más teendőjük, mint cigarettát sodorni, szerelmes leveleket írni, dalokat megtanulni... Ó, milyen boldog ember volt egy délceg főhadnagy, amikor az összes fodrászati szerek felhasználása után illatozva és ragyogva a borbély boltjából az utcára lépett! Ó, mily irigyelt férfiak voltak a főhadnagyk Ferenc József uralkodása idejében, amikor a József- és Ferencvárosban érettük rajongott minden fiatal hölgy, ajándékba kapott gyűrűt, karperecet viseltek kezükön, amelyek úgy csillogtak-villogtak, mint az emlékezeti szerelmek. Regények és szindarabok hősei voltak, párbajokat vívtak, és valóban megtörtént, hogy az elszédült polgárasszonyka besurrant a kaszárnya környékén egy józsefvárosi ízléssel berendezett, fehér függönyös, purzicsán dohány szagú hónapos szobába, ahol a főhadnagy éppen a délutáni álmát aludta. Ők voltak a legjobb valcertáncosok, ők dúdolgatták a legújabb szonokat, üres erszénnyel is a legnagyobb gavallérok voltak, és jól fésült fejük mindig tetszetős látványos-

ság volt a körúti kávéház sarokablakánál. Hófehér foguk villogott, tudatlan szájuk fecsegett, meghaltak a becsületért, de amíg éltek, fuldokoltak a piszkos adóságokban. Herczeg és Pekár regényeiben és elbeszéléseiben olyan kultusz űzött a főhadnagyokból, hogy nem is számított valóban szerelmi lovagnak az, akinek a két csillag hiányzott a gallérjáról. Hosszúnapkor, amikor a böjtölő zsidó nők legszebb ruháikban hullámanak Pest utcáin, és egy őszi napra hasonlatossá teszik a várost a varsói és lebergi szombatokhoz: a főhadnagyok tüzesen vetették magukat Hebron rózsái után, és az éjsötét szemű nők pillantása szívesen megakadt a búzavirágkék kabátokon, amíg másnap ismét elkezdődött észrevétlen életük a Király utcai bérkaszárnnyákban, a Dob utcai sötét boltocskákban.

Az itt idézett bekezdést is mezoszerkezeti egységnek tarthatjuk hosszúsága és a benne megjelenő sok referenciális elem ellenére. A tiszt cigarettát sodort: az elbeszélő idő jelenik itt meg s a szóban forgó tiszt aktuális cselekvése. Az ezt követő halmozásokkal teli „ária”-beli „egy délceg főhadnagy” viszont típus, nem egyed, cselekvései és tulajdonságai nem aktuálisak, hanem szokásszerűek. Ismét az idő és a stílusváltás alapján tekinthetjük külön mikroszerkezeti egységnek e részletet, elválasztva a tiszt cselekvését közlő részlettől. A határt ismételen nem grammatikai kritérium szerint vonhatjuk meg.

A harmadik fejezet első bekezdése, választékossága ellentétben az előzővel a szépség, a melankólia, a lassú elmúlás sejtetése: a még és a már nincs ellentétben egymással a *de* kötőszó sem tudja ezt ellentétte tenni: mindkettő a hervadás jeleit érezteti finom költőiséggel. Az elbeszélő vagy a szereplő (Ben) látja így? Ezt az elbeszélő hangjának vélem, minden stilizálás nélkül: irodalmi és értéktelítő stílusú részlet:

Az úrnő keresztülvágott a ligeten. Olyan hosszú lépésekkel mérte az avart, mint azok az ügynök kisasszonyok, akik újabb időben Budapest irodáit, kereskedőit látogatják az aktatáskával a hónuk alatt, és előfizetéseket gyűjtenek. Szent Antal röpirataira vagy a bujdosó király lapjára. A piros és sárga fák, elhalványodott zöld bokrok, levegős rétek, a hervadó liget, barátságosan fogadta ölébe az asszony alakját. Hervadt már ez a nő is, bármily ropogóan rakosgatta egymás után lábait. Az úszó pókfonál belekapaszkodott kalapjába, és kondor hajába úgy helyezkedett el, mint ősz hajszál. Mintha azt jelentené a láthatatlan helyről küldött őszi szél, hogy az örömök múladozóban vannak a földről; még ragyog a nap a dáma gyalogsétáján, még porzik az út a fürge cipősarkok alatt, még emelt a fő, a száj édesded szomjúságokkal teli, az őszi darázs mohó étvágya csiklandozza az ínyt, és az orrcimpák megremegnek a sarjú lassan terjengő illatától, amelyet ingujjas városi szolgálk kaszálnak a réteken; a kereknek megmaradott kebel még várja azokat a csókokat, amelyek felüditik, az alig hervadó, telt karok forróbb ölelést ígérnek a szűkek fa-vékony karjainál, és a deréknak alakja még hasonlatos a buja cserebogár potrohához, amely tavaszkor a barackfa üde virágai között lakmározik –, de már halk, őszi szél fújdogálja körül a hölgy ruházatát, lengeti rókavörös szoknyáját, pergeti kis lába körül a falevelet, meglóbalja kalap-

jánál a tollat, fanyar vonalat húz ajka mellé, amelyet nem tudnak többé eltüntetni a kendőző szerek. És amíg a ligeten átjutott az úrnő, lépése mind fáradtabb lett, mintha messzi utat járt volna...

A mezoszerkezeti egység tematikai összefüggése szoros koherenciát teremt; az „úrnőnek”, vonzó külsejének és friss mozgásának megjelenítése érezteti a hervadás jeleit, miként az őszi természet képei. Az idő, amíg a ligeten áthaladt, a reális ábrázolt időnél hosszabbat sejtet: *Olyan hosszú lépésekkel mérte az avart, mint [...] az ügynök kisasszonyok... majd: lépése mind fáradtabb lett, mintha messzi utat járt volna.*

A mikroszerkezeti egységek mindegyikében összekapcsolódik a természet hervadása és a gyönyörű asszonyon finom, alig észrevehető időmúlás:

<i>hervadó liget</i>	–	<i>hervadt nő</i>
<i>úszó pókfonal</i>	–	<i>mintha ősz hajszál volna</i>
<i>őszi szél fújja körül</i>	–	<i>fanyar vonalat húz ajka mellé stb.</i>

Az úrnő elbeszélését tartalmazó negyedik fejezet több stiláris változatosságot hoz: egészében irodalmi nyelvi szöveg, itt-ott feltűnnek benne a (városi) népnyelv elemei: *összeszűrte a levelet... a szobalánnyal* (168), *öt esztendeig ült Nagykállón a bolondokházában* (169), *szimplex, szinte ostoba fráter* (169), *gyere ki, te szajha, sehonnai fráter* (170); ezek kognitív szinten a semlegesség ellenében a feltűnőség irányába mozdítják el a stílust. Ilyen feltűnő elem – mai szemmel – a szociokulturális kötöttségű *poste restante* levelezés említése (167. l.); megjegyzem, hogy A magyar próza klasszikusai sorozatban 2000-ben kiadott Krúdy-kötet az ehhez kapcsolódó lábjegyzetben megadott magyarázata („postán maradó”) semmit nem mond annak a kifejezésben rejlő titokzatosságról, csak szószerint értelmezi az idegen szókapcsolatot, a hozzá fűződő konnotációt, de tárgyi jelentését is csak az érti, aki egyébként is ismeri.

Az úrnő elbeszélésének még leglíraibb részleteiben is fel kell ismernünk az iróniát, azaz az értéktelítő stílus, a választékos irodalmiság értékmegvonó momentummal kapcsolódik össze: *Egy napon eső verte a villa ablakát, a kert felől hervadtan ásított az ősz, a faliórának a ketyegése tűrhetetlenül hangzott, a hulló vadgesztenye úgy kopogott, mintha a halál tett volna egy-egy lépést a ház felé: üresnek éreztem életemet, visszakívántam Frigyes, aki az ilyen szomorú délutánokat rendszeresen azzal töltötte, hogy kalandos, változatos élettörténetét mesélte. (A férfiak nagyon szeretik elmondogatni az élettörténetüket annak, akit szeretnek, és aki figyelmes arccal hallgatja őket.) Ó, bár újra hallhatnám, hogyan ívott vörösbort Frigyes a grazi Elefántban, amíg a dél felől jövő vonattal Ottó főherceg barátnőjét várta... Ó, ha újra hallhatnám, hogyan szökött meg egy éjszaka a Vérző Szív zárdájából Ilona kontessz, amíg Frigyes a szomszéd utcában zárt kocsival várta... Ó, ha ismét elmondaná, a vörös milliomos Róth báróné mint irányította szívének a pisztoly csövét, amikor Frigyes éppen megérkezett!* (Krúdy megismerését, hasonlatait az úrnő egyéniségét mutató, női önzésről, kicsinyességről, jelentéktelenségről árulkodó felkiáltások követik.) Még

legkomolyabb, leglíraibb bekezdésében is, melyben az öregedéstől féltő nő szorongása, elkeseredése nyer költői kifejezést, a szereplő pátosza mögött ott az elbeszélő iróniája, azaz az értéktelítő stílus ismét értékmegvonó jelleget kap:

– Nézd – szoltam az ismeretlenhez –, én csak egy gyenge, tehetetlen szenvedő és érzékeny nő vagyok, bármilyen büszke tollak lengenek a kalapomról. A ruhám, ami előkelő dámát mutat, egy idegen ember műve, a szabóé. Nyerges cipőmet a suszter varrta. Hajamat a fodrásznő alakítja olyan frizurává, hogy nagyszerűnek tűnök fel az emberek előtt. Gondtalan mosolyom mögött, nevetgélő hangom alatt, víg modorom függőnye alatt egy gyenge, lábán alig járnai tudó, félték és megszorodott asszony lakik. Te tudod, hogy a szívem jó. Te tudod, hogy az arcfestéket csak azért használom, mert maholnap negyvenesztendő leszek. Gyere elő, te drága, te hatalmas, te megbocsátó, és vedd pártfogásodba meggyötört szívemet. Szavaddal adj erőt, hogy tovább élhessek. Nyugodt, bölcs tekintetteddel adj vigaszt, hogy mindent elfelejthessek, ami velem eddig történt. Simogass meg, mint egy árva gyermeket; szorítsd meg a kezemet, mint egy koldusét. Könyörülj meg rajtam... Gyere, gyere, te jó, te szép, te hatalmas, akinek olyan szeme van, mint a Szentháromságnak, olyan hangja, mint a villámnak, amely a Gellérthegy szikláit látogatja, s olyan méltó kedve, mint a szélnek, amely Dunakeszi alatt a sárga kukoricaszárak között bujdosott, midőn életem legboldogabb napjaiban erre utaztam. Gyere, akinek bevallhatom minden titkomat, és aki felold jóságos szavaival legrejtettebb bűneim alól. Gyere, te áldott, aki megérted, hogy mit gondolok magamban, amikor nem felelek magamért, mint a bogáncs sem felelős azért, hogy elkapja útközben a süvöltő szél; megsimogatod a homlokomat, ha gondolataim úgy kavarnak, mint a játékos halak. Ó, hol vagy, te legbölcsebb férfi, aki előtt egy asszony mezítelenre vetköztetheti a lelkét!

Az idézett bekezdés két mezoszerkezeti egységre tagolódik, témaváltásai nagyobb tömbök létrejöttét hozzák magukkal.

Az első mezoszerkezeti egység a hölgy (külső és belső) tulajdonságainak önjellemzése. Mondataiban az első mikroegységben a részben mesterségesen létrehozott külső szépség és a belső melankólia ellentéte megengedő mellékmondatban, paralelizmussal, halmozásokkal válik plasztikussá. A második mikroszerkezeti egység a részben a *Te tudod* tagmondatból indul, a fatikus funkciójú megszólítás (és ismétlése a következő mondatban) érzelmes és közvetlen kapcsolattartás a beszédpartnerével; női mivoltát jelzi, hogy a *szívem jó* és az *arcfesték* említése azonos súllyal szerepel a két mondatban. Ez a már említett irónia tartozéka.

Második mezoszerkezeti egysége témaváltást hoz: a fatikus funkciót a konatív egészíti ki: felhívás, felszólítás, a szerető férfi utáni vágyakozás kifejezése. A *gyere* ismétlése paraleliztikus mondatokat alkot, s ezekből sem hiányzik az áradó halmozás és kitérés (*Dunakeszi alatt a sárga kukoricaszárak*). E kitérés is gyengéden ironikus.

A talányos történet talán legtalányosabb része a befejezése.

Ben a díványon elszenderedett, és arra ébredt, hogy javában dögönyözik a mellét, a hátát. Botütéseket érzett teste minden elképzelhető részén. Csépték, mint még soha életében. Talpra ugrott, amint ezt a botok miatt tehetette, és iszonyatosan kezdett jajgatni.

Hárman állottak vele szemben.

A szelíd költőnek vérben forgott a szeme, amint magasra emelt egy léniát. A katona olyan hevesen támadott, mintha háborúban lett volna. A pap görcsöket kötött a zsebkendőjére, és azzal ütötte Bent.

– Mit akarnak tőlem? – üvöltött Ben, és menekült az asztal körül.

– Te gazember, visszaéltél egy védtelen nő helyzetével, ezért meglakolsz – kiáltott a költő.

– Itt hagyod mind a két füledet, te rabló – vezényelt a katona.

– Sóba mártott virgács jár neki – tódította a pap.

Az alázatos öreg inas végre galléron ragadta Bent, és kivetette az utcára.

Ott állott Ben az út közepén, a pesti villanegyedben. Szemét dörzsölte. Álmodott talán? Ám a testén sajgó botütések, az arcán égő pofonok csakhamar felvilágosították, hogy korántsem volt álom, ami vele történt. Szégyen és düh fojtogatta a zsoké. Vissza akart menni a házba, hogy felelősségre vonja támadóit, akik talán ugyanígy bántalmazták a jóságos úrnőt is, ámde a leereszkedett sötétségben nem ismerte fel a villát, ahol vendégségben volt. Itt a házak, kertek mind egyformák, mint a boldogság és gazdagság szigetén. Az ablakok függönyei mögül csak gyenge fény ömlik a külvilágba. A halk szavak nem hallatszanak az utcára. A léptek oly csendesek, mintha takarékoskodnának velük. Az indulatok és szenvedélyek elrejtőznek a kapuk megett. Ben hiába kereste a vaskerítések mögött azokat a gyönyörű virágokat, amelyeket nappal látott. A piros és lila virágok elmentek másfelé szolgálatot teljesíteni, ahol a szerelem ütött tanyát. Innen elköltözött az igaz szerelem – gondolta Ben eszeveszett dühvel.

Egész reggelig járt az utcákon, mint egy háborodott, folyton a gyönyörű asszonyra gondolt, aki oly kegyes és jóságos volt hozzá, akinek arcát, szemét élete végéig nem felejtheti. Vajon mi történt a gyönyörűvel, az egyetlennel? Vajon őt is bántalmazták az üldözők? Bennek úgy rémlett, hogy segélykiáltásokat hall az erkélyekről, amelyek alatt elhalad, zörgetnek a kapukon, amelyek előtt megállanak.

Ben még sohasem szenvedett így életében. Szerelmes volt, szerencsétlen volt. Azt hitte, hogy nem éri meg a gyötrelmek miatt, mely lázba borította egész valóját. Egyszer a hideg rázta, hogy a fogai vacogtak, máskor szédülten támaszkodott a falnak.

– Rizili – rebegte, mint egy haldokló.

Amint virradni kezdett, a Városligetnek vette útját, és letelepedett arra a padra, ahol az úrnővel először beszélt. A homokban még felfedezni vélte Rizili láb-

nyomait. A fák és bokrok még tegnapi elbeszélésen gondolkodtak. A görbe botos kertőr messziről kérdőleg nézett: hova lett a gyönyörű úrnő Ben mellől?

Dél felé járt az idő, amikor gyors, könnyed léptek közeledtek, mint az ősz jár az erdőn. Az úrnő jött, lesütött szemmel, sápadtan. Tiroli vadászruha volt rajta, mert az idő esőre állt. Ben gondolkozás nélkül térdre vetette magát Rizili előtt.

Az úrnő csodálkozva, megdöbbenve nézett a térdeplő emberkére.

– Megbolondult? – kiáltotta rideg, szigorú hangon.

– Rizili, nem ismer?

– Én sohasem láttam önt, Kotródjék!

Az úrnő gyorsabbra vette lépteit. Az öreg kertőr az elcsapott zsoké vállára helyezte a kezét.

– Sokat tetszett inni, uracskám.

Ben valóban úgy érezte, hogy forog körülötte a világ. Tátott szájjal nézett az úrnő karcsú alakja után. És amint az távolodott az őszi ligetben, amint messzebbre-messzebbre mendegélt a kalapka mellett lengő fehér toll, mint a vitorla; amint a sárga-barna bokrok eltüntették előtt mennyországát, úgy kúszott fel a fájdalom kígyója agyvelejéhez. Futni kezdett... Csak homályosan rémlett előtte, hogy a lóverseny tér felé kell sietnie, ahol már tudja a fát, amely már várja őt.

A három jelképes figura – a költő, a katona és a pap – együtt jelenik meg, s az álmából felriadt Bent dögönyözik, botozzák, csépelik, durván szidalmazzák, majd az úrnő inasa az utcára löki. A durva cselekvések ritkább, illetve a bizalmas réteghez tartozó szavakkal jelennek meg a szövegben (*dögönyöz, csépel*) – némileg eltérve a stílus választékosságától és az irodalmi nyelvtől. „*Ott állott Ben az út közepén, a pesti villanegyedben. Szemét dörzsölte. Álmodott talán? Ám a testén sajgó botütések, az arcán égő pofonok csakhamar felvilágosították, hogy korántsem volt álom, ami vele történt.*” (178) Kemény Gábor az idézett részt bizonyító erejűnek tartja (1991: 75) arra nézve, hogy az elbeszélte történet nemcsak a zsoké vágyálma. Az *Álmodott talán?* retorikai kérdést és az azt követő mondatot szabad függő beszédnek tarthatjuk; Ben töprengése és érzése, fizikai fájdalmának érzékelése Benben keltik azt a gondolatot, hogy valóban megverték, s valóban megtörtént az úrnővel való álomnak is szép kalandja. Az álom és a valóság határának mesterei elmosása azonban tovább folytatódik a szövegben, hiszen Ben, az elcsapott és magát megalázottnak érző zsoké hosszas keresés után sem ismeri fel a villát, ahol az úrnő vendégül látta, s minden úri lakban vágyai villáját sejtí; a kert piros és lila virágai is „*elmentek másfelé szolgálatot teljesíteni, ahol a szerelem ütött tanyát*”. Az is a mérhetetlenül szenvedő Ben képzeletének szülötte, hogy a görbe botos kertőr tekintete azt kérdezi: „*hova lett a gyönyörű úrnő Ben mellől?*” – Hiszen ugyanez az öreg kertőr Ben megaláztatása után így szól:

– Sokat tetszett inni, uracskám.

Igaz, az úrnő „*lesütött szemmel, sápadtan*” jelenik meg a ligetben (talán az elszenvedett események következtében – de talán más miatt), s ridegen elutasítja

Ben hódoló közeledését: *Megbolondult? Kotródjék!* A *kotródik* ige a megalázottság, a szégyen érzésének kifejezésére is alkalmas.

Ha az elbeszélte történetet a fikció szerint valónak tekintjük, a hőst súlyosan megalázták, ha azonban álomnak, nem valódi megaláztatás éri azzal, hogy az úrhölgy ismeretlenként kezeli, hanem vágyálmainak teljes összeomlását éli meg. Mindkét értelmezés lehetséges; egyik sem bizonyos.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a kisregény stílusstruktúrája makro-, mezo-, mikroszinten egyaránt az összetettség és a hierarchizáltság jellemző kognitív jellemzőit tekintve, szociokulturális rétegezettsége szerint pedig választékos; az érték mentén dominánsabbnak tartom az ironikus, azaz értékmegvonó elemet, a nyelvváltozatok tekintetében pedig a sztenderd, az irodalmi nyelv csaknem kizárólagos benne.

BEFEJEZÉS

I. A szövegszerkezet tagolódásának általános vizsgálata kapcsán a makro- és a szuperstruktúra összefüggését abban látom, hogy mindkettő szövegegészre vagy autonóm részszövegre vonatkozik; a makrostruktúrák (makroegységek) adják a szövegre kiterjedő szemantikai, pragmatikai, grammatikai kapcsolatrendszert. Ez nem hozható közvetlen kapcsolatba a szöveg terjedelmével. Makrostruktúra akár autonóm részszöveg, akár fejezet vagy egyéb nagyobb, lezárt egység is lehet, nemcsak teljes szöveg.

Szuperstruktúráknak szövegfajtánként eltérő makrostruktúrákat nevezünk. Ez lehet nagyon kidolgozott, meghatározott szerkezetű szövegtípusokra jellemző szerkezet (szónoki beszéd, levél, elbeszélő szöveg stb.), s nem grammatikai szabályok alapján létrejövő szerkesztési szabályok hozzák létre.

A mikro- és mezoszerkezeti egységek meghatározásához szükséges a mondat fogalmának, a mondat és megnyilatkozás elméleti elhatárolásának kérdése. Mikroszintű egységnek általában a megnyilatkozást tarthatjuk, ez a szöveg elemi egysége. A mikro- és mezoszint különbsége azonban pusztán grammatikai alapon nem határozható meg.

A mezoszint leírásához szükséges a mondatömb, a konstrukciótípus és a bekezdés összevetése; különbségeik szintén nem grammatikai, hanem tartalmi-logikai, szemantikai, pragmatikai természetűek.

A mondatömb, a konstrukciótípus és a bekezdés elhatárolásában részben grammatikai, részben logikai, illetve szemantikai, tematikai szempontok érvényesülnek. A mondatömb több szövegmondat tartalmi-logikai egysége; a konstrukciótípus viszont nem okvetlenül több szövegmondatból áll – akár egyetlen három tagmondatból álló összetett mondat, a másik póluson pedig több bekezdésnyi szöveg is alkothatja –, meghatározó benne a oppozicionális, kauzális, ritkábban a választó főviszonyfajták logikai kapcsolata. A bekezdés nem meghatározott szerkezetű és terjedelmű egység: szintaktikai, szemantikai összefüggés, tematikai folyamatosság jellemzi; az elnevezés tipográfiai alapon történt, s nem jellemző a megléte minden szövegtípusra (műfajra).

II. Márai Sándor szövegépítésével, illetve a vizsgált köteteinek és regényrészeleteinek elemzése alapján a következő főbb megállapításokat lehet tenni.

Márai stíluseszmenyének a sztenderd és az irodalmi stílus felelt meg, saját szövegformálásában a művelt polgárságnak nyelvváltozatát használta, igen tudatos szövegszerkesztéssel. „Írni annyi, mint a legpontosabb szavakkal, csaknem megváltoztathatatlanul fogalmazni” (Ihlet és nemzedék. 27). Az „alany és állítmány összeillesztése” tágabb értelemben a szövegalkotás, a megformálás számára a legnagyobb felelősség.

Dolgozatom nem a Márai-stílust általában kívánja elemezni, még kevésbé a szerkezeti egységek minden szövegtípusra kiterjesztett stilisztikai jegyeit, hanem elsősorban az olyan értekező karakterű, esszéisztikus (rövid) irodalmi, művészi szövegeket, mint a vizsgált három kötet. A regényrészletek elemzése is igazolja azt, hogy az író szemében a fikcionális szöveg – a regényszöveg – és az esszéisztikus szépirodalmi szöveg szerkezetében és egyéb sajátágaiban sem határolódik el egymástól, elbeszélő művei is elmélkedő-reflexív jellegűek, s maximumaiban is előfordul valamely cselekményhez köthető, konkrét kiindulópont, ez azonban mindig filozofikus, generikus értelmű lezáráshoz vezet. Ez mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt tipikus. A cselekményből, eseményből való kiindulás sem jelent „közvetlen referencialitást”, a „beszélő” nem azonosítható közvetlenül a szövegekben sem Márai Sándornak mint személynek énjével.

A három kötet mondat- és szövegszerkesztését klasszicizáló nyugalom jellemzi, ez rövidmondatosságában, paralelizmusában, a klasszikus körmondat mint mondatforma felélesztésében egyaránt megmutatkozik. A regényrészletek szerkesztése sem tér el e sajátóságoktól.

Sem a kiművelt nyelvváltozat, az irodalmi stílus, a szabályos mondat- és szövegszerkesztés nem jelent monotóniát – ezt fenti elemzéseink változatossága mutatja; a kivételes formáló erő egyénivé varázsolja a szerző szövegeit.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adamik Tamás 1998. Antik stíluselméletek Gorgiasztól Augustinusig. Seneca Kiadó. Budapest.
- Adamik Tamás 2004. Az alakzatok és a szóképek fogalmáról és osztályozásáról. In: A szónoki beszéd kidolgozása. Trezor Kiadó. Budapest. 43–70.
- Arisztotelész 1982. Rétorika. Fordította Adamik Tamás. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bakos Ferenc 1994. Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtára. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs János 1985. A szöveg. Gondolat. Budapest.
- Balogh Judit 2000. A mellérendelő összetett mondatok. In: Magyar grammatika. Főszerkesztő: Keszler Borbála.
- Banczerowski Janusz 1985. Néhány megjegyzés a nyelvi közlés elemzéséhez. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok 65–86.
- Barthes, Roland 1997. A régi retorika. In: (szerk. Thomka Beáta) Az irodalom elméletei III. Jelenkor Pécs. 69–178.
- Beaugrande, Robert de–Dressler, Wolfgang 2000. Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Corvina. Budapest.
- Békési Imre 1986. A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Békési Imre 1993. A szembeállító ellentét jelentésszerkezetéről. In: A köznyelviség problémái a magyarban. Egyetemi Fonetikai Füzetek 8. Budapest.
- Békési Imre 2000. A rövidszöveg szövegsége (Márai Sándor: Napló 1976–1983). In: Hommage á Márai Sándor. 219–32. Szerk. Lőrinczy Huba és Czetter Ibolya
- Békési Imre 2001. Osztatlan filológia. Szeged. Tiszatáj Alapítvány.
- Bencze Lóránt 1996. A trópusok, az alakzatok és a metaforaalkotás. In: Hol tart ma a stilisztika? Szerk. Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 234–309.
- Benedek Marcell 1963. (főszerk.) Magyar Irodalmi Lexikon. I–III.
- Cornificius 1987. Rhetorica ad Herennium. Fordította Adamik Tamás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Czetter Ibolya 1998. Szövegalkotás és retorizáltság Márai Sándor Búcsú című publicisztikai írásában. In: Stilisztika és gyakorlat. Szerk. Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 312–6.
- Czetter Ibolya 1999. A stílus és a formák. Tanulmányok a nyelvművész Márai Sándorról. Szombathely.
- Czetter Ibolya 2000. A hiány többlete (Az elhagyás alakzattípusainak értelmezése a Naplók alapján) In: „Este nyolckor születtem.” Hommage á Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba és Czetter Ibolya. Szombathely.
- Czetter Ibolya 2001. Az ismétlés gondolatalakzatainak elemzése Márainak Napló 1943–1944 és Napló 1984–1989 című műveiben. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Deme László 1965. A mondatok egymáshoz kapcsolása a beszédben. Nyr. 89: 292–302.

- Deme László 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Deme László 1974. Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: Jelentés-tan és stilisztika. Szerk. Imre Samu, Szathmári István, Szűts László. NytudÉrt. 83. Akadémiai Kiadó. Budapest. 114–118.
- Deme László 1979. A szöveg alaptermészetéről. MNyTK. 154. 57–65.
- Dienes Dóra 1978. A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése. NytudÉrt. 98. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dobi Edit 2001. Egy kétlépcsős modell szövegmondatok szemiotikai textológiai reprezentációjához. Officina Textologica. 5. 98–111.
- Elekfi László 1986. Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Eöry Vilma 1999. A szöveg makrostruktúrája. In: Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. MNyTK. 212.
- ÉrtSz. A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Főszerkesztő Országh László. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc 1958. A magyar stilisztika vázlata. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fehér Erzsébet 1991. Az irodalmiság határpontjai. Kézirat. A stíluskutató csoport megvittatta 1991. április 5-én.
- Fehér Erzsébet 2000. A szövegkutatás megalapozása a nyelvészetben. NytudÉrt. 147. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Fónagy Iván 1970 = **aforizma** In: Világirodalmi Lexikon 1. k. Szerk. Király István. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván 1990. Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák. *Linguistica C/3*.
- Fónagy Iván é. n. [1999] = A költői nyelvről. Corvina.
- Fried István 1993. Márai Sándor titkai nyomában. Mikszáth Kiadó, Salgótarján.
- Fried István 2000. A kereső ember évtizedei. In: Éltem egyszer én, Márai Sándor. Helikon–Petőfi Irodalmi Múzeum. Budapest.
- Gáspári László 2003. A funkcionális alakzatelmélet vázlata. A PPKE Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. Piliscsaba.
- Genette, Gérard 1972/1982. *NalTative Discourse*. Oxford.
- Herczeg Gyula 1953. Eötvös körmondatai. *Magyar Nyelvőr LXXVII*: 56–71, 165–179.
- Herczeg Gyula 1976. A mondatstilisztikai kutatás mint módszer. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*. 127–142.
- Illyés Gyula 1938. A négy évszak. Nyugat
- Jakobson, Roman 1969 = Hang – jel – vers. Gondolat. Bp.
- Kálmán László 2001. Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kardos László 1936/1987. Száz kritika. Válás Budán. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Károly Sándor 1979. A szöveg és jelentés szerepe a kommunikációs folyamatban. In: A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerk.: Szathmári István és Várkonyi Imre. 23–32.
- Kemény Gábor 1991. Szindbád nyomában. *Linguistica Series Studia et Dissertationes*, 7.

- Keszler Borbála (szerk.) 2000. Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc 1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: Szathmári-Rácz (szerk.) 203–230.
- Kiefer Ferenc 1983. Az előfeltevések elmélete. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- É. Kiss Katalin 2001. Az azonosító fókusz és az információs fókusz. In: Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia. Szerk. Kabán Annamária. Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Klemm Antal 1928. Magyar történeti mondattan. Budapest.
- Kocsány Piroska 1986. A mondás mint szövegtípus. Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvésze? Filológiai Közöny. 35: 26–43.
- Kocsány Piroska 1988. Stilisztikai kutatások német nyelvterületen 1970–1985. Helikon XXXVI. 454–465.
- Kocsány Piroska 2002. Szöveg, szövegtípus, jelentés. A mondás, mint szövegtípus. NytudÉrt. 151. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Koltai Tibor 1997. Pinto, Maria – Galvez, Carmen: Analisis documental de contenido, (Recenzió) Szemiotikai Szövegtan. 10.
- Kovalovszky Miklós 1974. A cím stilisztikája. NytudÉrt. 83. 326–332.
- Kozma Dezső 1981. Krúdy Gyula postakocsiján. Kolozsvár. Dácia Kiadó.
- Kristó Nagy István 1982 = Bölcsességek könyve. Aforizmák, szállóigék. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kulcsár Szabó Ernő 1991. Az egyéniség foglalatára Márai személyiségfelfogásának szerkezetében. In: Irodalmi Szemle XXXIV. 4. sz.
- Lausberg, Heinrich 1963. Elemente der literarischen Rhetorik. Max Hueber Verlag. München
- Lőrinczy Huba 1993. „...személyiségnek lenni a legtöbb...” Márai-tanulmányok. Szombathely
- Márfai Molnár László 2000. Narráció és modalitás Márai kisprózájában. In: „Este nyolckor születtem...” Hommage a Márai Sándor. Szombathely.
- MMNyR. II. 1970. A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. Szerkesztette Tompa József. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Murvai Olga 1999. Én-rejtő és én-feltáró szövegtípusok az iskolai kommunikációban. In: Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. MNyTK. 212. Budapest.
- O. Nagy Gábor 1975. **halmozás**. Világirodalmi Lexikon 6. kötet. 180-181.
- O. Nagy Gábor 1992 = **szentencia** In: Világirodalmi Lexikon 14. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Németh T. Enikő 1996. A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása. Akadémiai Kiadó. NytudÉrt. 142.
- NyúSz. 1902. Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára.
- Péter Mihály 1986. A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége. MNy. LXXXII: 1–10.
- Péter Mihály 1991. A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai. Tankönyvkiadó. Budapest.

- Pethő József 2002. A halmozás alakzata. A halmozás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján). Bölcsész-doktori (PhD-) értekezés tézisei. Nyíregyháza.
- Pethő József 2004. A halmozás alakzata. NytudÉrt. 154. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Petőfi S. János 1979. Körmondat. Világirodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Petőfi S. János 1990. Szemiotikai textológia – didaktika. In: Szemiotikai szövegtan 1.
- Petőfi S. János 1994. A jelentés értelmezéséről. Magyar Műhely. Párizs–Bécs–Budapest.
- Petőfi S. János 1997. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegteni kutatóprogram. Officina Textologica. Debrecen.
- Quintilianus 1913. Szónoklattana. Fordította Prácser Albert. Franklin. Bp.
- RácZ Endre 1968. A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó. Bp.
- RácZ Endre 1991. Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- RácZ Endre – Szemere Gyula 1970. Mondattani elemzések. Tankönyvkiadó. Budapest.
- V. Raisz Rózsa 1993. Egy szabadon választott versenyszövegről és megszólaltatásának kérdéseiről. Márai Sándor: Az ütemről és a változásról. Egyetemi Fonetikai Füzetek 8. 118–21.
- V. Raisz Rózsa 1996. Szövegtípus, szövegszerkezet és retorizáltság. Márai Sándor Füves könyvéről. In: Stilisztika és gyakorlat. Szerkesztette Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 295–311.
- V. Raisz Rózsa 2003. Nézőpont, időviszonyok és szövegszerkezetek egy elbeszélő szövegben. (Márai Sándor: Egy polgár vallomása. Részlet) Előadás a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson.
- Révai Miklós 1973. Magyar szép toll. Közvetési és az utószót írta Éder Zoltán. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Rónay László 1990. Márai Sándor. Magvető. Budapest.
- J. Soltész Katalin 1965. A címadás nyelvi formái a magyar irodalomban. Nyr. 174–187.
- J. Soltész Katalin 1965. Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1998. A magyar szépírói stílus történetének fő irányai. Corvina Kiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1988. Szövegnyelvészet és stilisztika. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 2000. A tárgyias-intellektuális stílus Márai Sándor prózájában. In: „Este nyolckor születtem.” Hommage a Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba és Czetter Ibolya. Szombathely 201–9.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László 1988. Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 1961. A magyar stilisztika útja. Gondolat. Budapest.
- Szathmári István 2002. A stílselemzés elmélete és gyakorlata. Székesfehérvár. Kodolányi János Füzetek 16.
- Szathmári István 2004. Stilisztikai lexikon. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szegedy-Maszák Mihály 1991. Márai Sándor. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szegedy-Maszák Mihály 2000: Műfajok átértelmezése. In: „Este nyolckor születtem...” Hommage a Márai Sándor. Szerk. Lőrinczy Huba és Czetter Ibolya. Szombathely.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1986. Periódus. Világirodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SzikszaIné Nagy Irma 1999. Leíró magyar szövegten. Osiris Kiadó. Budapest.

- SzinSz. Magyar szinonimaszótár. Akadémiai Kiadó. Budapest. Szerk.: O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva.
- Tátrai Szilárd 2000. Szöveg és narráció. Magyar Nyelvőr 121: 177–187.
- Tátrai Szilárd 2002. Az 'én' az elbeszélésben. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1993. A személyiséget állító tökéletes nyelv eszménye. In: „Szin-tézis nélküli évek” Nyelv, elbeszélés és világgép a harmincas évek epikájában. Szerk. Kabdebó Lóránt és Kulcsár Szabó Ernő. Pécs.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994/a. A szövegek világa. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994/b. Szövegvariációk és szövegglobalitás Márai Napló 1943–44. című művében. Nyr. 118: 300–312.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A magyar nyelv stilsztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. A szövegtan kialakulása. Szemiotikai Szövegtan. 11.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Kugler Nóra 2000. Nyelvi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001/a. A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001/b. Szövegtipológiai sajátosságok érvényesülése a mondatban. Officina Textologica 5. 112–124.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002/a. A szöveg értelemszerkezete és a stílusstruktúra. In: Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején. Szerk. V. Raisz Rózsa és Zimányi Árpád. MNyTK. 216. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002/b. Vázlat a mondat és a szórend funkcionális viszonyáról folyó magyar nyelvészeti kutatásokról. In: Szövegmondatösszetevők lehetséges lineáris elrendezésének elemzéséhez. Szerk. Szikszainé Nagy Irma. Officina Textologica 6. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. 11–24.
- Vass László 1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). Szemiotikai Szövegtan. 1. 85–114.
- VL. = Világirodalmi Lexikon
- Ueding, Gert 1992–2003. Historisches Wörterbuch der Rhetorik. Max Niemayer Verlag. Tübingen
- Zolnai Béla 1957. Nyelv és stílus. Gondolat Kiadó. Budapest.

AZ ELEMZETT MŰVEK ADATAI

Bálint György: A toronyőr visszapillant. I–II. Magvető Kiadó, Budapest, 1966.

Hamvas Béla: Scientia Sacra. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1988.

Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

Krúdy Gyula: Őszi versenyek. In: Rezeda Kázmér szép élete és más elbeszélések. Unikornis Kiadó, Budapest, A magyar próza klasszikusai 77.

Márai Sándor: Egy polgár vallomásai. Akadémiai–Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

Márai Sándor: Fűves könyv. Akadémiai–Helikon Kiadó, Budapest. 1991.

Márai Sándor: A négy évszak. Akadémiai–Helikon Kiadó, Budapest. é. n.

Márai Sándor: Ég és föld. Akadémiai–Helikon Kiadó, Budapest. é. n.

Nemes Nagy Ágnes: Szó és szótlanság. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1989.

Szabó Pál: Lakodalom, Keresztelő, bölcső. Püski, Budapest. 1998.

Szabolcsi Bence: Liszt Ferenc estéje. Zeneműkiadó, Budapest. 1956.

A SZERZŐ KORÁBBI, A KÖTETBE BEÉPÜLT DOLGOZATAI

A jelen kötetben közölt anyag egy része a következő, korábban megjelent tanulmányok rövidített vagy részben átdolgozott változata:

1. Márai Sándor: A válogatásról és a hűségről. Füves könyv 109. (Műfaj és szövegszerkezet) In: Emlékkönyv Szathmári István 70. születésnapjára. Szerk. Laczkó Krisztina. Bp. 1995. 328–333.
2. Szövegszerkezet, szövegjelentés és műfaj. Márai Sándor: A remekműről és a tündérről. In: Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése. Szerk. R. Molnár Emma. Szeged, 1996. 285–289.
3. Márai Sándor: Arról, hogy a szívek összetörnek. In: Tanulmányok a magyar nyelvről. 1994. Szerk. H. Varga Gyula. 35–41.
4. Az ellentét mint szövegszervező elv. (Márai Sándor Füves könyvének néhány maximájáról.) In: Szöveg és stílus. Szabó Zoltán köszöntése. Szerk. Péntek János, Kolozsvár. 1997. 367–371.
5. Szövegtípus, szövegszerkezet és retorizáltság. Márai Sándor Füves könyvéről. In: Stilisztika és gyakorlat. Szerk. Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1998. 295–312.
6. Márai Sándor Egy polgár vallomásai című regénye részletének szövegstilisztikai elemzése. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Bp. 1999. 100–107.
7. Szentenciák és aforizmák szövegbe épülése. In: Szöveg az egész világ. Petőfi S. János 70. születésnapjára. Szerk. Andor József – Bénkes Zsuzsa – Bókay Antal. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2002.
8. Mikro- és mezoszerkezeti egységek a szövegben. In: Tanulmányok a magyar nyelvről. Eger, 2002. 149–160.
9. Az okosságról a bölcsességről. Egy Márai-maxima mint szöveg. Magyar Nyelvjárások XLI. Debrecen. Szerk. Hoffmann István és Kis Tamás. 2003. 309–512.

10. Órarend. Márai Sándor három kisprózai művének elemzése. Nemzeti Tankönyvkiadó. CD. 2004.
11. Szövegszerkezeti egységek funkcionális vizsgálata egy Márai-szövegben. A világ hívásáról. Füves könyv. 16. In: Stílus és anyanyelv. Szerk. Galgóczi László és Vass László. Szeged. 2003. 163–168.
12. Szövegszerkezet és stílusjellemzők. Krúdy Gyula: Őszi versenyek. In: Stílus és jelentés. Szerk. Jenei Teréz és Pethő József. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2004. 106–113.
13. Szövegszerkezeti egységek és topik-komment-rendszer. In: A nyelvek vonzásában. Szerk. Kurtán Zsuzsa és Zimányi Árpád. Eger–Veszprém. 2004. 140–148.
14. A körmondat mint alakzat. Márai Sándor körmondatairól. In: A stilisztikai alakzatok rendszerezése. Szerk. Szathmári István. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2006. 119–129.

20080618